العراضة

في الحكاية السلجوقية

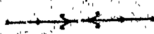
للوزير المغفور له العالم الفاضل محمد بن محمد بن محمد بن عبد الله بن النظام الحسيني اليزدي المتوفى سنة ٧٤٣ للهجرة النبوية .

دوقتور قارل زوسهايم افنديننك همتيله طبع و مشار اليه طرفندن علاوه ايلنان ايكي ديباجه و بر ذيل ايله اكمال اولنمشدر .

مصر القاهره

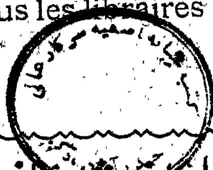
١٣٢٦ .

محل فروختي : مصرده فجالهده (معارف) كتبخانه‌سى ،
استانبولده عموم كتابجى دكانلرى .

« فياتي اون غروشدر »

En vente : A la librairie « Al Maaref », Faggalah, au Caire, et chez tous les libraires de Constantinople

مطبعة المعارف بشارع الفجالة بمصر

العراضة

في الحكاية السلجوقية

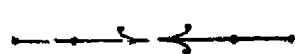
للوزير المغفور له العالم الفاضل محمّد بن محمّد بن محمد بن عبد
الله بن النظام الحسيني اليزدي المتوفّى سنة ٧٤٣ للهجرة النبويّة .

دوقتور قارل زوسهايم افنديك همّتيله طبع و مشار اليه طرفدن
علاوه اولنان ايكي ديباجه و بر ذيل ايله اكمال اولنمشدر .

مصر القاهره

١٣٢٦.

محلّ فروختى مصرده فجّاله ده (معارف) كتبخانه سى
استانبولده عموم كتابجى دكانلرى .

« فياتى اون غروشدر »

En vente à la librairie « Al Maaref », Faggalah
au Caire, et chez tous les libraires de Constantinople

مطبعة المعارف بشارع الفجالة بمصر

افاده.

علماء درسعادتك اوتهدنبری مظهر رغبتی و خواهشکران آثار اسلاف عندنده دخی نائل نصاب شهرت اولان (العراضة فی الحکایة السلجوقیة)یی زینت طبع ایله عمومك خوشنه کیدهجك بر صورتده نشر ایتمك خصوصنده بعض محبّان ادبیاتك تکلیف واقعلرینی بو دفعه قوّهدن فعله چیقارمق میسّر اولدیغندن طولایی نصل اظهار ممنونیت ایتمهیهیم. بتون بتون مادّیاته معطوف زمان حاضرده علوم و فنونی ایام نشو و نما و اوقات سعادت و اعتلادهاحراز ایتدیکاری موقع ممتاز و محترمدن ایندیرمك ینه ممکن اولهمادیغنی کمال مسروریت و بر حسّ افتخارله کوریلیر.

با خصوص حکومتك امور عمومیهسنه عطف نظر بصیرت اثر ایتمکله برابر امر اهمّ معارفی جدّیت و متانتله اداره ایدن دولت علیهٔ عثمانیه معارف عمومیه ناظری دولتلو مصطفی هاشم پاشا حضرتلرینك ترویج انواع دانش جهتنه مبذول بیوریلان مساعئ معارفکستریلری عاجزلری دخی فائدهلندیرهرك رفاه حال ایله استنساخ ایشنه دوام ایتمهمی دائرهٔ امکانه کتیردی. دولتلو پاشا حضرتلرینك اشارت سامیلری اوزرینه تدقیق مؤلّفات هیئت عالیهسی باش کاتبی سعادتلو محمد داود بك افندی حضرتلری ایله سائر مأمورین ارائهٔ تسهیلات ایتدیلر. وزیر مشارالیه حضرتلری ایله سعادتلو

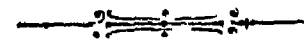
داود بك افنـدی یه حسّیات شکرانیه‌می افاده‌یه هرنقدر چالشیرسه‌م قوّت لسانیه و قدرت قلمیه وظیفهٔ منّتشناسی‌یی بحقٍّ ایفا ایتمکدن عاجزقالیر.

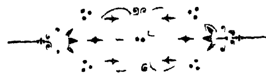
در سعادتده موجود (دبستان ایرانیان) نام مکتبك معلّملرندن سیّد حسن افندی ایله دیون عمومیه ترجمه قلمی مدیری ادیب فاضل سعادتلو حسین دانش خان حضرتلرینك اعطا ایلدیکلری نصائح معارفپرورانه‌نك موجب فائده و حصول مقصود و نتیجه‌یه رهبر اولدیغنی بالتصدیق مشار الیهمایه دخی عرض محمدت ایلرم. برلین، پارس، لوندره و ویانه کتبخانه‌لری کبی آوروپانك الك جسیم مؤسّسات علمه‌سنده محفوظ آثار شرقیـه‌یه مراجعت خصوصنده عاجزلرینه کوستریلان تسهیلات و التفات و عنایتدن طولایی مذکور کتبخانه‌لرك مدیرلرینه عن صمیم القلب تقدیم شکران ایتدیکم بوصره‌ده برچوق آبلر اثناسنده لازم اولان هر اثری عادتا ایسـته‌نلمزدن اوّل تودیع ایتمکه همّت بیوران انکلتره موزه‌سی ارکان مأمورینندن مستشرق میستر ألّبس جنابلرینك اسمنی برزبان منّت واخلاصله صورت مخصوصه‌ده یاد ایتمکی وظیفهٔ قیمتشناسیدن عدّ ایلرم.

مصر ٢٧ تموز ١٩٠٨ مطابق ٢٨ جماذی الآخر ١٣٢٦.

دوقتور قارل زوسهایم.

فهرست .

دیباجهٔ اولی :

معلومات تاریخیه .

اقوام شرقیه‌یه زینتبخش شرف واقبال اولان ترك قوم نجیبی ازمنهٔ قدیمه‌دنبری اسیای وسطی ، آسیای غربی ، آوروپای شرقی احوالنه اجرای نفوذ ایتمکدن خالی قالمادی . از جمله چین ایمپراطورلغی اورته‌سنده جوار حکومتلری صارصان شکیمه صاحبی بر دولت تأسیس ایتمش اولان ترك ایللاری بر قاچ سنه ایچنده بتون شمالی آسیایی و آز وقتده آوروپانك اکثر ممالکنی دخی دائرهٔ اطاعتلرینه آلمشلردر . ترکلر اسلامیتدن اوّل جنکاورلکله ، جهانکشالقله او قدر تمیّز ایتمش ایدیلر که دنیانك طالعی اللرنده ایدی دینلیرسه مبالغه ایدلمامش اولور . حتّی اثار سیاسیه‌سیله شهرت بولمش اولان بر روم ایمپراطوری بو بابده (ترکلر عدد و مکنتجه ، کرهٔ ارضده ساکن اقوامك الك بیوکیدر) دیمشدر .

دین پاك اسلامك ساحه آرای ظهور اولمسیله اعتبار صاحبی هر طائفه ایله قولایلقله کسب ارتباط وامتزاج ایدن بو قوم جلیل الشانك فضائل اخلاقیه‌سنه یکی بر دائرهٔ فعالیت آچیلدی . فتوحات مبروره‌لری دنیانك هر اقلیمنه یاییلان خلفای عبّاسیه پایتخت وولایاتده محافظهٔ انتظام واجرای احکام نظامدن عاجز قالمالرندن ناشی دین اغورنده ایفای حسن خدمتی یکانه مقصد حیات بیلن وموته نظر استحقارله باقان ترك

قبائلنه مراجعت ایتمکده مضطرّ قالدیلر. ترکلر ، اسلامیتدن اوّل واسلامیتدن صوکره غربی آسیانك حاکمی ایدیلر.

ایکنجی عصردنبری ممالك اسلامیه‌ده نشر لواء سلطنت و انفاذ حکم شریعت و عدالت ایدن طوائف ملوك آراسنده آل سلجوق بر موقع ممتاز احراز ایتدی. الك زیاده شایان اعتماد اولان شرق مورّخلری خلفای عبّاسیه زماننده هیچ بر خاندان پادشاهینك سلجوقیلر قدر مراتب عالیه‌یه ارتقا ایده‌مدیکنی اتّفاق اراء ایله بیان ایدییورلر. او عصرلرده خلافت عظمانك بو قدر واسع بر قسمنی اداره‌سی آلتنه آلان پادشاهلر نره‌ده سریر نشین قدرت و هیبت اولدیلر؟ یمین الدوله و امین اللّه سلطان محمود بن سبکتکین بیله — عراق عجمك بعض طرفلرنده نامنه بر ایکی سنه خطبه اوقوتماسندن صرف نظر ایدیلیرسه — خلافتی قدیماً تشکیل ایدن ولایتلردن یالکز خراسانله خوارزمی ید غالبنه کتیرمشدی. دیمك ایسترز که دولت اسلامیه‌نك سلوك ایلدیکی یولی اکلامق ایچون سلجوقیلرك فتوحاتی و میدانه چیقاردقلری آثار مدنیه‌یی تحقیق و تدقیق ایتمك لازمدر.

سلجوقیلر مدّت مدیده دنیایه‌برر نمونهٔ اداره کوسترن اوچ حکومت تأسیس ایتدیلر که کاشغاردن تا جزائر بحر سفیده قدر توسیع دائرهٔ صلح و راحت ایدرك آسیا و آوروپانك الك اوزاق حکومتارینه بیله القاء دهشت ایلدیلر.

(العراضة فی الحکایة السلجوقیة) اثرندن اوچ نسخه‌سی مطالعه

. كذار عاجزى اولدى. بونلرك الك اسكيسى سلطان محمود خان اوّل طاب ثراه حضرتلرينك موقوفاتندن اولوب آيا صوفيه جامع شريفى كتبخانه سنده ٣٠١٩ نومروده مقيددر و ٧٥٢ سنه سنده هرانلى احمد بن الحسين بن ساناق [1] طرفندن نيم شكسته دينلن خطّده استنساخ اولنمشدر . آلتمش درت ياپراقدن عبارتدر. هر صحيفه نك يازيسى اطرافنه چرچيوه وارى خارجاً ماوى ، داخلاً قرمزى ايكى خطّ ترسيم اولنمشدر، يالكز ايلك ايكى صحيفه نك خطلرى يالديزدر. سرنامه محلّنده غايت استاذانه تزيينات وتلوينات ايچنده بولنان خطّ كوفى ايله يازلمش بسملۀ شريفه نسخۀ نادره يه بر قيمت مخصوص ويرير . پارس كتبخانۀ ملّيسنده فارسى يازمه لرندن ١٣٣٧ نومروده مقيّد بولنان نسخه اللى سنه اوّل ايا صوفيه ده كى نسخه دن استنساخ اولنمشدر. لوندرده انكلتره موزه سنده محفوظ و ٣٩ ياپراغى حاوى بولنان اوچنجى نسخه ، طقوزنجى عصرده تحرير و تقريباً يتمش سنه اوّل طهراندن آوروپايه نقل اولنمشدر . العراضه نك ضياع وخللدن مصون قالمسندن طولايى متعهّد شكرانى اولديغمز ذات ما وراء النهرده كائن يزده قصبه سندن ديار عجمه مهاجرت ايتمش اولان **مولانا سعيد شمس الدين** در. مشار اليه سكزنجى عصرك نصف اوّلنده شمالى ايرانده ياشايه رق جمله سى معاصرين ادبا تأليفاتندن اولان (العراضه) ايله قره خطايان تاريخى اولان (سمط العلى) يى ، تاريخ الجايتو سلطان محمّدى اينه بو سلطانك سلطانيه ده و تبريز ايله بشقه يرلرده وجوده كتيرديكى

---

[1] (١) ساناق كاشغار و يارقند تركجه سنده صايى و عدد ديمكدر .

اثار مدنیه‌یی تحمیدیوللی یازلمش اوزونجه بر قصیده‌یی کندی اسمیله مسمّی بر منشأته جمع و تلفیق ایلمشدر.

العراضه‌یی تألیف ایدن ذات معارفسمالك ترجمهٔ حالی ترتیب ایچون اثرندن ماعدا تحت حکومتنده یاشادیغی سلالهٔ ایلخانیه ایله بوندن صوکره میدانه چیقان سائر عظمای مغول تاریخلرینه مراجعت ایتمك ایجاب ایلییور. بو مقصده وصول خصوصنده الك زیاده فائده‌سی کوریلن اثرلر شونلردر:

(١) ابو القاسم عبد الله بن علی القاشانینك ٧١٧ سنه‌سنده اتمام ایتدیکی و بر یازمه نسخه‌سی آیا صوفیه جامع شریفنده ٣٠١٩ نومرولی جلدده موجود (تاریخ پادشاه سعید غیاث الدنیا و الدین الجایتو سلطان محمد خربنده)،

(٢) حمد الله مستوفیٔ قزوینینك ٧٣٠ سنه‌سنده تألیف ایتدیکی و کچنلرده پارسده طبعنه باشلانلمش؛ (تاریخ گزیده)،

(٣) ینه بو ادیب هنرپرورك خلقت عالمدن کندی زمانه قدر جریان ایتمش اولان وقایعی اجمالاً ٧٢٠ سنه‌سنده شهنامه طرزنده باشلایوب ٧٣٥ سنه‌سنده ٧٥٠٠٠ بیتده اتمام ایلدیکی و قدیم بر نسخه‌سی انکلتره موزه‌سنده محفوظ؛ (ظفرنامه)،

(٤) ابن اسفندیارك تاریخ طبرستانه ملحق ٧٦٠ سنه‌سنه طوغری یازیلمش بر ذیل؛ (بو دخی انکلتره موزه‌سنده‌در)،

(٥) اولاد تموریه‌دن امیر شاهرخك امریله وزیر رشید الدین طبیبك جامع التواریخنی تذییلاً تحریر اولنمش هر زینتدن آزاده ساده بر حکایه

– كه ويانه كتبخانهٔ ايمپراطوريسنده بولنان بر نسخه‌سنه كوره ٨٢٠ سنه‌سنده قلمه آلنمشدر – ،

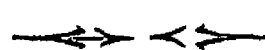
(٦) عبد الرزّاق سمرقنديناك ٧٠٤ سنه‌سندن ٨٠٧ سنه‌سنه قدر بر عصرلق احوالی شرحاً آثار سالف البيانله بعض ديكر منابع موثوقه‌دن جمع ايلديكی (مطلع السعدين و مجمع البحرين) كه صحّت اخباری و ظرافت انشاسی اعتباريله الك زياده استفاده اولنه‌جق كتابلردندر ،

(٧) سيّد ظهيرالدين مرعشينك ٨٨١ سنه‌سنده يازديغی مفصّل (تاريخ طبرستان و رويان و مازندران) ؛ باصمه‌سی ده واردر ،

(٨) اكثراً هراتده امرار اوقات و اوراده دخی ٩٠٣ سنه‌سنده وفات ايدن ميرخواند لقبيله شهرتشعار محمّد خاوندشاه بن محمودك غايت فصيح و بليغ بر صورتله قلمه آلديغی (روضة الصفا فی سيرة الانبياء و الملوك و الخلفا) ، نام اثر بديع كوهرك يشنجی جلدی ؛ بتون اثر ١٢٧١ سنه‌سنده بومبايده باصلمشدر ،

(٩) خواندامير لقبيله معروف غياث الدين بن همام الدينك ٩١٥ سنه‌سنده اتمام ايلديكی ؛ (دستور الوزراء) ،

(١٠) ينه بو فاضلك ٩٣٠ سنه‌سنده يازديغی و ١٢٧٣ سنه‌سنده بومبايده باصلمش اولان (حبيب السير فی اخبار افراد البشر) نام اثر . ميرخواند و خواندامير ، بشقه‌يرده ذكر اولنميان بر (تاريخ سربداران) دن استفاده ايتديلر .

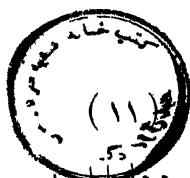

محمّد بن محمّد بن محمّد بن عبد الله بن النظام الحسينی ؛ ٦٨٠ سنه‌سنه

طوغری دنیایه کلدی . باباسنك لقبی عماد الدین [١] ایدی . فارس ایله کرمان حدودنده بولنان یزد بلدۀ قدیمه‌سیله عائله‌سنك مناسبات مخصوصه‌سی بولندیغی اثرندن استنباط اولنیور . هله تاریخ گزیده؛ کندینه یزدی نسبتنی ویردیکندن مؤلفمزك محنت‌آشیان تسمیه ایلدیکی [٢] بو بیوك شهر ایله جوار ولایتك او زمانکی الك مهمّ وقایعنی بورایه درج صحائف ایضاح وتبیان ایده‌لم [٣] :

بتون ایران دولتنی خراب و پایمال ایدن جنکیز خانك طورونی هلاگو خان؛ ٦٥٥ سنه‌سنده بغداد سفرینه چیقدیغی زمان یزد شهریله اطرافنك صاحبی آل بویه اعقابندن اولان آتابك آل مظفّرك جدّ اعلاسی ابو بکر بن حاجی‌یی اوچیوز سواری ایله اردوی ایلخانی‌یه یوللادی . یزد عساکری مصر عسکرینی قهر و تدمیره مأمور بر مغول فرقۀ عسکریه‌سنه التحاق ایتدیلرسه‌ده اعرابك هجومنه دوچار و چولك قوملری آلتنده غائب و نابود اولدیلر . حاجینك ایکنجی اوغلی دخی اولنجه‌یه قدر آتابکلك معیتنی تشکیل ایدن اصحاب مناصبدن ایدی . عائله‌سی عن اصل

(١) آسیای وسطادن خراسانه‌مهاجرت ایتمش اولان مغول شهزاده‌سی (یساور)ی احتراماً ٧١٦ سنه‌سنده مولانا عماد الدین اسمنده بر تبریز قاضیسی کوندریلدی (ابو القاسمك الجایتو سلطان تاریخی ، ذیل جامع‌التواریخ) . — (٢) کتابمزك آلتمش برنجی صحیفه‌سنه مراجعت . — (٣) دها زیاده تفصیلات ایچون معین الدین معلّم یزدینك ٧٦٧ سنه‌سنده اتمام ایتدیکی (مواهب إلهی) ایله ، محمود اسمنده برینك ٨٢٣ سنه‌سنه طوغری یازدیغی کرماندن باحث وانکلتره موزه‌سنده موجود ذیل تاریخ کزیده‌یه مراجعت بیوریله .

خراسانلی ایکن آرتیق یزدلیلرجه همشهری صاییلیردی . دها ایلریده
شرف الدین مظفّر بن منصور بن حاجی آتابك علاء الدوله ایله اونك
قارنداشی یوسفشاهه ملازمت ایدرك مصالح سیاسیه‌ده نافذ الکلم اولدی .
او وقتده ارغون خانك اطراف عالمه کوندردیکی سفرا یزد ولایتنده
اولدیریلمسیله الك معتنا به بر وظیفه‌سی یوللرك محافظه‌سی اولان آتابکله
معاونی مظفّر ایشدن ال چکوب قاچمغه مجبور اولدیلر (٦٨٥ تاریخلرنده).
مظفّرك عودتنده یزد حاکملری بو عنادجی ، تهلکه‌لی آدمك آره لرنده
قالمسندن قورقه‌رق رفع آواز اشتکا ایتملری اوزرینه ینه قاچمقده مضطرّ
قالدی . جامع التواریخك شهادتنجه یزد ولایتنك حال اسف اشتمالی ٦٩١
سنه‌سنده او درجه‌یه واردی که یولجیلر کویلردن کچرکن کیمسه‌یی کوردمدیلر؛
هرکس امان محتسب یا قلاشیور دیه یر آلتنده اختفا ایدردی .
مأمور بالمقابله راست کلن کویلی‌یی طوتوب اغنیا و فقرانك درجهٔ
ثروتی حقّنده اشکنجه ایله معلومات طلب ایدردی. اهالی یزد ولایتندن
فوجا فوج هجرت ایدرلردی . او صره‌ده تقدیر ربّانی ایله ایکی مغول
پادشاهی بری برینی متعاقب وفات ایتدکده مظفّر ذاتاً سنه‌لردنبری
حوزهٔ اسلامه کیرمش و ٦٩٤ سنه‌سنده کمال شرف و اجلال ایله جالس
سریر جنکیز خانی اولمش بولنان محمود سلطان غازان خان عادلك منظور
نظر عنایتی اوله‌رق بر قول اردو قوماندانلغندن بشقه طبل و علم احسانیله‌ده
تلطیف اولندی . بو صورتله اعتباری کوندن کونه زیاده‌لشدیکی
حالده اصل مأموریتی اولان میبُد سنجاغنده‌کی وظیفه‌سنده

بر دوام ایدی . ٧٠٣ سنه‌سنده تخته چیقان الجایتو سلطان محمّد ضمیمهٔ عواطف اوله‌رق کندیسنه عراق عجمك جنوب قسمی امور اداره وضابطه‌سنی دخی احاله ایلدی . مظفّرك وفاتندن صوکره هنوز کنج بولنان اوغلی مبارز الدین محمّد سریر ریاسته قعود ایدرك دوستلقله کندینه مربوط بولنان شیراز آتابك سابقی سببیله یزد آتا بکیله منازعه‌ایتدی. خاندان مظفّرینك برج اسده کیرمش اقبالنه قیصقانان بو دشمن مغروری محاربه‌ده بوزوب اولدیردی . مبارز الدین یکی سلطان ابو سعید خانك اردوکاهنه بالعزیمه عرض وجائب عبودیت ورقیت ایتدیکی وقت اجدادینك یوز سنه‌دنبری آه‌رلری بولنمش اولان آتابکانك خلفی اولمق التفاتنی استرحام و ٧١٨ سنه‌سنك شوّالنده واصل مرام اولدی . ابن حاجی عائله‌سنك تعیینیله یزد ولایتنك دورهٔ راحت واسایشی بیته‌رك بر فتوحات زمانی باشلایوردی . امیر مبارز الدین ٧٤١ سنه‌سنده کرمانی ضبط ایدوب شیراز (٧٥٤ و ٧٥٥)، اصفهان (٧٥٥) وشبانکاره‌یی (٧٥٥) تحت تصرّفنه آلمقله زمانك الك بیوك پادشاهان اسلامی صره‌سنه کیردی .

محمّد بن النظام الحسینی شیعی ایدی . او عصرلرده جمیع صنوف اهالینك منابع تربیه‌لری اولان علوم دینیه وعلوم سائره‌نك تحصیلنه صوك درجه برغیرتله مداومت ایدردی . کندی اعترافی وجهله علوم عقلیه ونقلیه‌یه متفرّع هر فنّ ایله اوغراشدی . علم جلیل فقهك درجهٔ اهمّیت وقیمتنی تماماً تقدیر ایدرك بر عزم جانسپارانه ایله الك کوچ ومغلق جهتلرینی بیله کیجه کوندوز حادّهٔ تعمیق وتدقیقدن کچیردیکنه امینز . تحصیلی

زماننده معروض قالديغى حال بعضاً او قدر داعىٔ مرحمت ايدى كه بيه جك يمك ، ياته جق ير بولمقده مشكلات چكردى . لكن بونجه غيرت و صبر و توكّلك ثمره سنى كوردى . فقهده يد طولى صاحبى اولدى . علم هيئتى ايى بيلديكى اثر ينك همان هر فصلنده تكرّر ايدن كواكبك حركاتنه متعلق عباره لردن آكلاشيليور .

امّا آراديغمز بوميدر ؟ بر اديبك تربيه سنده الك زياده دقتمزى جلب ايدن جهت آثار اسلاف مطالعه سنده صرف ايتديكى همّت وحميتدر . ابن النظام ؛ معلّقات سبعه ايله ٢٣٠ سنه سنه طوغرى وفات ايتمش اولان ابو تمّام الطائينك ساكنان باديه و شهر اهاليسى آغزندن طوپلاديغى (حماسه) يى ، كذا المبرّدك (الكامل) نام اثرينى اوقودى . اصول محاضره غوامضنى حاوى و قيمتى هر تقديردن افزون بر كنجينهٔ قيمتدار مطنطن حكمنه كچمش اولان (مقامات الحريرى) يى دخى تتبّع ايلدى . بر مجموعهٔ معانى ومعالى اولان احمد بن محمّد الميدانينك (امثال العرب) نى اوقومغه اهتمام ايتدى . اصل عربجه يازيلمش تاريخلر آراسنده عصرلرجه ادبياته رهبرلك ايدن محمّد العتبينك (اليمينى) آدلى اثرينى مطالعه ايتدى . فارسيده بولديغى لذّت ، ياشى ايلربله دكجه آرتيوردى . حكيم فردوسينك شهنامه سنى البتّه اوقومشدر . لكن الك زياده سووب اوقومسندن ذوقياب اولديغى اثر (كتاب كليله و دمنه) در . اصل پهلوى و دها اسكى زمانلرده هندستان لسانيله يازيلمش اولان بو اثرى ١٤٠ سنه سنده وفات ايدن ابن المقفّى عربجه يه ترجمه ايتدى و صوك غزنو بلرك خدمت

ديوانيه‌لرنده قطع مراتب و نهايت وزارته ارتقا ايتمش اولان ابو المعالى نصرالله ٥٤٠ سنه‌سنده بتون محتوياتنى بر اداء دلربا ايله ضبط و ظرافت انشاسى هركسى حيرتده براقه‌جق بر صورتده عربجه‌دن فارسى‌يه ترجمه ايتدى . شهرت بلاغتى آفاقه منتشر حقيقى بر خلاّق صنعت تحرير اولان عبد الله بن فضل الله الوصّاف نصر اللهك ترجمه سنى لطافت شاعرانه‌سندن طولايى فوق العاده مدح ايدر . واقعا كليله و دمنه مقدّما فارسى‌يه بر قاچ دفعه نقل اولنمش ايدى ايسه‌ده بو كتابلر نصر اللهك اثرى نسبتنده حائز اهمّيت اوله‌مازلر. نته كيم قرون سابقه‌ده انشاى فارسى ايله كسب ائتلاف ايتمك ايچون نصر اللهك ترجمه‌سنى اوقومق لازم غير مفارق صاييلمقده ايدى . بزم مؤلّفك پرورش يافتهٔ تنوّرى اولديغى آثاردن بر قسمى‌ده اديب شهير اوحد الدين الانورينكدر. خراسانك مايه الافتخارى اولوب معاصرينى بولنان شعرا ايله ادباى متأخّرينه تفوّق ايدن بو ناديدهٔ دوران مديحه‌كوى پادشاهان اولمقدن بشقه معلومات واسعه صاحبى ايدى . علم و فضيلتى سايه‌سنده اطرافه ارسال ايلديكى مؤثّر ، بليغ قصيده‌لريله افكار عموميه‌يى كنديسنه جلب و دشمن دين و دولت اولان بدخواهانه بر شجاعت دليرانه ايله هجوم ايدردى . بعضاً محمّد بن النظام امير معزّىٔ نيشابورى و ديوانلرى الآن مفقود اولان فريد الدين كاتب ايله كمال الدين نخجوانى كبى سلجوقيلره طرفكير بولنان اساتذهٔ سخندن‌ده بر ايكى بيت و يا قطعه اقتباس ايدردى. خاقانى‌يى دخى اونوتمادى . مسلمانلرك هندستان شماليده اجرا ايتمش اولدقلرى فتوحات جليله‌يى حكايه ايدن (تاج المآثر) نام اثرى مطالعه ايلدى.

٦١٤ سنه‌سنه طوغری بو کتابك انتساسنی اتمام ایدن حسن نظامی ؛ عن اصل خراسانلی ایکن بلاد اساطیر و خیالات اولان هندستان اقلیمنه او قدر آلیشدی که اکثراً شعر ایله حسب حال ایدردی . حقیقتنك آکلاشلمسی مستحیل دینیله‌جك قدر مغلق اولان عباره‌لرك تحریرندن پك خوشلانیردی؛ حتّی بو عباره‌لرك معناسنی اوّلجه بیلمین الك نامدار عالملر بیله تحلیل و تفهّمی خصوصنده مشکلاته دوچار اولورلر . بردن بره بادیهٔ وحشتدن چیقوب کلزار مدنیته داخل اولان اقوام جدیده شرفنه تألیف اولنمش مخلّ فصاحت کتابلر مطالعه‌سنه قارشی‌الك ایی پادزهر اولان حکیم فاضل شیخ سعدی نك آثارینی دخی محمّد بن النظامك اوقودیغندن بالخاصّه ممنونز . شاعر شیرازی ایله ارتباطی کلستاندن مأخوذ ابیات مختلفه تذکارندن مستباندر . سعدینك کندی کندیسی حقنده حیاتنك اورته یاشلرنده بتون ممالك ایرانیه‌ده بر ادیب نامدار علوّ کردار شهرتنی قازانمش اولدیغنی افاده ایدیور که بو مدّعانك درجهٔ صحّتنه سعدینك وفاتندن یکرمی سنه صوکره یازیلمش اولان العراضه یکی بر دلیل جلیدر .

محمّد بن النظامك ایّام شبابنده چکدیکی مشاقّ دلسوزك قلب حسّاسنه تأثیر عمیقی واردی . علم و فضلك دنیاده الك زیاده شایستهٔ مرام اولدیغنی تا سنّ صباوتدنبری ایشیدوب ایناندیغی حالده شکایتنی صوکره کیمسه دیکله‌مدیکی جهتله مأیوس اولدی ؛ بیوکلره صوك درجه‌ده حرمت مخصوصه‌سی وار ایدی . نهایت وجود و عقلنی یورمقدن استحصال فوائد ایلیه‌رك دشمنلر بناك ، رقیبلرینك مختلف اعتراضاتنه رغماً علما و فقهایه

لائق بر قاچ مأموريته نائل اولدی . بو نکله برابر امكان دائره‌سنده تحصيل و مطالعه‌ده اصرار ايلدی .

٧٠٣ سنه‌سنده الجايتو سلطان محمّد خدابنده؛ جنكيز خان احفادينك ايرانده تأسيس ايلديكاری حكومتك تختنه كچدی . ملك موروثی اولان ممالك — خوارزم خارج اولديغی حالده — بتون ايران ولاياتيله عراق عرب ، بغداد ، قفقاس طاغلريله اناطولينك شرق قسمنی شامل ايدی . الجايتو؛ جنكيز خان دورندنبری نيم مستقلّ بر حالده قالمش اولان كرمانی ضميمهٔ ولاياتی ايليوب (٧٠٦) عينی سنه‌نك صوكنه طوغری‌ده هر طرفدن هجوم ايدرك (گيلان) طاغليلرينی دائرهٔ حكومتی داخلنه آلدی . بناسنه ارغون خان زماننده مبادرت و ٧٠٥ سنه‌سندنبری كمال كرمی ايله دوام اولنان (سلطانيه) نام پايتخت جديدك رسم اتمام وكشادی پارلاق پارلاق ضيافتلرله اجرا و بو خصوص بتون شرق و غرب عالمنه اعلان اولندی . مع هذا دولتك احوال عموميه‌سی اطمئنانبخش دكل ايدی؛ مغول امراسيله امتيازات صاحبی آتابكلرك عدم اطاعتی الجايتو سلطانی بر ساعت راحت براقميوب تقيّدات شديده‌سنی استلزام ايدردی . مؤلّفمزك بيانه باقيليرسه نظام دولت بتون بتون مختلّ اولوب بر رابطهٔ اتّحادك محافظه‌سنه ذرّه قدر اعتنا ايديلميوردی .

الجايتو سلطانك حكومتی دوامنجه صدارتده ابقا اولنان فضل الله رشيد الدين طبيب؛ حصافت و درايتی سايه‌سنده ادارهٔ عموميه‌نك الك مهمّ قسمی اولان ادارهٔ ماليه انتظامنی محافظه ايتدی . شرق اقوامنك

رشید الدینه دائمی صورتده منّندار اولمالرینك بر سبب مخصوصی ده دولت ایلخانیه خزینهٔ اوراقنه بالمراجعه (جامع التواریخ) نامیله یازدیغی ایکی جلدلی جسیم اثرنده مغول وقبائل اتراك تاریخنی هر تنقیددن وارسته و باشقه یرده کورلمین بر صحّت ودقّتله حکایه ایتمسیدر . مسائل قومیه‌یه او وقتده کوستریلن مراق واشتیاق وآثار تاریخیه تألیفنه رسماً اظهار اولنان تشویقات و ترغیباتك ثمراتیله طرف طرف علما ظهور ایدوب تاریخ اسلافی مزاج زمان وتحوّلات اسانه موافق بر صورتده قلمه آلدیلر . بو جمله دن اوله‌رق وصّاف شیرازی ؛ دبدبهٔ الفاظی و طنطنهٔ عباراتی هر حدّی آشان بر سیلان بلاغتدن بالاستمداد مغوللرك ایرانده اجرا ایتدیکلری فتوحات و تنظیماتی پك فصیح بر صورتده قلمه آلدی . ابو القاسم عبد الله القاشانی خلقت عالمدن ٦٥٦ سنه‌سنه قدر امتداد ایدن زمان ایچون یازه‌جغنی مقدّمه‌سنده بیلدیردیکی و ایلك قسمی برلین کتبخانهٔ قرالیسنده موجود بر تاریخ عمومی تألیف ایتدی . کرمان ولایتی (دیوان رسائل و انشا) سنه مأمور ناصر الدین الیَزْدی ؛ کرمانده ٦٢١ سنه‌سندنبری حکومت سورن آل براق حاجبه متعلّق وقایعی (سمط العلی لحضرة العلیا) عنوانی آلتنده جمع ایلدی (٧١٦) . بر سنه صوکره ابو سلیمان داود البناکتی (روضة الالباب فی تواریخ الاکابر والانساب) آدلی بر تاریخ عمومی چیقاردی .

ایشته او وقت محمّد بن النظام ؛ محمّد الراوندینك تألیف ایتدیکی بر اثری اوقویه‌رق (العراضه) یی یازمق هوسنه دوشدی . کندیسی مدبّر

و احتیاطکار بر آدم ایدی. مقصدی کتابنی وزیر اعظم خواجه رشید الدین نامنه تألیف ایتمك ایدی . او صردده ارباب اغراض یکیدن وزیره قارشی دیللرینی اوزاته‌رق پادشاه عالمپناهه یالان خبرلر و یرمکه باشلامش اوملیدر که الیوم الیمزده موجود یازمه نسخه‌لرده رشید الدینك آدی اوله‌جق یرك بوش براقیلوب یالکز (کهف الوری خواجه الحقّ و الدین) عباره‌سنك یازیلمش اولدیغی کوریلیور.[۱] بو جهتك الك زیاده مقارن حقیقت تفسیری؛ کتابك اتمامی خواجه رشیدالدینله رقیبی خواجه سعدالدین محمّد ساوَجینك الك شدّتلی منازعاتی زمانه یعنی ۷۱۱ سنه‌سنه مصادف اولمسیدر.[۲] شبهه یوقدر که آنك ضرباتندن قوشقولانان ابن النظام؛ پازارده و هر یرده صاتیلمسنی آرزو ایلدیکی[۳] بو اثری وزیرك اسمیـله موقع فروخته قویمغه جسارت ایده مدی .

بوندن صوکره اکثراً علاءالدین محمّد آدیله یاد اولنان ابن النظام؛ ارباب معارفك حامئ ارجمندی رشیدالدین ایله بر قات دها مناسبات حسنه پیدا ایلدیکندن ۷۱۱ سنه‌سنك شوّالنده اعدام اولنان وزیر خواجه سعدالدین ساوَجی ایله طرفدارلرینك املاك و اموال مصادره‌سنه مأمور هیئت

(۱) باصمه‌نك اون دردنجی صحیفه‌سنك مندرجاتیـله مقایسه بیوریله . —

(۲) العراضه‌یی خواجه سعدالدین محمّده تقدیم ایتمك ایسته‌دیکی محتمل دکلدر، چونکه اوّلا (محمد سعد) اسمی ایچون یازمه‌لرده یر یوقدر، ثانیاً علومه مرقومك او قدر انتسابی یوق ایدی . العراضه‌نك دیکر بر بحران وکلا سنه‌سی اولان ۷۱۵ ده تألیف اولندیغی ابن النظامك ترجمهٔ حالیله متوافق دکلدر . ـ (۳) العراضه ص ۱٦ ه مراجعت .

مخصوصه‌دن ایدی . (مستوفئ خراسانی) رتبه‌سنه ترفیع اولنماسنك بر آز صوکره اولدیغی پك محتملدر. سعدالدینك یرینه امّی ، لکن حیاتك هر حالنده کندی منفعتنی چیقاران تجاردن تاج الدین علیشاه ؛ رشید الدینك رفیقی اولمق اوزره وزیر تعیین اولندی (٧١١) . اوچ سنه صوکره خزینهٔ دولتده پاره قالماش ایکن وزیرلر چکیشمکه باشلادیلر. الجایتو ؛ تالیف بینی محال کوره رك ولایتلری تقسیم یعنی شرقی رشیدده ، غربی علیشاهه احاله بیوردی . رشید ؛ اعتمادینك بر نشانهٔ فوق العاده‌سی اوله‌رق شرق اداره‌سی نیابتنه علاء الدین محمّدی نصب ایلدی . اختلاف دوام ایتدیکندن دولت ایلخانیه‌ده امیر الامرالق مقامنی حائز بولنان رشیدك احبابندن امیر چوبان نویانك[1] تحت ریاستنده بر تفتیش مالیه قومیسیونی تشکیل و ابن النظام دخی اعضالغنه انتخاب اولندی . چوق کچمه‌دن قومیسیون علیشاهی افنا ایده‌جك بر راپور تقدیم ایتدی ؛ پادشاه دل آکاه ایسه حسدك بو ایشده نه درجه‌لرده مدخلدار اولدیغنی عین الیقین مشاهده ایده‌رك رقیبلرك صلح واتّفاق اوزره یاشامالرینی امر و فرمان بیوردی . البتّه منازعه‌یه لزوم یوق ایدی و الجایتو بر حیات بولندیغی مدّتجه آرتق یکدیکرینه چیقشمادیلر .

سلطان محمّد خدابنده‌نك ٧١٦ سنه‌سنك رمضاننده ارتحال دار بقا و اوغلی علاء الدنیا و الدین ابو سعید بهادرخانك تخته جلوس ایتمسیله رشید الدین دخی زمامداران مصالح دولت صحنه سندن معزولاً چکلمکه.

---

(١) (نُویان) مشیر درجه‌سنده بر رتبهٔ عسکریه در .

مجبور (رجب ۷۱۷) و بر مدّت صوکره بر دها رأس کاره کچمش ایسه ده کویا پادشاه مرحومك وفاتنه سبب ایمش کبی بر طاقم اراجیف اشاعه اولنمقله نهایت جزاء اعدامه محکوم اولندی (جماذی الاولی ۷۱۸) . ابو سعیدك جلوسنی متعاقب حکومتده اجرا اولنان تبدیلات وتحویلات محمّد بن النظام ایچون فوق العاده اهمّیتلی اولدی . ایلك سنه‌لرده قومیسیون زماننده‌نبری دشمنی اولدیغنه شبهه اولنه‌میان علیشاه بالاستقلال مقام وزارتده موجود و وفاتندن صوکره (۷۲٤) مفصّل خبرلر مفقود اولدیغندن ابن النظام کوزیمزدن نهان اولور . اون سنه بویله کچر . بر وقت کلدی که پادشاه ایله صدارت ، امارت عسکر ، والیلك کبی دولتك اك بیوك منصبلرینی اشغال ایدن چوبان عائله‌سی آراسنده اختلاف ظهور ایتدی . او اثناده چوبانك وزارت ایشلرینی وکالةً رؤیت ایدن اوغلی دمشقخواجه‌نك غایت محترم بر قادینله مناسبات غیر مشروعه‌یه قالقیشدیغی و حیات فاسقنده بر دوام اولدیغی تبیّن ایتمکله جنکیز خانك (یاسا) دینلن قانونی مقتضاسنجه وجودی ازاله اولندی (٦ شوّال ۷۲۷) .

۷۲٤ سنه‌سندنبری درت کیشینك مقام وزارته کچمسیله امور دولت پك قاریشیقلغه یوز طوتدی . بو حال بحران آمیزده سلطان ابو سعید ؛ اداردیی اسکی حاله ارجاع ایتمك عزمیله رشید الدینك مخدومی خواجه غیاث الدین ایله بزم **محمد بن النظامی** وظائفی مشترك اولمق اوزره صدارته تعیین ایتدی (غرّهٔ ذی القعده ۷۲۷) . ولایتلرك ، دولتك حساباتی بر پردهٔ مجهولیت آلتنده مستتر بولندیغی ایچون یکی وزیرلر مالیه‌یی موافق مرام بر حال انتظامه قویمقدن بر آن فارغ اولمادیلر . لکن

زمان، قدرت انسانیه نك ما فوقنده قاریشیق ایدی. امرانك خروج ایتمسی لا ینقطع تعاقب ایدردی. فی الواقع پادشاهك انفعال وتهدیداتندن قورقوب اعلان عصیان ایتمش اولان امیر چوبانك اولدیرلمش اولدیغی ٧٢٨ سنه سنك محرّمنده استخبار اولندی ایسه ده بر قاچ آی صوكره ما وراء النهردن كله‌لری مظنون چغتای مغوللرینه قارشی خراسان حمایه‌سنه مأمور اكابر امرادن نارین طغایی ایله طاشتمور داخل مملكتده كیزلی مشاورات و مخابرات ایله یكی بر زمین عصیانی حاضرلامغه باشلادیلر. آرتق پایتختده امنیتسزلك حدّینی آشدی. كیمسه بشقه سنه اعتماد ایتمیوردی. او وقتده محمّد بن النظام دخی مقام عالیسندن عفو و (دیوان استیفا) یعنی محاسبهٔ عمومیه دائره‌سنه مأمور اولدی (غرّهٔ رجب ٧٢٨). آثار تاریخیه و جغرافیه‌سی جدًّا مفید حمد الله مستوفیٔ قزوینی‌یه یاردیم ایتدیكی ده بو زمانده اولدیغی پك محتملدر. (١)

بر سنه دها امتداد ایدن هیجان ایكی امیر معهودك اعدامیله ختامه ایردی (عید فطر ٧٢٩). هر ایشده منفعت خصوصیه‌لرینه باقان اشخاص دون همّت؛ محمّد بن النظامی كویا ولی النعمتنه صادق و وفاكار

---

(١) تاریخ كزیده مؤلّفی ٧٢٩ سنه‌سی وقایعی صیره‌سنده ابن النظامدن بحث ایدركن (مخدوم مولانا اعظم... ملك ملوك الوزرا سلطان السادات والنقبا... شمس الملّه والحقّ والدین ركن الاسلام والمسلمین... محمّد بن نظام الحسینی الیزدی) دیبوركه بو افاده محمّد بن النظام ایله علاء الدین محمّدك بر ذات اولدقلرینی كوسترن دلائلك الك مهمّیدر.

قالمیوب عاصیلرك ضمناً طرفداری ایمش کبی اتّهـام ایتدیلر. محاکمه‌سنه امر پادشاهی صادر اولدے . امیر شیخ علی بن علی قوشچی وزیر معزولی بردن بره اونده باصوب محاصره ایتدی ؛ حیاتی بویله بیوك بر تهلکه‌ده بولندیغی اثناده اسکی حامیسنك اوغلی وزیر اعظم غیاث الدین ایشه بالمداخله مشار الیهی تخلیص ایلدی . شو قدروار که کلّیتلی پاره ویرمسنه مقابل بشقه بر مأموریت آلمسنه قرار ویرلدی .

نارین طغای و طاشتمورك فوت اولمالریله محو اولمق درجه‌سنـه کلمش اولان خراسانه ایالتنه بلا تردّد شیـخ علی بن علی قوشچی والی و وزیری اولمه اوزره محمد ابن النظام تعیین اولندیلر (شعبان ٧٢٩) . البتّـه امیرشیخ علی ؛ خواجه‌نك بر آز اوّل هدفی بولندیغی اشاعات و افترا آتده ذی مدخل اولمادیغندن بر بریله او یوشوب درحال حرکت ایلدیلر . خراسانك حالی بالطبع ممنونیتبخش دکل ایدی . ما وراء النهرده یرلشمش مغوللرك استیلاسنه دائر شایعه‌لر دوام ایتدیکی حالده امیر چوبان، نارین طغای وطاشتمورك ولایتك وسائط مدافعه‌سنی حال سفر بری‌یه قویمالری وصوکره حرکات فسادجویانه‌یه تصدّی ایتمه‌لری جهتلرندن مملکت صوك درجه مضایقه‌یه دوچار اولمش ایدی . ادارهٔ جدیده‌نك اساسی اولان تعلیمات عمومیه ولایتك احوال اقتصادیه سنی تنظیم ایتمك ایدی . ابن النظام انتظامپرور و امور مالیه‌نك دقائقنه آشنا اولدیغنـدن بو وظیفه‌نك کندیسنه تفویضی محض اصابت اولدی . خراسان ایشلری بردن بره او قدر ایبلشدی که ابو سعیدك سلطنتی دوام ایتـدیکی مدّتجه

وقعه نویسلر او طرفلره عائد شایان تذکار حوادث بیلمزلر .

سلطان ابو سعیدك ارککك چوجغی اولمقسزین ارتحال ایتمسیله **هلاکو خاندانی سوندی** . تخته طالب هر ولایتده بر بشقه سی چیقدیغندن دولت جسیمهٔ ایلخانیه انقراض بولدی . اك شدتلی تزلزلاته اوغرایان ولایتلردن بریده خراسان ایدی . علاء الدین محمدك وزیری بولندیغی امیر شیخ علی ، بتون دولتی دائرهٔ نفوذی داخلنه آلمق مقصدیله ۷۳۷ سنه سنده سلالهٔ جنکیزیه دن **طغایتموری** مسند **خانی یه** اقعاد ایدوب جسیم بر اردو ایله عراق فتحنه چیقدی . پایتخت ممالك ایران اولان سلطانیه یه دخول ایتدیلر . سفر اك پارلاق ظفرلر ایله ختامه ایرمك اوزره ایکن نازك زمانده مبتلای یأس و شبهه اولمق عادتی اولان طغایتمور اردونك بر قسمیله آذربیجانده کی مراغه دن قاچوب باقی قالان عسکرك قیریلمسنه سبب اولدی (ذی القعده ۷۳۷) . امیرشیخ علی خراسانه دونر دونمز بوزغونلق قباحتنك کیمه ترتب ایتدیکی حقنده امرا ایله چکشدیکندن خانك عدم اقتدارینه قربان اوله رق اولدیرلدی (عیداضحی ۷۳۷) .

علاء الدین محمدك خراسانك آسایشنی اعاده خصوصنده اظهار ایتدیکی جدیت و متانت ولایته چوقدنبری کوروللمامش بر حال رفاهی ویردی . اهالی نعمت انتظامی فرق ایده میه رك وزیری انسانیتسز ظن ایدوب فساده قالقشدیلر . هله عائلهٔ ایلخانیه سوندیکی وقت : والی شیخ علی ایله وزیر محمد بن النظام آمرلری یوق ایکن نصل بیوکمز اولورلر ؟ دیه باغره رسوم مرعیه یی ویرمکدن امتناع ایتدیلر . والینك محل اقامتی

او وقت آستراباد ایدی. (بَیْحَق) سنجاغی مضافاتندن (باشتین) کویی اعیانندن جمال الدین عبد الرزّاق اسمنده جسور و فتنه انگیز بر آدمك باشنه طوپلادیغی چفتجی کروهیله، کوی خلقنك حقندن کلمك ایچون وزیر طرفندن کوندریلن کوچك بر مفرزۀ عسکریه آراسنده وقوع بولان محاربه‌ده وزیرك عسکری مغلوب اولدی و بونی متعاقب جمال الدین عبد الرزّاق کندیسی رئیسی اولمق اوزره آزادکی صاحبلری دیمك اولان سربداران حکومتنی تأسیس ایتدی (١٢ شعبان ٧٣٧). بونلرك حرکات اختلالیه‌لری طغاتیمورك اووقت مبادرت ایتدیکی عراق سفری اثناسنده برقات دها تشدّد ایتدی.

علاء الدین محمّدك عراق سفرینه اشتراك ایدوب ایتمه‌دیکی معلوم دکلدر. امیرعلینك فوت اولمسیله ویاخود دها اوّل، خراسان طرفلرنده آرتق دولت ایلخانیه‌نك وارث بالحقّی صاییلان طغاتیمور خانك خدمتنه کچدیکی روش حالدن آکلاشیلیر. طغاتیمور، وزیرك معلومات ونصائح اصابتکارانه‌سندن طولایی بتون امور حکومتی کندیسنه براقدی؛ حتی امرا بیله ایستدیکنه تابع طوتلدیلر. ایلك عراق سفرندن ایکی سنه صوکره اوکونلرده‌اك کارآشنا امیرو باخصوص عراقده قدرت صاحبی اولان (جلایرلی حسن بزُرْك) طغاتیموری پادشاهلغه دعوت ایتدی. خان قبول ایلدی و خواجه یاننده اولدیغی حالده بر اردو ایله کلدی (رجب ٧٣٩). طاغلردن اووه‌یه اینجه خواجه خزینه‌یی طولدیرمق املیله هر طرفه ویرکو طرح واسکی پادشاهلرك انعاماتنی بیله ابطال ایتمکه

باشلادی . کوچك ، بیوك هر کس شاشیردی . خانله شیخ حسن بزرك آراسنده کرکینلك حاصل اولدی . نهایت طغاتیمور دوستلرینی ینه براقوب کیجه‌لین خراسانه قاچدی .

٧٤١ سنه سنده طغاتیمورك قارنداشی امیر شیخ علی کاون ، صوك دفعه اوله‌رق عراق فتحنه تشبث ایتمش ایسه‌ده بر قاچ کرّه مغلوب اولوب چکلدی . عراق ؛ طغاتیمور ایچون قطعی صورتده غائب اولدی . ذاتاً او وقت علاء الدین محمّدك و پادشاهك نظر دقّتی بشقه طرفه معطوف ایدی .

سربستلك و مساوات وعد ایلیین سربداران ؛ اهالینك معاونتیله کویلری ، شهرلری یکان یکان ضبط ایدرك کیتدکجه توسیع دائرهٔ نفوذ ایتدیلر . مقرّ حکومتلرینی خراسانك اورته سنده کائن سبزواره نقل ایتمش ایتدیلر (غالبا ٧٣٨).[1] بر قاچ سنه ظرفنده بتون غربی و وسطی خراسان ایله مشهد و باخرزی کندیلرینه اطاعته مجبور ایلدیلر . شجاعتلرینه کوکنه‌رك کوچك قطعات عسکریه ایله حربه چیقمق عادتلری ایدی . طغاتیمورك فداکار و وفادار دوستلرندن اولان ارغونشاهی دخی اوّلا طوسه ،

(١) ٧٣٨ سنه سنك صوکنه طوغری وزیر علاء الدین محمّد ایله سربدارنك عداوتی بو وزیرك بر قیزندن طولایی کسب شدّت ایتدیکی میرخواند و خواندامیر او زون اوزادی یه حکایه ایدرلرسه‌ده قیز ، ابن النظامك دکل ، بر دیکر (خواجه علاء الدین هندو) نك قیزی اولدیغنی مطلع السعدین بیان ایدییور . بوندن آکلاشیلیور که سربدارانك ٧٣٧ سنه سنده خراسان وزیری خواجه علاء الدین محمّدی آنسزین باصوب اولدیرمش اولدقلرینه دائر مشار الیه ایکی مورّخك خبری ده شایان اعتماد دکلدر . بو خبر غایت موثوق اولان ابن اسفندیار ذیلنه مخالفدر ؛

صوکره شماله طوغری چوله سوردیلر .

او زماندنبری علاء الدین محمّد مداخله ایتمکه قرار ویردی . سربداران رئیسی امیر وجیه الدین مسعود دشمنك تهیاتنی ایشیدنجه علی العجله ٣٧٠٠ نفرلك بر اردو ایله سبزواردن قالقدی . طغایتمور ایله علاء الدین محمّد ایسه بو دشمن وارده قارشی حرکات عسکریه اداره سنی خانك سنه‌لردنبری جنکاورلکندن بحث ایدن قارنداشی علی کاونه تفویض ایتدیلر . بَسْطامدن جنوب شرقی‌یه طوغری ٩٠ کیلومترو بعد و مسافه‌ده کائن (بیاروکمند) نام محلّده شدّتلی بر محاربه‌یه طوتوشدیلر . بو محاربه‌نك الك اهمّیتلی وقعه‌سی علی کاونك بر اوقله اوربلوب اولدیریلمسی ایدی . خانك عسکری بوزیلوب قادینلر بیله اسیر اولدیلر . سربدارانك مظفّریتی او قدر بیوك ایدی که مغول اردوسندن عادتا اثر قالمادی . طغایتمور کوج حال ایله حیاتنی قورتاروب مازندران امیرینه التجا ایلدیکی حالده بیچاره **علاء الدین محمد** ؛ امین بر یر بوله‌مادی و قاچدیغی (کمین) قلعه‌سنده یاقه‌سنی اله ویروب **قتل اولندی** (٧٤٣) . رحمه الله هر نقدر وفاتندن اون یکرمی سنه صوکره اسمی ، غدّار و مالیه‌جه فقرایه اذیتکار اولان مأمورلره معنون بر ضرب مثل حکمنه کلمش ایسه‌ده قباحت تدابیرندن زیاده زمانك فنالغنده و سربداران ایله دیکر متغلّبانك او بغونسزلغنده ایدی .

امیر مسعود ؛ طغایتموری قهر و تدمیر ایتدکدن صوکره سفرینه بالدوام طبرستانی دخی فتح ایتدی . اوراده ایکی سنه طوردی ایسه‌ده نهایت طاغلیلرك تهدیداتندن قورقه‌رق سبزواره دونمك ایستدی ؛ آنجق مملکتدن

چیقه جغی وقت طاغلی عصیانجیلر هجوم ایدوب کندینی اسیر طوتدیلر . کبار مورّخیندن بعضیلری (۱) شونی علاوه ایدرلر که سربداران امیرینك قتلی رستمدار بلده‌سی صاحب دیوانی یعنی اوراجـه مأمور سیاسی اولان وزیر مرحوم خواجه علاء الدین محمّدك اوغلینك امریله ایدی .

طغایتمور آرتق مازندراندن چیقامادی. ۷۵۳ سنه‌سنده کندیسندن کله بیله‌جك تهلکه‌دن قورقوب مضطرب اولان سربدارانك حیله‌لرینه آلدانه‌رق مقتولاً وفات ایتدی .

العراضه نك مأخذ اولدیغی آثار مشهورهٔ تاریخیه میاننده روضة الصفا ایله تاریخ ابوالخیرخانیدر . تاریخ ابوالخیرخانی ما وراء النهرده اوزبك سلالهٔ حکمدارانی تأسیس ایتمش اولان جنکیزخان احفادندن ابوالخیرخان نام شریفیله مسمّی مسعودی بن عثمان کهستانینك ۹٤۷ سنه‌سنه طوغری تألیف ایلدیکی بر تاریخ اسلامدر . جالب نظر دقتدر که بو ایکی اثر معتبر شمالی ایران ایله ماوراء النهرده تألیف أولندی . العراضه نك لوندره نسخه‌سی دخی انکلتره‌یه طهران یعنی شمالی ایراندن کلدیکندن شونی استدلال ایده بیلیرز که محمّد بن النظامك کتاب بدیعی ؛ زمان تصنیفنی ولی ایدن ایکی بچق عصرده شمالی ایرانك ادبیاتنه اجرای تأثیر ایتمشدر . میرخواند ؛ آل سلجوقك هر پادشاهی تذکاری صیره‌سنده بعض جهت ویا قسملری العراضه‌دن اقتباس ایتدیکی حالده مسعودی بن عثمانك طبقهٔ آل سلجوقی تحریرنده یکانه مأخذی (العراضه) در ، شویله که :

---

(۱) ظهیر الدین ، میرخواند .

﴿ سلطان محمود بن سبكتكينك سلجوقيلرله ايلك مناسباتى ﴾

العراضة ص ۲۱	میرخواند ج رابع ص ۷۷	تاریخ ابو الخیرخانی
. . . چون این کلمات شفقت آمیز	. . . چون این کلمات شفقت‌آمیز	. . . چون ان کلمات شفقت
بگوش هوس بشنوذ و این‌عبارات	بگوش سبکتگین رسید	آمیز و عبارات مهر انگیز را درگوش
محبّت‌انگیز استماع فرموذ در حال		هوش راه داد
و فی التأخیر آفات رسولی چرب	رسولی چرب	در حال رسول دانای
زبان که بسحر بیان عقدهٔ وحشت‌از	زبان که بسحر بیان عقدهٔ وحشت	شیرین زبان
هر ضمیر باز کشودی و بلطف بنان	از ضمایر بکشودی بسلجوقیان	بجانب سلجوقیّه
فرع هر مرادرا بدام کشیدی	فرستاد و پیغامهای محبّت انگیز	با هدایا و تحفه‌های مناسب روان
بسلجوقیان فرستاد وگفت . . .	داده . . .	ساخت . . .

﴿وصف سلطان آلب ارسلان ثانی﴾

العراضة ص ١٤٧

... و محرّران دیوان او بنام خاطیان
ساهی ممال اغماض بتوقیع عفونا
عنکم انشا کردندی (٤)

هیچ مجرم از حضرت او بخطاب لا
تعتذروا الیوم مخاطب نشدی و هیچ
مذنب با وجود معائب بی پایان
از زبان این سلطان

میرخواند ج رابع ص ١٠٠

... و محرّران بارگاه او بنام
مجرمان ساهی منال اغماض عفونا
عنکم انشا کردندی

تاریخ ابو الخیرخانی

... و محرّران دیوان او رقم عفو بر
جریدهٔ گناه کاران کشیدندی
و منشیان درگاه عالیء او مثال بی
منال واجب الامتثال شفقت و انعام
بنام خواصّ و عوامّ انشا کردندی
و مجرمان را بمضمون شادمان
گردانیدی هیچ مذنب با وجود
معایب از زبان آن پادشاه دین پرور (٢٩)

العراضة ص ١٤٨	میرخواند ج رابع ص ١٠٠	تاریخ ابو الخیرخانی
معانب نگشتی از غایت علوّ همّت	از غایت علوّ همّت پرتو التفات	معاتب نگشتی از غایت همّت عالی
با حساب مملکت و دخل و خرج	بردخل وخرج ممالك محروسه نیفکندی	بحساب امـوال مملکت نه پرداختی
خانوادهٔ سلطنت نپرداختی و بکثرت	و بکـثرت و قلّت ان خاطر نگران	و در خوبیٔ لباس ولطافت پوشیدنی
و قلّت آن ملتفت نبوذی در حسن	نبودی در حسن لباس و نفاست	مبالغت نمودی و جامهای مذهّب
لباس و نفاست ان مبالغت فرموذی	اثواب مبالغه و الحاح نمودی و در	مرصّع پوشیدی و به ندیمان درگاه
و جامهٔ مذهّب مرصّع پوشیدی و در	تکلّف مأکولات و مشروبات اهتمام	و مقرّبان بارگاه خود بخشیدی و در
مطعم و مشرب تکلّف و تنعّم کردی...	تمام فرمودی ...	اطعمه واشربه تکلّف بسیار فرمودی..

دیباجهٔ ثانیه :

مطالعات لغویه .

ادباء عجمك كمال افتخار ایله ایرانزمین دیدیكاری الكای واسعك لسانی قدیماً جنوبی و شمالی اولمق اوزره ایكی شعبه‌یه منقسم بولنمش اولدیغی نتیجهٔ كشفیات اهل لغتدر. زمانمزه قدر محافظه اولنان جنوب لسانك اك اسكی یعنی هجرت آخر الانبیادن تقریباً بیك سنه اولكی بر زمانه رجوع ایدن بقایاسی (بَهِستان) و (آلوَند) طاغلریله فارس ایالتنك (مُرغاب) و (اِسطَخر) محالرنده قایالره صانكه ابدی پایدار اوله‌جق قدر متین چیزكی ایله حكّ اولنمش كتابه‌لردن عبارتدر. شمالی قسمنك اك معتبر آثار ادبیه سی (آوَستَه) دینلن كتب مقدّسهٔ زردشتیه‌در . بونلرك اك اسكی قسمی مزامیر قبیلندن قواعد عروضیه‌یه تابع (غاسا) دیدیكاری خطبه‌لردر كه اقوای احتماله كوره زردشتك هر ساخته‌لكدن آزاده قول و وعظیدر ، حال بوكه آوسته‌نك اقسام سائره‌سی بشقه بشقه ادواره منسوب دها یكی ولكن زردشته اسناد اولنان آیتلری حاویدر . دین زردشتینك مركزی عراق عجم ، ملوك زردشتیه‌نك پایتختی ایسه اووقتده (راغه) دیدیكاری و الآن طهران قربنده خرابه‌زار اولان ری شهر شهیر عظیمی ایدی .

شمال و جنوب شیوه‌لرینك فرقلری حرفلردن اعتباراً همان هر كلمه‌ده تظاهر ایدردی . اك غریب فرقلرندن بری ده؛ شماله مخالف اوله‌رق جنوبده

(ذال) برینه (دال) حرفی یازیلمسی ایدی. هرنقدر فرس قدیمه آشنا اولان اك بیوك علما؛ کتابتجه ذال اولمادیغی حالده تلفّظده موجود اولدیغنی ادّعا ایدرلرسه‌ده ذال یازیلمایوب مستمرًّا دال یازیلمسنده مطلق بر معناسی مخصوص مقیّد بولندیغنه امینز: شبهه سز جنوبده ذال حقیقةً تلفّظ اولندیغی تقدیرده تمالده ایشیدیلن (ذال)دن فرقلی اوله‌رق بعض محللرده (دال) صداسنه یاقین بلفّظ اولنوردی.

دین اسلام ایران ممالکی اوزرینه توسیع دائرۀ سطوت و مکنت ایتدیکی زمان معاملات جاریه بوس بتون عربجه‌یه تحوّل ایلدی. بریکی ادبیات فارسیه شرق ایرانیده ظهور ایتمش ایسه‌ده اوراسنه منحصر قالوب انتشار ایده‌مدی. ایران عربیده عربجه‌او قدر تفوّق ایتدی که بصره کورفزنده‌کی ایران ممالکنده پك کج وقتلره قدر فارسی ادبیاتندن بر اثر مشاهده ایدیله‌مدی. دیه بیلیرز که بو ولایتده ادبیات فارسیه بتون دنیانك اهل قلمنه سلاست و ظرافتجه یکی بر چغر آچان سعدیٔ شیرازی[١] ایله باشلار. صوك حرفی فی الاصل ذال اولان بر کلمه دال ایله نهایتلنن بر کلمه‌ایله همقافیه اوله‌مادیغندن ذال ایله دالك فرقی حقّنده لسان فارسی و با خصوص علم عروض کنا یلرنده‌او زون اوزادی بحثلر یوریدیلیر. بونك اتباتی ایچون کویا سخنوران اسلافك الهام حقیقتقرینی ایمش کبی سرد و اتیان ایدیلن منظوم قواعد اکثری ساختـه اولدیغی کبی ذال تلفّظنی التزام ایدن وعلی العاده انوری‌یه اسناد اولنان[٢] بك ثقیل و طبع شاعرانه‌یه

(١) مشار الیه ٦٩٠ سنه‌سنده وفات ایتدی. - (٢) حبیب: دستور سخن، در سعادت ١٢٨٩، ص ٤.

مغایر بر شعر مشار الیهك مطبوع دیوانندہ کورلمادیکندن بر بشقه‌سی طرفندن تصنیع اولندیغی محقّقدر . انورینك خواجه کمال اسمنده برینك شرفنه انشا ایلدیکی برقصیده‌ده شو ایکی بیت مصادف نظر عاجزی اولدی :

نه هر کرا بلقب با کسی مشابهت است　　شبیه اوست چنان چون یمین شبیه شمال
که دال نیز چو ذال است در کتابت لیك　　به شستصدونودوشش کمست دال ز ذال (١)

بو راده تلفّظدن بحث ایدیلمه‌دیکندن بو ایکی بیتدن استدلال اولنه‌جق بر شی وارسه اوده انورینك زماننده ذالك مکاتباتده یازیلمایوب ادبیاته منحصر قالمش اولمسیدر .

ذال و زال سسلرینك ایرانك شمالی ممالکیله بر رابطهٔ شدیده‌سی اولدیغی بونکله دخی تظاهر ایدرکه الیوم بیله فارسیٔ قدیمك ذال سسی ینه ایران شعبات لغویه‌سنه منسوب **پامیر** شیوه‌لرینك زال صوتنه تماماً اویار . یعنی ذال ؛ شمالی ایرانك اقصای شرق اوجنده تلفّظده ذاتاً یاقین اولان (زال)ه تحوّل ایلدیکی حالده ایرانك دیکر طرفلرنده (دال)ه منقلب اولدی .

بو تبدّلات دها اوّل باشلامش ایسه‌ده بتون ممالك شرقیه‌نك آسایشنی بر مدّت آلت اوست ایدن **جنکیز خان** ایله احفادینك صولت قاهره‌لری هوسکاران علومك اجتماع یرلرینی تارمار ایتدیکی کبی دیوان حکومتك اصول

---

(١) کلیّات انوری ، طبع لکنهور ١٢٩٦ ، ص ٢٥١ . ابجد حسابنده (ذال) کلمه‌سنك قیمتی ٧٣١ ، (دال) کلمه‌سنك قیمتی ایسه ٣٥ اولدیغندن ٧٣١ دن ٣٥ تنزیل اولندقده ٦٩٦ باقی قالیر که مقصود شاعر آکلاشلیر .

املاسنه دخی اجرای نفوذ قطعی ایلدیکی وارسنهٔ شبهه و بیاندر . انکلتره موزه‌سنده محفوظ و تاریخ استنساخلری معلوم فارسی یازمه کتابلرندن نظر تدقیقمدن کچن الـٔ اسکی سکسان دانه‌سی میانده ایلك اوّل دال املاسنی کوسترن ؛ همدان و اصفهان اورته‌سنده کائن جرباذ کان [1] مأمورینندن ناصر منشی طرفندن ٦٠٢ ایله ٦٠٧ سنه‌لری آراسنده تألیف ایدلمش اولان ترجمهٔ تاریخ یمینیدر . بیوك حرفلری صانکه بر عرب النك یازیسی ایمش کبی اولان نسخه بخارالی سعید بن عثمانك اثر مهارت و غیرتی اوله‌رق ٦٦٤ سنه‌سنده یازلدی . (صوکنده مقیّد بولنان تاریخ تحریرینه اینانماملی) دیینلره نسخه نك از هر جهت غایت قدیم اولدیغنی تأکیداً بیان و تأمین ایدرز. هلاکو خانك تأسیس ایلدیکی حکومت؛ مغول قاصرغه‌سی کسب سکون ایتدکدن صوکره اسکی اصول اداره‌یه دوندی و بو صورتله اسکی املا اوراق رسمیه‌ده قوللانیله‌رق بر دها قورتیلدی. ٧٣٦ سنه‌سنده سلالهٔ جنکیزیه سلطان ابو سعیدكـ وفاتیله انقراض بولدیغی زمان ممالك ایرانیه یکی بر دور هراسه، بیتمین برغائلهٔ عصیانه او غرایوب قدیماً مقدّس صاییلان بر چوق عادتلر ترك ایدیلدی. ذال یرینه دال یازیلان انکلتره موزه‌سی نسخه‌لرندن قدمجه اوچنجیسی عوفینك جامع الحکایاتی اولوب محمود تُستَرِینك نکاشتهٔ قلم هنرپیشه‌سیدر (٧٤١ سنه‌سنده) . بو نسخه نك مستنسخی تجدید املاده یعنی (ذال)كـ (دال) ه تحویلنده نره‌یه واره‌جغنی بیلمیه‌ركـ آز چوق علی العمیاء تحریر ایلمشدر . از جمله کوذكـ ، نهاذه کبی بر قاچ کلمه‌ده

---

(١) بو سهركـ اسمی الیوم (گِلْبا یَگان) در .

اصول قديمه‌يه توفيق املا ايدرسه‌ده باد ، بغداد ، بدر (يعنى : پدر) ، آسوده ، رميـده ، بود ، فرستاد ، بخريد ، بديدند ، شدند ، گويد ، اندازد ، بسوزد والحاصل بتون شعبات لغويه‌ده دال يازه‌شدر . اوزون بر فاصله‌دن صوكره ٧٧٩ سنه‌سنده مازندرانده كائن (رُسْتاق كجور) ده مرصاد العباد نام مشهور صوفيانه اثر دال ايله يازيلدى .

بو ديباجه‌ده تاريخ لسان فارسى حقنده بر فكر مجمل و عمومى ويرمك ايسته‌ديكمزدن طولايى قارئين كرامى دها زياده تفصيلاتله يوره‌جق دكلز. حال تردد امير تيمور كوركانك خروجيله مدرسه و كتبخانه‌لرى ياقوب ٧٨٠ سنه‌سندن ٨٠٧ سنه‌سنه قدر شرق عالمنى بشقه بر شكل و هيئته قويمسنه قدر دوام ايتدى. طوقوزنجى عصرده بين الناس بوس بتون استعمالدن ساقط اسكى املايى محافظه ايدن پك آز يازمه نسخه‌لر بولورز ؛ انكلتره موزه‌سنده الك صوكى ٨٥٨ تاريخليدر. بو تحولات لغويه‌نك أغرب جهتى شودر كه بر شائبهٔ مدنيت اولان بايمـه املادن حكومت كاتبلريله بتون اهالى‌يى قورتارانلر ؛ نعم مدنيتك اشد اعداسى اولان مغوللر ايدى . بو ايسه آكلاشلميه‌جق شيلردن دكلدر : اصول مرعيه‌يه اعتنا ايدن بر حكومتك و با خصوص سركش والدلره قارشى متماديا سفر ايتمكه مجبور اولان ملوك سلجوقيه و خوارزمشاهيه‌نك يابه‌ميه‌جغى تغييرات املائيه ، يالكز سادداكه اهميت ويرن جاهل و وحشى مغوللرك جيندن كلمسيله ممكن اولمشدر .

انكلتره موزه‌سنده موجود فارسى يازمه اثرلرينك دال و ذال املاسنى محتوى جدولى شودر .

تاریخ استنساخ	املا
٦٠١	ذ
٦٢٦	ذ
٦٦٤	د
٦٨٠	ذ
٦٨٢	ذ
٦٨٥	ذ
٦٩٢	ذ
٦٩٨و٦٩٩	د
٧١١	ذ
٧٣٢	ذ
٧٣٤	ذ
٧٤١	د؛ ذ يك آر در
٧٧٩	د
٧٩٨	د
٨٠٠	ذ
٨٠٢	ذ
٨٠٢	ذ
٨٠٧	ذ

تاریخ استنساخ	املا
٨١١	د
٨١٣و٨١٤	ذ
٨١٦	د
٨٢٤	د
٨٣٥	د
٨٣٥	ذ
٨٣٨	د
٨٤١	قسماً ذ قسماً د
٨٤١	د
٨٤٤	د؛ لكن حداوند
٨٤٦	د
٨٤٧	ذ
٨٥٥	د
٨٥٧	د
٨٥٨	ذ؛ لكن ذ ده چوقدر
٨٦١	د

تاریخ استنساخ	املا
٨٦٣	د
٨٦٤	د؛ ذ دها آر در
٨٦٤	د
٨٦٥	د
٨٦٧	هم ذ هم د
٨٦٨	د
٨٧٠	د

بوندن صوكره ٩٠٠ سنه‌سنه قدر استنساخ اولنه رق موجود ٣٣ نسخه‌لرده بلا استثنا (دال) يازيلير.

العراضه نك آیا صوفیا نسخه سنی یازانك ذال حقنده تعقیب ایلدیکی اصول برتبدّل و انتقال دورنده یاشادیغنی کوستریر ذال یازمسنه مساعد احوالدن ؛ اوّلکی حرفك الف ،واو، یا و یاخود بتون کلمه نك بر نشان تمییزی ایجاب ایده جك قدر قیصه اولمسیدر. کلمه نك ایلك حرفنك دخی بر اهمّیت مخصوصه سی واردر. باشده اولان الف عادتا ذال یازلمسنی استلزام ایدر. آیا صوفیه نسخه سنك ایلك اوتوز صحیفه سنده الفله باشلایان کلمه لرده یالکز طقوز دفعه داله تصادف اولنور.[1] کاف عربی و کاف فارسی ایله باشلایان کلمه لرده همان بالعکسدر. نسخه نك صوك اوتوز صحیفه سنده بو ایکی حرفدن ذال ایله راست کلنان یالکز طقوز کلمه واردر.[2] جیم ،لام ویاخود واو ایله باشلایوب ذاتاً نادر اولان کلمه لرداً‌ئما دال ایله یازیلیر.

او قاعده لردن صرف نظر الك زیاده استعمال اولنان کلمه لرك املاسی اکثریا شویله در:

باذ ، بایذ ، بوذ ، بوذه ، بذان ، بذین . — باشد .

(١) دال ایله : افتد ٢ دفعه . می اندیشید ٢ . آسوده . افتاده برر دفعه ؛
ذال ایله : افتاذ ١ دفعه ، افتاذند١ ، بیافتاذند١ . افتاذی ١ . نیافتاذه ١ . افزایذ ١ . آمذن ١ . آمذ ١٥ . کآمذ ١ ، نیآمذ ٢ . آمذند ٢ . آیذ ١ . نیایذ ٢ . آمذه ٢ ، آماذه ١ . امیذ ٢ . بامیذ ١ ، انجامیذ١ . آوریذ١ . آوَرَذ ١ . آرَذ ١ . نیارَذ ١ دفعه .

(٢) ذال ایله : برگشاذ (ماضی) ٢ دفعه ، گرذذ ٤ ، گسترانیذه (اسم مفعول) . گیرذ . کبوذ . بگشایذ . بگویذ برر دفعه ؛
دال ایله الك زیاده تکرّر ایدن کلمه لر شونلردر: کُنَد ٨ ، گردانید ٨ . کشید ٤ ، گرداند ٣ . بگردانید ٢ ، گزیده ٢ . نگنجد ٢ دفعه .

پاذشاه ، پذر ، پسندیذه . — پیاده ، پیچید .
توذه . — بترسید ، تواند . . . چاذر . — بچسپید ، بچید .
خوذ (مغفر) . — خود (اسم اشارت) .
داذ ، داماذ ، دمیذن ، دیذ . . . رَوَذ . — رسید ، رمیده .
نزایذ . — زده . . . . نبستایذ . — بستد ، سزد .
شوریذن . — شادمانی ، شد . . . . . . طلبیذ . — طلبد .
فرمایذ ، فرموذ ، فریاذ ، فرستاذ . — (فرمود) و (فرستاد) دها آزدر .
ماذه (یعنی: دیشی) ، ماذر . — بماند .
نَوَذ ، نهاذ ، در نور دیذ ، نمایذ . — بنمود .
هشتاذ . — هفتاد ، می هراسید ؛ همذان و همدان .

بوندن ۲۵۰۰ سنه اوّلکی ایران شیوه‌لرینك دیکر بر فرقی فارس لهجه‌سنده‌کی *الف ممدوده‌نك* یرینه شمالده بعضاً واو ثقیلهٔ مبسوطه‌نك تلفّظ اولنمش اولمسیدر . بعیده دلالت ایدن اسم اشارتجه بو اختلاف ، فارسیٔ قدیمده موجود اولدیغی کبی زمانمزه قدر امتداد ایدییور ؛ شو قدر که الف ممدوده یعنی (آ) تلفّظی نظمده دها مقبول ایسه‌ده نثرده بر ایکی استثنادن بشقه تکلّفلی و طنطنه‌لی بر طرز قرائته مخصوصدر ؛ زیرا بو اسم اشارتك الیوم بتون ایرانده‌کی علی العموم تلفّظی قدیماً شماله منحصر قالمش اولان (اون) در . بو کلمه‌ده‌کی مدّك العراضه‌ده مشاهده اولنان کثرت استعمالندن آکلاشیلیر که سالف الذکر اسم اشارتك الف ممدوده ایله تلفّظی سکزنجی عصرده دها عمومی ایدی .

معلوم اولدیغی اوزره الیوم عجملر (چیم)ی استانبول شیوه‌سندن دها خفیف یعنی جیمه مشابه سویلرلر. شبهه یوق که بو تخفیف کیفیتی کسری حکومتنك انقراضنی تعاقب ایدن تحوّلات لغویه‌دندر. پای فارسی ایله چیم فارسی قرآنده یوق ایکن بونلری قوللانمغی عرب استیلاسندن صوکره کیمسه دوشونمدی. بو صورتله هجرتك ایلك عصرلرنده پنج، ورج (بیوکلك، جلال) کبی بعض کلمه‌لرك چیمی تلفظده ده جیمه تحویل اولندی. (پ)نك (ب)یه تبدیل اولندیغی کلمه‌لر دها چوقدر: بی پایان (اصل: پی پایان)، تاب و بوندن مشتق کلمه‌لر، آبستن، چرب، فربه، کالبد، اسب، لب، نبیره، ابریشم، انگبین، آشوب الخ. (١) بونلر اسکی زمانلرده پا ایله سویلنیرمش. سلالهٔ عباسیه‌نك مغوللر النده قتل اولنمسیله آسیا قطعه‌سنده طوائف انام؛ شرع شریف احکامنی اجرا ایتدیره‌جك خلیفه‌دن محروم قالدقلرندن عجملرك افکار دینیه‌سی دها سربست اولمقله ادبا (پا) و (چیم) حرفلرینی ادبیاته ادخال ایده بیلدیلر.

انکلتره موزه‌سنده موجود فارسی یازمه‌لرندن ایلك اوّل تماماً پ و چ املاسنی ارائه ایدن ٧١١ سنه‌سنده استنساخ اولنمش اولان تاج المآثردر. تجدید املا نقطهٔ نظرندن اهمیّتی ذکر اولنمش اولان ٧٤١ و ٧٧٩ سنه‌لرنده یازلمش نسخه‌لرده پ و چ یوق دینیله‌جك قدر نادردر. پای فارسی ایله چیم فارسینك تماماً قبولی عرب تفوّقنه برخاتمه چکن امیر تیمورك زماننده

---

(١) تفصیلات ایچون پروفسور (پ.هورن)ك « مبادئ اشتقاق فارسی » عنوانلی آلمانجه اثرینه (شترازبورغ ١٨٩٣) مراجعت بیوریله.

میسّر اولدی . انکلتره موزه‌سنك ۷۹۸، ۸۱۱، ۸۲٤ و ۸۳۵ سنه‌لرنده یازلمش اولان نسخه‌لری بوکا شاهددر. مسئله آرتق صورت قطعیه‌ده کسدیریلمش ایکن طقوزنجی عصر هجریده‌یکی اصول یعنی پای فارسی‌یه و چیم فارسی‌یه مخالف کورونن یازمه‌لر دها پك چوقدر.

العراضه‌نك آیا صوفیه نسخه‌سنده چیم فارسی یوقدر؛ پای فارسی‌یه دخی یالکز بر دفعه راست کلنیر.(۱)

املای قدیم اولان (کی، نی، انك، جندانك، انج، جنانج) آیا صوفیه نسخه‌سنده نادراً کورولیر؛ اکثریا املای جدید اوزره (که، نه، انکه، انجه، جنانجه) یازیلیر.

الیوم عربلاشمش کلمه‌لردن العراضه‌ده یالکز (شست، ص ٥٥) شکل قدیم فارسیسنی محافظه ایتدی. شمدیکی فارسیدن فرقلی اسکی ویا ابن النظامك زمانه مخصوص اولوب اثرنده موجود باشلیجه لغتلر شونلردر: دیه (کوی، ص ٤٤ و ۱۲۷)؛ پشولیذه (ملعون، ص ۱۲)؛ تَرَك (کوك کورله مسی، ص ٤۹)؛ چسپیدن (مائل اولمق، ص ٤٤ و ۱٦۱)؛ خَرْسَنْگ (بیوك طاش، ممانعت، ص ۱٤٦)؛ بوك (ص ٥۱) و بوکهْ (ص ۱٦۷، شاید، بلکه)؛ بل که (ص ٤۹ و ۱٥۳)؛ بانویه (محترم قادین، ص ۱٦۱)؛ فَذْلَك (یعنی: فذلکه، ص ۹۳، ۱۲۷ و ۱۳٥)؛ آوارچه (دفتر، ص ۱٥، ۱۷، ۹۸ و ۱۳٦)؛ أند (بر قاچ، ص ٤ و ۱۱۳)؛ جاندار (یاور، سریاور، ص ۷۳، ۱۳۰ و ۱۳٥)؛ هوادار (قلعه‌نك یا ولایتك محافظی، ص ۷۳)؛

---

(۱) مانند پَرّ طاوس (ص ۱٥٦).

جامگی (معاش ، ص ٤٢ ، ٦٠ و ١٢١) ؛ غَابَه (کثرت ، غلبه‌لق ، ص ٤٢ ، ٤٧ و ١٤٢) ؛ مُلطَّفَه (مکتوب ، ص ٤٠ ، ١٧١) ؛ تلَغثُم (دوشونوب طورمق ، ص ١٦٩) ؛ مُختَتَم (نهایت ؛ الآن ایرانده « مُنتَهی » دیرلر ؛ ص ١٠) ؛ گَرم رَوان (ایرماقلر ، ص ١٢٣) ؛ رُنود (خرسزلر ، «رِند» لك جمع مکسّریدر ؛ ص ١٤٣ و ١٦٥) ؛ مُتَمَسَّکی (طوتمق یری ، استناد ، ص ٣٧) ؛ سرسری کردن (اتیان وتعداد ایلمك ، ص ٥٨) ؛ در ان نزدیکی ، درین نزدیکی (اووقت ، بو صره‌ده ، ص ٤١ و ٧٦) ؛ متقاضیٔ أجل (ص ١١٢ و ١١٨) ومتقاضیٔ انتقام (ص ١٢٢ ، مَلَك الموت) ؛ مضا یافتن (نافذ اولمق ، ص ٩٥) ؛ مصدوقهٔ حال (صدق حال ، ص ٩٠) ؛ أیمان غُلاظ (یعنی متین ، ص ١٩) ؛ بمرحلهٔ نعل بندان (اسب سوار اوله‌رق ، ص ١٥٩) ؛ مظانّ اجابت دعوات (دعالرك اجابت اولنه‌جغی ظنّ ومأمول ایدیلن وقت ، ص ١٥١) ؛ برسوائی زار زار (آغلاده‌جق رسوایلقله ص ٤١) .

محمّد بن النظام مناسب اوله‌رق عربجه ایکی کلمه‌یی تشکیل ایتدی ؛ اونلرده : صِنعَت (مهارت فوق العاده ، ص ١١) و إقسام (یعنی : تقسیم ، ص ١٢) در . ارباب علم لغتك شایان نظر دقّتی اولان خصوصاتدن فارسی غلطات مشهوره‌سندن (شعبده) کلمه‌سنك العراضه‌ده دخی بولنمسیدر .[1] امینز که مؤلّفی مُشَمَّر ایله هم‌قافیه اولمق اوزره قوللاندیغی[2] (مبتر) کلمه‌سنی ده شمدی اولدیغی وجهله مبُتَّر (عربجه : مُبتَر) تلفّظ ایتمشدر . (جریمه) کلمه‌سنه بعض

---

(١) ص ٨٠ و ٨٨ . — (٢) ص ١١٢ .

ایران وسطی وغربی شیوەلری آراسندە الآن دە مشترك (جُرْمانه) تلفّظندە، مستنسخلرك سهوی اولەرق ؛ (العراضه) نك یازمەلرندە دخی تصادف اولنور.[1] بو قبیلدن شمدی متروك وقدیماً قرابت معناسندە مستعمل لُحْمَت کلمەسی دە تلفّظ عامیانەدە یعنی (لحومت) املاسیله ایکی دفعه[2] یازلمشدر.

العراضەدە سکزنجی عصرك دیکر ادباسنه نسبةً **ترك و مغول لغتلرینه** سیرك راست کلنیر. ترکجه: طوی (ضیافت، ص ١٣٥) ؛ یورت (مملکت، ص ١٢٥) ؛ وشاق (ایچ اوغلان ، ص ٨٤) در. ــ مغولجه: إِینْاق (پادشاهك بر ندیمی ص ٨٤) در.

فارسی حروف جرّندن (ب) یرینه محمّد بن النظام زبان قدیم اصولنجه چوق دفعه (با) و (بر) ترجیح ایدر.

العراضه نك انشاسندە ؛ الآن مستعمل **قواعد نحویه یه** مخالف نقطەلر بر وجه آتیدر:

(١) اسم موصوله سبق ایدن بر جمع، پای، نفسیرله تقویه و تأکید اولنور: یارانی که . . . تواما بودند (ص ٨٧) ــ تقویه ایچون یای تنکیر دخی شمدیکی استعمالندن دها زیادە قوللانلمشدر: با تنی سقیم وطبعی مستقیم (ص ٦) در مجلسی مظلم (ص ٦) ؛ با دلی ترسان و زبانی . . . لرزان (ص ٥١) ؛ حرکة المذبوحی بجای آوردە (ص ٥١) ؛ تزجیة الیومی میکرد (ص ١٠٧).

(٢) صفت یرندە بعضاً اسم قوللانلیر: دفاین پنهانی بتاراج ببرد (ص

---

(١) ص ١٠٤ . — (٢) ص ٦٠ و ١١٤ .

٩٩) ؛ مالِ مقرّری (ص ١٠١ و ١١٧).

(٣) وصف ترکیبی او وقتده دها زیاده مألوف ایدی : اربابِ تدقیقْ کاشفانِ دقایقِ انیقْ راسفان (ص ١) ؛ هر بدیعْ کلامِ حریرْ اقلام (ص ٢) ؛ خنصرْ عنصرِ فرزند دلبند (ص ٧٣)؛ سفینهٔ خونْ سکینه (ص ١٢٣) ؛ مُلْکْ شاه(ص ١٢٦)؛ منتهیانِ حوادثْ کشیده (ص ١٥٠)؛ عسکرِ ظفرْ مُرَکَّب (ص ١٦١) ؛ بوزابهٔ بسیارْ تبعه (ص ١٢٧) .

(٤) بر فعل یا عملك درجهٔ قصواسی (هرچه) ایله باشلایان و بونی تعقیب ایدن بر صفت افزائیه واسطه‌سیله افاده اولنور : رغبتی هرچه تمامتر اگر بوذ و اگر نه . . و . . . استظهاری هرچه بیشتر اگر میخواست و اگر نه باظهار رسانید (ص ٢١)؛ رغبتی هرجه تمامتر نمود (ص ١٥٣) ؛ تمکّبنی هرچه تمامتر . . . نشانْد (ص ١٧٥) .

(٥) بر تك کلمه یرینی طوتان ایکی نکره واو عطف ایله مربوط اولدقده برنجینك یاسی حذف اولنور : هرج و مرجی (ص ٣٣)؛ ترغیب وتحریضی بکرد (ص ١٤٥) کبی . بو قاعده یاء نسبیٔ عربی‌یه بیله توسیع اولنور : اشراف ساداتی که از حضرت کبریا تشریف . . . گرفته جز و کلّی اند (ص ٩٣) .

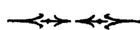
(٦) دو (جفْت) معناسنده قوللانلدیغی وقت فعل عاید مفرد اوله‌بیلیر : دو درّ . . . ازدواج بافت و دو درّیٔ . . . رسید (ص ١٩) .

(٧) اسم جمعك فعلی مطاق جمع اولمالی . اوّلا ، شمدیکی فارسیدن رقلی اولمیه‌رق : آن جمع منفرق گشتند (ص ١٣٥) ؛ جمله روی بوَی

نهاذند (ص ١٧٦)؛ قومی که اهل حلّ و عقد بوذند (ص ١٥٢)؛ خلقی انبوه جمع گشتند (ص ٨٨). ـ ثانیاً، شمدیکی قاعده‌نك خلافنده اوله‌رق: سپاه دلخسته وجان شکسته شدند (ص ١٣٥)؛ قوم غز چون . . . واقف شدند (ص ١٠٢)، لشکر . . . بولایت کهاب رفتند (ص ١٥٤). — استثنا: چون لشکر سلطان شکسته شد (ص ١٠٥).

(٨) جمعده بولنان بر فاعلك ایکی فعلی اولدقده هر ایکیسی جمع قونیله بیلیر سه‌ده ایکنجیسنی مفرد قویمق قاعده‌سی دها چوقدر: بحدود ما وراء النهر آمدند و . . . مربوط گردانید (ص ١٨)؛ کتخدای حرم سرای او بوذند و . . . بذل مجهود می نمود (ص ٧٤). — قاعدهٔ عمومیه خارجنده اوله‌رق مثلا: ملازمان حضرت . . . اورا بگرفتند و مقیّد و محبوس کردند (ص ١٣٥)، وقعی ننهاذند و . . . شمردند و . . . بتاراج داذند و . . . رفتند و . . . ریزه ریزه گردانید (ص ٧٨ — ٧٩) کبی جمله‌لره دخی تصادف اولنور.

(٩) (بایستن) دن صوکره کلن فعل هم مصدر تامده و هم مصدر مقصورده قوللانلمشدر: یکی‌را ببایذ آمذ و تاج سلطنت در مقابلهٔ چتر خلافت بداشتن (ص ١٥٢).

مطالعهٔ مهمه.

متن آلتنده‌کی ملاحظاتده و متنی ولی ابدن ذیلده کثیر الوقوع بعض عباره‌لرك صورت مختصره‌لری بدر: (آ) آیا صوفیه نسخه‌سی، (ل) لونده

نسخه‌سی ، (ص) صحیفه ، (س) سطر ،(ج)جزؤ و یاخود جلد دیمکدر .

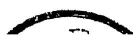
متنك باصلمسنده تعقیب اولنان قواعد املا شونلردر : دال و ذال آیا صوفیه نسخه‌سنه کوره تفریق ایدلدی یعنی هر نرده‌ده آیا صوفیه نسخه‌سنده(ذال) وارسه طبعده ده ابقا اولندی .

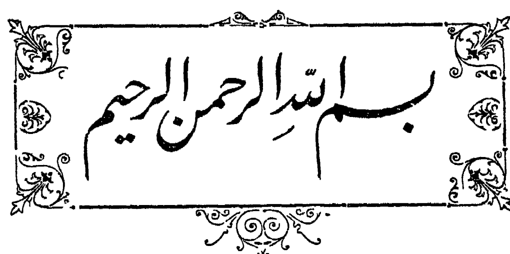
بعیده دلالت ایدن (ان) اسم اشارتی، کاه مدّ ایله(آن)، کاه مدّسز (ان)صورتنده باصدیردق؛شوقدرکه الف ممدوده‌یی،آیا صوفیه نسخه‌سنده اولسون ، لونده‌ره نسخه‌سنده اولسون کوردیکمز تقدیرده ابقا ایتدك .— اسم اشارتدن صرف نظر الف ممدوده زمانمزك استعمالنه کوره وضع اولندی .

کاف فارسی ایله حرکات و تشدید علامتلری و پای فارسی ایله جیم فارسی‌یی نسخه‌لرك یاز یلشنه باقمادن متنك اوقونمسنی قولایلاشدیرمق ایچون طبعده استعمال ایلدك .

(صحائف) کبی فارسیده یا ایله (صحایف) شکلنده دخی کوریلن کلمه‌لرك ، العراضه نسخه‌لرندن الك صحیحی اولان آیا صوفیه نسخه‌سنده یازیلدیغی مثللی، طبع اولنمسی قاعده اتّخاذ ایدلدی . بو مثله کلمه‌لر هم آیا صوفیه هم لونده‌ره نسخه‌سنده نقطه‌سز اولدیغی تقدیرده افصح املا اولان عربجه املاسی ترجیح اولندی .

نجم ایله تمییز اولنان عباره‌لرك تفسیر وتفهیمی ایچون اشبو باصمه‌نك ۱۷۹ نجی صحیفه‌سنده باشلایان ذیله مراجعت بیوریله .

حمد بی حدّ و شکر بی عدّ سپاس فراوان و ستایش بی پایان حضرت جلال قیّومی را که یاقوت قوّت ناطقه[1] در گنجینهٔ معانی و بیان و خزانهٔ ادلّه[2] و برهان اعنی لسان انسان که لعل بدخشان جان و خورشید رخشان آسمان تبیان است بر مقتضی خلق الانسان علّمه البیان[3] نهان فرموذ معبودی که عقیق رموز دقیق از یُمن فطرت[4] فطن اصحاب توفیقْ رفیقِ کاروان حروف که لُعبتان بی نظیر و ماه رویان کشمیراند جهت مشاهدهٔ ارباب تدقیقْ کاشفان دقایقِ انیقْ راسفانْ رحیقِ تحقیق روان کرد صانعی که بلبل داودی ألحانِ هزاردستان زبانرا در بستان سرای دهان مسبّحان که مغنّیانْ نغمه پرداز صبحگاهی و طوطیان خوش آواز سحرگاهی اند بر گلبن تمجید و توحید مدح خوان گردانید مقدّری که مخدّرات حجلهٔ خاطر هر بادی وحاضر[5] و بنات افکار ابکار سخنوران اعصار و امصار بزیور استعارات و درر عبارات لطیف طبعان دوران و هنر پروران جهان بیاراست حکیمی که زلف لیلی معنی را که بر بیاض کاغذ

---

(۱) ل : یاقوت ناطقه . — (۲) ل : خزانهٔ ادرار . — (۳) ل : سورة الرحمن . — (٤) ل . ـ (٥) آ : هر بادی . ل : هر باطنی وحاضر .

مشکبیز و عنبر ریز است(١) بدست مجنون ذو فنون فکر حسّان و سَحْبان داذ و غزال گل خوش خرام هر بدیع کلام حریرْ اقلام در عرصهٔ میدان کاغذ کافور فام(٢) بجولان آورد مبدعی که مفتاح نهان خانهٔ اسرار اعنی خزائن قلوب احرار مصرع

آنها که طبیب درد دلها باشند در قبضهٔ أقلام(٣)*

فصحاء آفاق و بلغاء حذّاق نهاذ و زواهر جواهر معانیٔ دلپذیر را بلآلیٔ متلالیٔ تقادیر عدیم النظیر وفاقِ طباق داذ بیت

انك برلوح زبانها خطّ اوّل نام اوست آن همی گویذ إله این ایزد وآن تنگری*

و صلوات تامّات و تحیّات نامیات عُراضهٔ ذات مقدّس نور مشخّصِ رسالت روح مجسّم ِجلالت مُهر خاتم نبوّت ِمهر سپهر فتوّت مصطفی وسیم خَلق مرتضی عظیم خُلق محمّد محمود ذات رسول رضی صفات رابطهٔ عَقد کونین واسطهٔ ِعقد خافقین باذ شعر

عَلَی من لجرّاه(٤) الخلائقُ أُوجدت ولولم یکن ما کان شیٌ بموجَدِ

علی من تَمَطَّی قاب قوسین بل علا ففاز بسهم فی العُلی والتفرّد

فرّاش درش کلیم عمران چاوش رهش مسیح مریم

رسولی که منشور نبوّتش بطغراء کنتُ نبیاً وآدمُ بین الماء والطین(٥) موشّح بود وخلعت رسالتش بطراز وما أرسلناك إلاّ رحمةً للعالمین(٦) مطرّز صاحب قرانی که گاه اظهار معجزات و اثبات بیّنات ید بیضاو دم مسیحانمود

---

(١) آ و ل : ریزست . — (٢) ل : کافور بام . — (٣) آ : املاق . ل : افلاق.
— (٤) آ . ل : الجراه . — (٥) حدیث شریف . — (٦) سورة الانبیاء .

نه دست قدرتش را بنوید سنشدّ عضُدَكَ بأخيكَ[1] حاجت افتاد و نه رای دور بینش بدرخواست وأشْرِكْهُ فى امرى[2] ضرورت شد بديع قدرتى كه جهت ازالت معتقد گروهى كه نداء أنتم وآباؤكم فى ضلال مبين[3] درگوش مى گذاشتند و دم از ما سمعنا بهذا فى آبائنا الأوّلين[4] مى زد[5] بيك اشارت سنانِ بنان سپر[6] ماه آسمانرا مصراع من غير سيف ودم مهراق دو نيم كرد عيسى نفسى كه إزاحت شُبَهِ[7] عَبَدَةُ وَدّ و سُواع * وعَنَدَةُ نصّ واجماع كه احكام كلامِ ملك علاّم را[8] اختراعِ طباع مى گفتند وأساطير الاوّلين مى خواندند حصاء بَطْحاء أُمّ القرى را چون بلغاء فصحا مليح بيان وفصيح زبان گردانيد تا در ميدان بيان قدرت جولان يا فتند و نعرات إنّهُ لَتنزيلُ ربّ العالمين[9] بعنان آسمان رسانيد شعر

صلّ الإله ومن يحِفّ بعرشه والاطهرون[10] على النبيّ الامجد

ما ان مدحتُ محمداً بمقالتى لكن مدحت مقالتى بمحمّد *

وثنای جان‌فزای تر از روائح بهشتی و درودی دلگشای تر از باد اردیبهشتی[11] نثار درگاه خلافت آشیان امامت آستان دودمان گزیده ومتابعان پسندیده لآلئ اصداف معالی یواقیت کان معانی که مصابیح ظلمات جسمانی و مفاتیح کرامات روحانی حافظان بیضهٔ ملّت وناصحان کافّهٔ امّت دلیران معرکهٔ حماست وشیران بیشهٔ شراست رافعان قسطاس یقین وواضعان أساس دین بوذند وبحکم کنتم خیرَ أُمّةٍ أُخرجت للناس

(١) سورة القصص . — (٢) سورة طه . — (٣) الانبياء . — ٤) سورة المؤمنين . — (٥) ل : ميردند . — (٦) آ سپر . — (٧) آ . ل . اراحت سبه . —(٨) ل . — (٩) سورة الشعراء . — (١٠) آ و ل الاطهرون — (١١) آ و ل اردبهشتی .

تأمرون بالمعروف وتَنهَوْن عن المنكَر [١] بصيقل جدّ واجتهـاد زنگ شرك وضلالت ونيرنگ إلحاد ومعصيّت وكدورتِ كينهٔ ديرينه از آيينهٔ سينه الّذين طغوا في البلاد فأكثروا فيها الفساد [٢] محو كردند و بفاروق صدق و معدلت وترياق علم و معرفت وهوالّذي يحيي الأرض بعد موتها [٣] مزاج هر دلى كه أند سال بامراض حادّه في قلوبهم مرضٌ وعاهٔ مزمنهٔ إنّا وجدنا آبائنا على أُمّةٍ [٤] مبتلا [٥] گشته بوذ و در مطمورهٔ نفس أمّارهٔ اغذيهٔ زهرمذاق نفاق خورده لايموت فيها ولايحيا [٦] ازهـلاِ هل * كفر وكفران خلاص داذند وكفرهٔ فجره ومرقهٔ فسقه‌را كه سكّان خربهٔ ظلم وطغيان وقطّان اوطان إنكار وعصيان بودند كالجراد المنتشر گردانيد فقُطع دابرُ القومِ الّذين ظلموا * والحمد لله ربّ العالمين (اما بعد) موجب تحرير اين كلمات چون روز بازار فضل پريشان وسبب تقرير اين مقدّمات مانند كاروبار اهل علم بى سامان ازانست [٧] كه چون اين ضعيف نحيف كئيب * لهيف مرتشف جامات جور دورنا فرجام و متجرّع كاسات شدايد شهور واعوام كوفتهٔ صدمهٔ نوائب بى‌انفصام دوختهٔ تير جگردوز جفـاء ايّام وهى ألدُّ الخصام **محمد بن محمد بن محمد بن عبد الله * بن النظام الحسينى** خلّصه الله من سطوات فراعنة الغموم وصدمات عفاريت الهموم اززمان تبسّم نسيم صبا وظهور تباشير صباح نشو ونما كه‌ازان جز رنج

(١) سورة آل عمران . — (٢) سورة الفجر . — (٣) سورة الروم و سورة الحديد . — (٤) سورة الزخرف . — (٥) ل . (٦) سورة طه و سورة الاعلى . — (٧) ل : بى سامان است .

وعنا و درد و بلا ندید و از آب روی که جهت اکتساب ان بحکم لم یکونوا بالغیه إلا بشق الانفس [1] خودرا در کورهٔ فکرت و بوتهٔ محنت گداخت وخاك درِ هر صاحب صدر رفیع قدررا کحل الجواهرِ دیدهٔ غم دیده ساخت بلکه بر چهرهٔ بخت افتان وخیزان بازدید نیامد واثری بر وجنات احوال و صفحات اعمال ظاهر نشد و جز زدیده [2] دیگر آبم از کسی نگشاد الی یومنا هذا [3] طول اللیالی والایام ومدی الشهور والاعوام در تحصیل علوم دین کوشید وطور [4] السراء والضراء وحالة [5] الشدة والرخاء در اکتساب علوم یقین ومقارنت علماء منقطع القرین گذرانیده وبحکم مصرع ومن طلب العلی سهر اللیالی شکرخواب استراحت را بکشف مشکلات اشارات عقلی وتوضیح معضلات نُکَت مسائل فقهی که حاوی احکام اسلام و شامل مقاصد خاص وعام ومنْبئ [6] منهاج حلال وحرام باشد عوض کرده وانرا نعم البدل دانسته در عمان هر فن از فنون بقدر فهم واستعداد غوص نموده وانرا خیر العمل پنداشته وبا وجود تراکم اشغال وتقلب احوال وتوزع مال [7] وتزاحم [8] اعمال بی منال ودفع حساد ومنع اضداد که تفصیل مجملِ آن مقدور بیان هر سخنور ومیسور بنان هر هنرپرور ولو کان بعضهم لبعض ظهیراً [9] نیست وتحریر نتیجهٔ این مقدمه وتقریر ثانی این قضیه برهان سام از منع و معارضه

---

(١) سورة النحل .—(٢) ل :جز اندوه .—(٣) آ :« شعر » .—(٤) آ و ل :طوری. —(٥) آ: حالتی ؛ ل : حالت . — (٦) ل : مبین . — (٧) ل : تورع بال . — (٨) آ و ل : تراحم . — (٩) سورة الاسری .

ودفع ومنافضهٔ هر متعلّم وعالم در وسع زبان کلك تیزگام ولوأنّ ما فی الارضِ من شجرةٍ أقلامٌ[1] نیاید تکرار مباحث علوم عقلی را سر دفتر مقصود کلّی دانسته وتذکار مسائل شرعی را غایهٔ قصویٔ امل وأمد اقصیٔ عمل شمرده و در نزهت سرای استفادت وخلوت جاے افادت با دلدار مشگین[2] عذار بی عتابِ عنبری عبابِ مشگی نیابِ خوش خطاب وخیر جلیس فی الزمان کتاب روزگار گذرانیذه و در بند گشاد[3] زنجیر مسلسل ان دلبند جان پیوند وپیکر خوش منظر خوب مخبر جلاء[4]* نور بصر وشفاء روح مضطرّ ونعم المحدّث الدفتر بوذه اکنون نیز با تنی سقیم وطبعی مستقیم ومحنتی شبیه شراب حمیم وکربتی عدیل عذاب أليم مصرع با دلی از غمّ أحداث زمانه* بدو نیم در محبسی مظلم ومجلسی بی جلیس همدم وانیس ومحرم کان رنج وألم ومکان درد وغمّ عمّان مصایب وعنا وکنعان نوابب و بلاست با انك نظام عقدهٔ جمعیّت وقوام رکن قاعدهٔ استقامت بکلّی مختلّ شده وبیکبارگی منْحلّ گشته وشمس فلك سعادت از تقلّب روزگار غدّار وتغلّب نحوس چرخ غدّار بمحنت کسوف حتّی توارت بالحجاب گرفتار مانده قسّامِ سعادت ورقِ أقسامِ مرادات کطیّ السجلّ للکتاب در نوردیده وساقیٔ دور پر جور مدام دُردی دَردی در داذه رایت خوش دلی چون أعلام علماء أعلام منکوس وصحیفهٔ کامرانی چون صفحهٔ آمال فضلاء ایام مدروس مانده و بنیان بهجت

---

(١) سورة لقمان . — (٢) آ : بالدار مشکین . ل : بادلدار مسکین . — (٣) بند وکشاد . — (٤) آ و ل : حلا .

وشادمانی عالیها سافلها گشته وایوان مسرّت وأمانی صفت لا ترى فيها عِوجاً ولا أمتاً [1] گرفته شعر

عندی من الدهر ما لو انّ أيسرَهُ يأتی على الفلك الدوّار لم يَذَرِ
جار [2] الزمان علينا فی تصرّفهِ وایّ دهر على الاحرار لم يَجُرِ [3]

نوائب ومحن وحوادث وفتن بجایی رسیده که لو اُريناه فی المنام فزعنا شدّت شداید مکرب و صعوبت مکاید متعب بغایتی انجامیده که تکاد السموات يتفطّرْنَ منهُ وتنشقّ الأرضُ وتخرّ الجبالُ هدّاً [4] دل از تن سیر آمده که مصرع

یك قطره خونست وهزار اندیشه

از صدمهٔ حملهٔ ترك تاز نائبهٔ زمانه بجان رسیده وجان در کابهٔ أحزان دست در دامان شعر

تَعَجَّلْ لتخليص النفوس من الاذى وقرِّب من الدهر الّتى هى أطْيَبُ

زده وهر لحظه با دلی [5] خوناب وجانی پر تاب وچشمی وهزار قطره آب نداء شعر

ألا موتٌ يباع فأشتريه فهذا العيش ما لا خير فيه

بسمع سدّهٔ آستانهٔ بیت معمور وسکنهٔ این قبهٔ پر نور رسانیده بیت

کو قوّت پائی که مرا گیرد دست تا باز روم پیش اجل گامی چند

وعلى هذا چندان شربت زهر آمیز مصابره رغبةً او رهبةً نوشید که باجماع اصحاب رفاق وارباب نفاق بر أحنَفِ قَيْس* رجحان دارد و در تحمّل وسنگ دلی با رَضْوَى* وبو قُبَيْس* شرکت عنان والقصّه بطولها

(١) سورة طه. — (٢) آ و ل: حار. — (٣) آ: يجبر. ل: يحبر. — (٤) سورة مريم. — (٥) آ: دل.

الحكايه مع فصولها بيت

چو[1] شمسم آخر کآمذ وبال لازم من کمال فضل وبال منست پنداری

وفي[2] السماء نجوم مالها عدد وليس يُكسف الاّ الشمس والقمرُ

بفحوی العادة طبيعة خامسة[3] عنان همّت ونَهْمَت هم بذان مائل بود وهزار تشویش خارج وداخل وصد گونه تفرقهٔ هایل مصرع

چو روزگار نه قعرش پدیذ ونه ساحل بامیذ آنك مگر هم میان باطل وحقّ رایءاو شود فاصل اعتباری نمی کرد وعلی کلّ حال روزگار جوانی که سرمایهٔ حصول أمانی وراس المال سعادت دو جهانیست هرچند هم مرا بجز سیهی رنگی از جوانی نیست کالقمر فی الشتاء ضایع نمی گذاشت ونفس عزلت گزین محنت قرین را بانك مصرع ورا خود از هنر خویش هیچ روزی نیست رخصت إعراض از آن غذاء روحانی بجهت أغراض نفسانی وأعراض جسمانی نمی داذ وبذان طمع که بیت

در ان جهان مگرش بهرهٔ بوذ رهبر چو هیچ گونه ورا کام اینجهانی نیست

تذکار وتکرار مراسم[4] آن کار بر عادت مألوف رعایت می[5] نموذ ووظیفهٔ معهود که طریقهٔ محمود بوذ محافظت می کرد وباخوذ می گفت شعر

فاشْدُدْ[6] يَدَيْكَ بحبل العلم معتصماً فالعلم للمرء مثل الماء للسمك

---

(١) آ و ل: جه. ــ (٢) آ و ل: فی. ــ (٣) الميدانی: امثال العرب، بولاق ١٢٨٧، ج اوّل ص ٤٣٨. ــ (٤) آ: تکرار وتذکار ومراسم. ــ (٥) آ: نمی. ــ (٦) ل.

و چون احیاناً از مداومت بر بحث معضلات شرعی و فکر در کشف مشکلات عقلی ملالت روی می نمود و مذاق طبع رعنا از مرارت شربت عنا آرزوی حلاوت[١] إنّ البطالة والکسل أحلی مذاقاً من العسل میکرد بحکم انك گویند م جدّ همه ساله جان مردم بخورذ کتب تواریخ گذشتگان ونسخ قصص متقدّمان مطالعه می کرد و بر حسب اشارت فاعتبروا یا اولی الابصار[٢] از آن وقایع حسابی بر می گرفت و جراحت خاطر رمیده و دل درد رسیده را بامیذ نویذ لعلّ اللّهَ یحدثُ بعدَ ذلك امراً[٣] مرهمی می نهاد والبلیّة اذا عمّت طابت[٤] والمحنة اذا شاعت سهلت ومن حیث الاتّفاق نسخهٔ از تاریخ آل سلجوق که در قرون ماضیه و عهود خالیه در إعلاء اعلام مسلمانی ونصب رایات جهانبانی آثار کسری را منسوخ گردانیذند وعقد اخیار از اخبار آثار معدلت فریدون مفسوخ و بمساعیٔ جمیل جهت ادّخارِ اجر جزیل رسوم و قواعد ملاحدهٔ مجاهیل و فسقهٔ مخاذیل که عصابهٔ ما سمعنا بهذا فی آبائنا الاوّلین[٥] به پیشانیٔ إدبار باز بسته بودند ونقش ختم اللّه علی قلوبهم[٦] از زمین دل شان کالنقش فی الحجر رسته کأن لم تَغْنَ بالامس[٧] گردانیدند شکر اللّه مساعیهم فی الدین وحشرهم یوم نحشرُ المتّقین[٨] مع الشهداء والصالحین بدست آمد وچون در آن اجزا که مؤلّف یکی از افاضل احرار و مصنّف یکی از أئمّهٔ فضل شعار بوذ تأمّلی کرد و گرْد فراز و نشیب اوّل وآخر[٩]

---

(١) آ: «مصرع». - (٢) سورة الحشر. - (٣) سورة الطلاق. - (٤) ل. - (٥) سورة المؤمنین. - (٦) سورة البقرة. - (٧) سورة یونس. - (٨) سورة مریم. - (٩) ل: واول وآخر.

مطلع و مقطع و قوادم وخوافیٔ آن بر آمذیافت که مختتم (١) آن کتاب حال پادشاهیٔ سلطان محمود بن محمّد بن ملکشاه انزله الله جنّة النعیم بود* وآن فاضل هنرپیشه بر صفحهٔ آن اوراق چنان نگاشته که این پادشاه آخر سلاطین آل سلجوق (٢) بوذه و از عقب انك این سلطان نامدار ونافذفرمان نیکوکار پای در رکاب إیاب آورده و عنان جان‌را سوی کشور آن جهان تافت مصرع سر در کفن وفا به پیچیـد و برفت آفتاب دولت آن خانوادهٔ سلطنت روی بمغرب انقراض نهـاذ و ماه سعادت آن دودمان معدات در آسمان اقبال ورفعت ببلاء شاقّ ومحاق فراق مبتلا شد و بخبر تواتر معلوم بوذ و بواسطهٔ مطالعهٔ تواریخ بر لوح دل مرقوم که بعد از انك این‌سلطان کامران با نرگ مرگ چار وناچار دوچار خورد و از دست ساقیٔ کلّ نفس ذائقةالموت (٣) کام و ناکام جرعهٔ حِمـام نوشید قریب به (٤) هشتاذ سال دیگر* سلاطین آن خاندان بر میدان این جهان بر یکران نعّار (٥) فرمان سُوار بوذه‌اند وسِوار سلطنت‌در ساعد دولتشان استوار وبعد از انقراض ایّام عمر پادشاه کشورستان طغرل بن ارسلان خیّاط تقدیر ربّ الارباب بر مقتضی لکلّ اجلٍ کتاب (٦) قباء فرمان روائیٔ آن ولاة (٧) اعالی و دودمان عالی بر مقراض فنـا بریده وهمای سلطنت از آن آشیان آسمان مکان پریده شعر

ولم أر فی (٨) عیوب‌الناس شیئاً کنقص القادرین علی التمام

(١) آ و ل : آمذ(امد) و محتتم .-(٢) آ : سلاطین سلجوق. - (٣)سورة آل‌عمران، سورة الانبیاء و سورة العنکبوت ٠- (٤) آ و ل : قرب ٠ - (٥) ل : نفاد ٠ - (٦) سورة الرعد ٠-(٧) ل ٠ - (٨) آ و ل : من .

خواست که در زمان این فراغت بر وفق این ارادت هنگام ملالت از مطالعهٔ علوم شریعت مجموع آن حکایت بعبارتی خوب واستعارتی مرغوب جمع کند وجامع الحساب[۱] دیوان آن سلاطین کامگار وحکّام دولت‌یار طیّب الله مثواهم وجعل الجنّة ماواهم باشارت مستوفیٔ مبارکْ قَدَم ِقلم

شعر أخرسُ لا ینْطِقُ الاّ اذا قطعتَ بالسکّینِ منْهُ اللسانْ

مَنْطِقهُ هَمْسٌ ولٰکنَّهُ یسمعْ ِمنْهُ کلّ قاصٍ ودانْ

وتقریر دلپذیر دبیر ضمیر پردازد وچون با سر سرمایهٔ خویش رفت وسر طبلهٔ بضاعت مزجاة بر داشت واتمام این مرام ونظم این کلام بر وجهی که پسندیدهٔ دیدهٔ فصحاء محقّق وبلغاء مدقّق آید ونزد هنرمندان زمان وسخن‌وران جهان مطرود ومردود نباشد از مُستَبْعَدات بوذ وترکیب آن بذین صفت[۲] بی دانستن این صنعت از ممتنعات هاتف عقل از گریبان جان فریاد بر آورد که تو بیت

چولاهه نیستی بهوسْ تار ابلهی چون‌عنکبوت ِگرْد تن‌خویش می تنی

م خرد که راه‌نمایست مردرا بصواب گفت ای قلم بی مغز سخنانِ نغز چون خواهی نوشت وای لاغرمیانِ بی زبان کار سَحْبان وپیشهٔ حسّان چون خواهی کرد ای سر بریده در انجمن بلاغت با سرو چمن فصاحت بچه مایه برابری‌میکنی وای بی دل که چون وامق زار ونزار شدهٔ عارضِ سیمینِ عذرای[۳] کاغذرا بسر انگشت جهالت چرا[٤] مشوّش می گردانی بیت

---

(۱) ل: الحسنات. — (۲) آ و ل: صنعت. — (۳) آ: عذرا. ل: عذار. — (٤) ل: جرا تو.

تو از کجا و سر زلف دلبران ز کجا   بپای خود ببلا می روی تو بیچاره

خواست که این اندیشه ترك گیرذ وگِرْد بیشهٔ این پیشه(١) نگردذ(٢) و با بضاعت مزجاة تمنّیٔ وصال یوسفِ مصرْ دانش نکند و چون از میدان سخن وری جز عنان یك لاشهٔ نزار م   کز کاهلی که هست نه سُکْسُك*

نه راهوار   بدست طبع او نیفتاذه با چابك سواران مصافّ بیان که بسنان قلم تیز زبان کشور فصاحت را مسخّر میکنند و بخنجر لسان که مانند تیغ هندی جهان ستانی میکند عالم معنی را میسّر میگردانند لاف همسرے نزند وبوتیمار* پر تیمار بیمار بی مقدار پشولیذه کار را با طوطیان سخن گذارِ سحر آثارِ براعت شعارِ معجز کردار بگلشن فضلاء روزگار نفرستد و چون از خرمن فصاحت جز خوشهٔ و از بحار بلاغت جز قطرهٔ هنگام إقْسام أقْسام مواهب نصیب او نبوذه والناقص کالمعدوم واین(٣) دعویٔ بی معنی نکند واین اسم بی مسمّی برخود ننهد

م   کین ره نه بپای(٤) هر کسی یافته اند   بل مفتیٔ دل ومنهیٔ عقل

مجتهد ملّت مدرّس مدارس جبلّت گفت المیسور لا یسقط بالمعسور اگر سخنی آبدار وعبارتی چون درّ شاهوار در خزانهٔ خاطر مدفون نیست وکلامی آراسته ونظمی بیراسته درگنجینهٔ دل مخزون(٥) نی(٦) خَلّ و بَقْل کلمات بی مزهٔ بی نمك بر مقتضی السخیّ بما ملك در میان بایذ آورد وچون غرض ازین شروع نقل سر گذشت متقدّمان خصهم الله بالرحمة

---

(١) آ و ل : بی بیتسه . — (٢) آ : بکردذ . — (٣) : آ و ل : واین . — (٤) ل : ره بپای . — (٥) آ و ل : مخزون . — (٦) ل : نه .

والغفران(۱) وثواهم فی غرف العلی من الجنان است نه اندراج در سلك مترسّلان یا انخراط در زمرهٔ سخن وران انچه ارتجالاً بر زبان قلم می آیذ که از تیغ خطیب کلیل تر واز عاشقِ زار علیل تر است بر طبق(۲) عرض بایذ نهاذ م ومن لم یجد ماءً تیمّم بالترب بیت

نیم جانی که هست پیش کشم چون بدست من این قدر باشد
نبود لائق نثار(۳) ولی کار درویش ما حضر باشد

چون امتثال این اشارت از مندوبات بوذ واغفال در مطاوعت از محذورات ومحظورات بحکم المأمور معذور این جرأت(٤) نموذ و بواسطهٔ این جسارت خودرا بی(٥) مبالغت غرض سهام ملام ارباب بلاغت واصحاب براعت ساخت وهدف تیر تعییر هر سخن ورِ هنر پرورِ فضل گستر گردانید(٦) بیت

من مصلحت خویش پس پشت نهاذم از بهر تو ای پیش نهاذ دل من

وبسبب انکه از خام طمعی ومُحال اندیشی تمنّیٔ ان دارذ که این شبَهٔ بی بها چون لآلیٔ پر بها در همه بابها رونقی یابذ واین زجاج ملوّن در عِقد یواقیت عدن آیذ واین قصّهٔ بی اعتبار نزد خداوندان ابصار چون فضّه ونُضار در چهار بازار اهل روزگار دوامی یابذ واین سُهاء* بی ضیا در روشنی با آفتاب عالم پیمای گیتی نمای لاف از مساوات زند واین سراب بی آب که از خشك زارِ بی برگ وبارِ خاطر این گرفتارِ(۷) بیداء نا پیدا کنارِ حوادث لیل ونهار در نظر افاضل براعت شعار وامائل

(۱) ل : بالرحمة والرضوان والغفران . — (۲) آ: طریق . — (۳) ل . آ: ثناء . — (٤) ل : جرات . — (٥) ل . — (٦) ل . — (۷) آ : کوفتار.

معجز آثار خواهد آمذ چون ذهاب زلال نتائج قرایح لطیف طبعانِ سخن گذار خوش گوار آیذ م ما أضیق العیش لولا فُسحة الامل وبنظر مرحمت[١] هر مسامح ملحوظ گردذ وقبول اقبال هر مادح بیابذ و نه جزالت لفظ وغزارتِ معنی اقتضاء حصول این مرغوب میکند ونه طالع[٢] شوریده وبخت بر گردیده دلالت بر تیسیر این مطلوب دارذ و م من عادت بخت خویش دانم صواب چنان دیذ که صدر این کتاب بفصل الخطاب وزیری عادل وصاحب قرانی کامل مذهّب گردانیده باشد که بواسطهٔ یمن طالع آن دولت یارِ جوانبخت عروس این بیان که چون زلف بتان پریشان[٣] ومانند کار راقم این سخنان بی سامان است تاج تحسین هر خُرْدَه‌دان[٤] بیابذ و از تاراج چشم هر عیب بین أمان بیند* وبشرف قبول شهسواران میادین بلاغت و شهریاران اقالیم براعت معزّز گردذ وبنابرین معنی باشارتِ مُلْهِمِ سعادت و مُعلِّم کرامت این عبارات سمجه[٥] که چون نسج عنکبوت بی تار وپوذ بر آمذه بزیور ألقابِ همایونِ مخدومِ دستور اعظمِ مقتدی وصاحب اعلم ذی العزّ الشامخ والصیت الطنّان الوزیر العظیم الشان الساطع البرهان مزیّن اعناق الخلق بقلائد الاحسان دافع ظلم الظَلَمَة ناصب ایوان النصفة مؤسّس[٦] بنیان المعدلة اعدل الوزرا کهف الوری خواجه الحقّ والدین مغیث الاسلام والمسلمین مجمع أقسام المجد والمکارم مرجع الاصاغر والاکارم بیت ان سَرْوَری که رونق یك روزه عدل او عذر هرار ساله جفاء جهان بخواست

(١) ل . – (٢) ل : بطالع –(٣) آ : برستان –(٤) ل . حردمند . – (٥) آ و ل: سمج . – (٦) ل .

وزیری که بوفور صرامت و شهامت و فرط ذکا و فطانت گوی سبق از میدان اقران و قلیل مّا هُمْ برده و بتوطید قانون رعیّت پروری و تمهید دستورِ نصفت گستری علاّمهٔ جهان و ابن نجْدَهٔ زمان شده و از کمال کاردانی بمرتبهٔ رسیده که اگر آصف در صفّ احیا بوذی و دعوت ارجعی را لبیك اجابت نزده از خرمن تدبیر او خوشه چیدی و از ضیافت خانهٔ عدل کامل و فضل شاملش کانرا م درگشادست و صلا در داذه خوان انداخته توشهٔ گرفتی و صاحب ری* اگر مصاحب بقا و صاحب صدر چهار صفّهٔ دنیی(١) بوذی نسخهٔ قانون امور جهت نظم مصالح جمهور از خازن معدلت سرای او خواستی و حاتم طائی* اگر مسالك ممالك زندگانی را طیّ نکرده بوذی آوارچهٔ مکرمات و روزنامهٔ عَطیّات از مُشْرِف دیوان او ستدی شعری

لِلّٰهِ درّ وزیر لا نظیر لَهُ فی الدهر حقاً ولا فی سالف الزمن
فلا یکون سواه مِثْلُهُ أبداً فی الشرق والغرب حتّی الصین والیمن(٢)

لا زالت(٣) شموس مکارمه مُشْرِقةً منیرةَ وغصون مفاخره مُوْرِقةَ نضیرةً حتّی(٤) ضحك الروض والطِرْس* ببکاء الغمام والاقلام وجرُّد نصل الرمح(٥)* والصبح عن ظلام الغمد وغمد الظلام بیاراست* واین نو رسیدگان نهان خانهٔ ضمیر و دوشیزگان حجلهٔ تقریر که بزخم سنانِ ذو القرنینِ قلمِ دو زبان از ظلماتِ دواتْ عریان با لباس فصاحت و زیور بلاغت روان شده اند بخلعت اسامیٔ این درگاه مجد و معالی مُقْبَّلِ شفاه ومُعفّرِ جباه اعالی قبلهٔ

---

(١) ل: دنیا. — (٢) ل: و الختن. — (٣) آ و ل: رال. — (٤) آ و ل: تا. — (٥) آ و ل: اللح.

صناديد حکّام و مَوالی وجه مقاصد مُعادِی و مُوالی شعر

اساميًا لم تَزِدْهُ معْرِفَةً وإنّمـــا لذّةً ذكرناها

مزيّن گردانيد وآنرا *العراضة*(١) *فى الحكاية السلجوقية* نام نهاذ و بواسطهٔ انـكه اعتصام بحبل متين نام ميمون وعروهٔ وثقیٔ لقب همايون اين دولت‌يار عدل‌شعار ماه‌آسمان صدارت سهيل يمن جلالت مشتریٔ برج سعادت درّیٔ اوج معدلت نموده اميذ دارذ كه اصحاب فصل الخطاب وارباب ألباب كه رياض وغيـاض بلاغت از فيض رشحات سحاب خانهٔ مائیٔ صفتشان چون باغ وراغ در موسم بهار آراسته‌است وروضهٔ فصاحت بنسيم شمـال وقبول اقبال دم وقلم گهربارِ درّ نثارشان بانوار و ازهـار پيراسته ذيل إغضا برين عبارتِ ناقص مختـلّ كه ثمرهٔ شجرهٔ أجْوَفيست معتلّ وكلام المعتلّ غير صحيح اندازند و م أُذن الكريم عن الفَحشاء صمّاء وپردهٔ إغماض بر سر معايب اين مُزَيَّفات* و مُزَبقّات* كه نتيجهٔ قريحهٔ عقيم اين ضعيف سقيم است پوشانند واين متاع ردی را مع أنّه من سقط المتاع ومما يستوجب أن يباع ولا يبتاع از روی کرم خريداری كنند وعين الرّضاء عن كلّ عيب كليلة* وإنّی للعيوب لمعترف وبالخطايا(٢) لمقترف والله ولیّ السداد والرشاد ومنه المبداء واليه المعاد .

(١) آ و ل : لعراضه . ـ (٢) آ و ل : للخطايا .

ذکر مبادیٔ احوال سلجوقیان و بیان کیفیّت وکمیّت ایشان اسکنهم الله تعالی الجنان[۱] وکساهم لباس الغفران.*

از راویان اخبار ومخبران آثار سالکان طریق روایت و شاربان رحیق درایت منقولست و از[۲] لفظ راسخان علوم تواریخ متقدّمان و ناسخان احوال گذشتگان بر لوح خاطر مکتوب که سلجوق بن لقمان از میان متنعّمان جهان و متموّلان زمان بکثرت مال و وفور منال و فُسحت مجال ممتاز بوذ و چندان ثروت و مکنت وقدرت ونعمت داشت که تعداد أعداد آن[۳] درآوارچهٔ حساب و روزنامهٔ[٤] کتاب نمی گنجید وتا آن حدّ کنوز ونقود و جنود و بنود و ظرایف[٥] حلل و زیور و لطایف جواهر و درر و اصناف نعم و مواشی والوف وآلاف از خدم و حواشی جمع کرده بوذ که عدّ ان از حدّ امکان افزون می نموذ و شرح و بسط وطول و عرض ان از قوّت و قدرت مسّاح[٦] بیان و مقدّر زبان بیرون و اورا چهار پسر اسرائیل[۷] و میکائیل و موسی و یونس شعر

هَیْنون لَیْنون احرار ذوو کرمٍ سُوّاس مکرمة ابناء أیسارِ[۸]*

باز دیذ آمذند و بمعاونت حالٍ پذر م جان کمروار برمیان بستند

---

(۱) آ: فی الجنان . — (۲) آ: منقولست از . — (۳) ل: عدد ان . — (٤) ل: روزنامچه. — (٥) ل . — (٦) ل و تاریخ ابو الخیرخانی . — (۷) ل . — (۸) آ و ل احسان .

و بنیان ایوان دولت وکامگاریٔ پذر نامور بمعماریٔ وجود پسران درخور مشیّد و موطّد گشت ومعاقد موافقت و الفت میان ایشان چنان مستحکم ومبرم شد که دست تلوّن وتغیّر روزگار جافی عقدهٔ انرا واهی نمی توانست کرد شعر

کانّهم شجر الأُترُجّ طاب معاً اصلاً و فرعاً و طاب العود و الورق

و بحکم انکه گفته اند شعر

مردم بشهر خویش ندارذ بسی خطر گوهر بکان خویش ندارذ بسی بَها*

و المَنْدَل الرطب فی اوطانه حَطَب از ترکستان که مسقط الراس ومعهد استئناس ایشان بوذ بحدود ما وراء النهر آمدند وانجا خیام اقامت باوتاد معدات معقود و مربوط گردانید وچون تمامت اسباب کامرانی وکامگاری (۱) جمع شد وآثار دولتیاری بر صحایف (۲) احوال ایشان درخشیدن گرفت وتباشیر صبح بختیاری طلوع کردن آغاز نهاذ من حیث لا ینتظر بر مقتضی الدهر لا یبقی علی حاله صرصر نکبات وزیدن گرفت و تندباذ بلیّات جهیدن بنیاذ نهاذ وعین الکمال روزگار مکّار غدّار ناپایدار که (۳) عادت او جز تخریب ایوان جمعیّت و انهدام بنیان رفاهیّت نیست وشیمت (۴) او جز خراشیدن وجنهٔ دولت وشوریذن مادّهٔ بهجت نی وتا امروز بسی کامگاران جوانبخت صاحب تاج وتخت را از مسند اُبَّهَت ومتّکاء جلالت در ورطهٔ محنت و وهدهٔ نکبت انداخته

---

(۱) آ : اسباب کامکاری . — (۲) ل : صفحات . تاریخ ابو الخیرخانی : صحایف . — (۳) آ : مکار غدّار که . — (٤) ل .

وبسيار دني داران كامياز [١] وشهرياران بختيار را بپاى دار بوار آورده بر مقتضي اذا انتهى الامر الى الكمال عاد الى الزوال بدولت ايشان پيوست وجلال حال ونفاذ امر ونباهت ذكر ونبالت قدر بفحوى مصرع إذا تمّ أمرٌ دنا [٢] نَقْصهُ روى بتراجع نهاذ مصرع وأىّ دولةٍ امنت زوالاَ وسبب آن چنان نقل كرده اند كه چون ميان سلطان ماضى خاتم يمن جهانبانى غازى غزنين يمين الدوله محمود سبكتكين انار الله برهانه وثقل [٣] بالحسنات ميزانه وايلك خان حاكم ما وراء النهر قاعدهٔ يكانگى واتّحاد واساس اخلاص ووداد ممهّد گشت وعقود عهود [٤] ومواثيق بأيمان غلاظ بر وجهى كه نقض ان مستدعىٔ نقص إيمان باشذ مؤكّد شد واز دولتخانهٔ ايلك خان درّى شاهوار كه خاصّيّت سلطنت انرا بكنار اشفاق پرورده بوذ وخازنهٔ مملكت انرا در درج عصمت محفوظ داشته بخزانهٔ سلطان محمود بردند ودو درّ دريك درج ازدواج يافت ودو درىٔ دريك برج بشرف اجتماع رسيد ايلك خان را جاذبهٔ شفقت وسلسلهٔ قرابت در حركت آمذ وسلطانرا گفت چون شمارا بهر وقت جهت احراز فضيلت جهاد وفضّل اللهُ المجاهدين على القاعدين اجراً عظيماً [٥] بصوب هندستان عنان عزيمت معطوف مى بايذ گردانيد وبر وفق قاتلوا في سبيل الله [٦] درمقابلهٔ كفّار فجّار قطع الله آثهم عن الاقطار الامصار خنجر بى قرار آتش بار وتيغ آبدار صاعقه كردار از نيام انتقام وقاتلوا

---

(١) كامكار كاميار . — (٢) آ ول : دنى . — (٣) ل . — (٤) ل : عقود وعهود .
(٥) سورة النساء . — (٦) سورة آل عمران .

المشركين كافّة (١) بر می بایذ کشید ومملکت وحوالی از شکوه سریر سلطنت خالی می ماند وسلجوقیان قومی بسیار ولشکری بی شمارند آثار بختیاری بر جبین احوال ایشان واضح وانوار دولت یاری از چهرهٔ اعمال ایشان لایح

بیت سپاهی دلاور که گاهِ ستیز ره مرگ پویذ نه راه گریز

وا کنون خود چهار پسر در رسیده اند در معرکه داری زبان بلارك هندی را چون لب شاهدان کشمیر و ماه رویان بی نظیر بدندان می گزند وگاه جنگ چاذر فستقی رنگ زمین را (٢) ارغوانی میکنند براذران با یکدیگر دعوی أنا اکثر منك مالاً وأعزُّ نفراً (٣) می کنند و در وقت مرافقت وموافقت دم از خیر الرفقاء اربعة می زنند مباذا که بحکم کثرت سر از ربقهٔ مطاوعت به پیچند و بطمع ولایتی و قصد (٤) ناحیتی سر از گریبان سروری بر آورند و دست از آستین شجاعت بیرون کنند وکمان کین در بازؤ مخالفت (٥) اندازند و خدنگ جنگ در شست (٦) مناقشت گیرند و پای مبارزت در معرکهٔ مقاومت نهند واسب کینه در میدان مردانگی تاختن (٧) و نرد نبرد در عرصهٔ فرزانگی باختن (٨) آغاز کنند مصلحت وقت آن اقتضی (٩) می کند که بر مقتضی التدبیر قبل الوقوع في البير سلطان با ایشان طریقهٔ یکانگی سپرذ وشیوهٔ دوستی ورزد و بر قضیّهٔ عادت نوّابی طلبد ورسولی فرستد سلطان

---

(١) سورة التوبة . — (٢) ل . — (٣) سورة الكهف . — (٤) ل : ولایتی بر خیزد و بقصد . —(٥) ل : کمان مخالفت بر بازؤ مجادلت . — (٦)ل : شصت . — (٧) ل : تازند . — (٨) ل : تاختن . — (٩) ل : اقتضاء ان .

چون این کلمات شفقت آمیز بگوش هوس بشنوذ واین عبارات محبّت انگیز استماع فرموذ درحال و فی التأخیر آفات رسولی چرب زبان که بسحر بیان عقدهٔ وحشت از هر ضمیر باز کشودی و بلطف بنان فرع هر مرادرا بدام کشیدی بسلجوقیان فرستاد و گفت چون مارا با شما حقّ جواری هست و از مظاهرت و معاونت یکدیگر استغناء کلّی ندرایم چرا تا غایت عقود موالات محکم وعهود مصافات مبرم نگردانیده اند و در دفع غائلهٔ بیگانگی و وضع قاعدهٔ یگانگی مسابقت ننموذه و علی هذا در تودّد بان طایفه رغبتی هرچه تمامتر اگر بوذ واگر نه و در إخلاص(١) بآن فرقت استظهاری هرچه بیشتر اگر میخواست واگر نه باظهار رسانید ویکی را از پسران سلجوق استدعا فرموذ و وعدهاء خوب داذ چون رسول سلطان بخیل سلجوقیان رفت و بفحوی ما علی الرّسول الاّ البلاغ انچه شنیذه بوذ ادا کرد اخوهٔ اربعه با یکدیگر مشورة کردند ودم گرم رسول ومواعید مقبول ایشانرا رخصت اغفال واهمال نمی داذ واذا جاء القضاء عَمِی البصر * ومطاوعت و فرمان برداری منتج بسی کامکاری دانستند وانقیاد آن حکم سبب ازدیاد رونق مصالح جهانداری می پنداشت فی القصّه قرعهٔ اختیار در مباشرت این کار بر براذر نامدار اسرائیل افتاذ چه او بکمال کفایت و کاردانی مشهور و بشجاعت ومردانگی مذکور و بر براذران مقدّم و میان قوم معظّم وراس ورئیس خیل وحشم بوذ پس با لشکری که کوه وهامون بر نمی تافت وفضاء جهان با وفور فسحت از

---

(١) ل: اگر نه در اخلاص .

کثرت ایشان تنگ می نموذ انقیاد فرمانرا میان در بست و باعتماد یزدان روی بدرگاه سلطان نهاد و سلطان‌را از آمذن اسرائیل با ان لشکر جرّار وتیغ بی کنار شعر

فوارس لا یملّون المنایا اذا دارت رحی الحرب الزبون*

اطّلاع داذند وبنا بر رعایت ضوابط حزم واحتیاط مصلحت نمی دیذ واز کثرت خیل وحشم می اندیشید واز بسیاریٔ لشکر می هراسید والحزم سوء الظنّ کس‌را باسرائیل فرستاذ که مارا درین حالت لشکر ضرورت نیست وبمدد حاجت نه مطلوب اصلی إحکام بنیان مودّت وإبرام اساس موافقت است لشکر را بی ضرورت زحمت مرسان اسرائیل بروفق فرموده شیران بیشه وجنگیان بی‌اندیشه مبارزان دشمن‌شکن ومردان شمشیرزن‌را بگذاشت وتوکّل بر معبود وطالع مسعود کردو باچند کس معدود متوجّه حضرت محمود شد* بیت

چوتیره شوذ مردرا روزگار هر گز کند کش نیایذ بکار

سلطان بحکم الکریم اذا وعد وفی مقدّم اورا کرامی ذاشت ونواخت بی نهایت واکرام بی غایت ارزانی فرموذ و اورا باخود برتخت نشاند وآغاز کیف اصبحت کرد اسرائیل ندانست که مصرع

درحلقت ملوك خطرها بوَذ عظیم وتحذیر و نصیحت ایّاکم وأبوابَ(۱) السلاطین اعتبار نکرد واندر سخن شیوهٔ مباسطت ورزید وبساط انبساط کسترانیدو بسیاریء مال وانبوهیء رجال دوذمان خویش‌را

(۱) ل : اتراب .

حکایت کرد و مناصحت   شعر

احذر مباسطة الملوك ولا تكن   ما عشت بالتقريب منهم واثقا
فالغيث غوثك ان ظمئت و رُبّما   ترمی بوارقه اليك صواعقا

درگوش نگذاشت بعد از ان سلطان فرموذ که مارا بهر وقت بحکم انّ الله يبعث على راس كلّ مائة من ينصر الدين[1] جهت نصرت دين اسلام بغزاء کفّار می بایذ رفت و بلاد خراسان مهمل می ماند و بذان واسطه خیالات فاسد در دماغ هر مفسد وحاسد جای گیر میشوذ و بقصد مملکت بر می خیزند اگر[2] وقتی مارا مددی بایذ از خیل شما چند هزار مرد جنگ را آماذه توانند بوذ اسرائیل بذین استعانت واستغاثت[3] مستبشر ومستَرْوِح شد و عسى ان تحبّوا شيئاً وهو شرٌّ لكم[4] و چون غرور جوانی والشباب شعبة من الجنون وطغیان و دلال مال وکثرت منال در سر داشت   مصرع

واندر سر آن رَوِی که در سر داری   اظهار کثرت عدّت مستحسن پنداشت سر چوبهٔ تیر در بند کر بند فرو برده بود وکمانی در دست داشت فی الحال یك چوبهٔ تیر فرو آورد * وگفت که بهر وقت که بلشکری احتیاج افتد این چوبهٔ تیر بخیل ما فرست تا صد هزار سوار بمدد آیند واگر زیادت بایذ * این تیر دیگر بنشان سؤ بالخان کوه فرست تا پنجاه هزار سوار کوه تن پیل بدن متوجّه درگاه شوند واگر بیشتر ازین بایذ * این کمان را بترکستان فرست تا دویست هزار مردان جنگ پیشه وگردان بی اندیشه

---

(١) حديث شريف. — (٢) ل: واگر. — (٣) آ: بذین استعانت. — (٤) سورة البقرة.

عازم جنگ گردند سلطان محمود ازین حکایت هراسان وازین کثرت ترسان گشت ولطف واحسان ترك گرفت وبر قصد جان[1] عزم جزم کرد شعر

ووَضْعُ الندی فی موضع السیف بالعلی مضرٌّ کوضع السیف فی موضع الندی*

وخواست که عنان نفس اسرائیل بدست قهر عزرائیل دهذ وبتندباذ غضب نهال عمر اورا از جویبار جوانی قلع کند امّا چون با عقل رهنمای که گشایندهٔ ابواب مرادات ونمایندهٔ اسباب سعادات است رجوع کرد جهت کثرت قبیله وبسیاریٔ عشیره وفصیله تقوبت روح وإبطال حیوة او صواب ندیذ واندیشه بر قید[2] وحبس وهو اشدّ العذاب علی النفس قرار گرفت وسه روز متوالی بر تعاقب ایام ولیالی خوان نعم ألوان نهاذ وبساط نشاط گسترانید وصبوح در غبوق بست وناله‌ٔ رُباب وزخمهٔ چنگ چون رعد ورَباب* بعیّوق رسانید وعقیقِ گذاخته وباقوتِ حلّ کرده مصرع

که قطره قطره چکیدست از دل انگور

در قدح فرح ریخت وخواصّ اسرائیل را علی العموم خلعتهای[3] گرانمایه پوشانید وامراء خویش را فرموذ تا متعلّقان اسرائیل را بمهمانی[4] بردند وشرابهای[5] گران درکار کرد وچون اسرائیل ومن تابعهُ مصرع

شرابهای[6] خوش از دست لعبتان چگل

نوش کردند وبیهوش ومدهوش گشتند وبخواب غفلت در شدند وزمام اختیار از دست بداذند هریك را بندی گران که کمند أجل در مقابل آن تار عنکبوت بوذ ومسمار قضا بنسبت با قوّت ان از دل عشّاق نازك تر نمود

---

(١) ل : قصد اسرائیل . - (٢) ل بر قصد وقید . - (٣) آ و ل . حلعتهاء . - (٤) آ و ل بمهمان - (٥) شراباهاء - (٦) شراباهاء .

بر پای نهاذند و با سلاسل وأغلال در کنج وبال ونکال انداخت واسرائیل را بهندوستان فرستاذ وبقلعهٔ کالنجار که إیَّل * مار خوار بر انجا نتواند رفت و شهباز در هواءان پرواز نیارذ کرد مقیّد و محبوس فرموذ ونوکرانرا بدیگر قلاع حصین ببند حسرت ونکبت گرفتار گردانید اسرائیل چون صبح تمام از حجاب ظلمت ظلام بر می خرامید وزاغ قیرگونِ شام از صولت پنجهٔ شاهینِ بام بمغرب فنا پرید و از خواب مستی سر بر آورد و از نومة العروس بیدار گشت خودرا خسته ودل شکسته و دست و پای بسته دیذوچندانك پیش و پس نگریست طریق خلاص من کلّ وجهٍ ناریك و راه مناص من کلّ اوبٍ منسا یافت وچندانچه می گفت بیت

از مستی و بیخودی نمی دانم راه ای مردم هشیار رهِ خانه کجاست

جواب بصواب نمی شنید وبا نفس ستمگر شعر

وکم فاتحٍ ابوابَ شرّ لنفسه اذا لم یکن قفل علی فیه مقْفَلُ

مجادله ومحاربه آغاز نهاذ الغائب لایستدرك وچون دانست که سبب این قید و زحمت و موجب این حبس و مشقّت اظهار کثرت عدّت و تقریر مکنت و شوکت بوذه و سلطان از سخن او حسابها بر گرفته واندیشــها بخاطر راه داذه این بیت ورد زبان ووظیفهٔ هر زمان ساخته بوذ شعر

ما ان ندمتْ علی السکوت مرّةً وقد ندمتُ علی الکلام مرارا

لیکن چون دیذ که از مصارعه با قضاء جز بلا وعنـا تولّد نمی کند و از اضطراب در حالت نکبت جز محنت نمی افزاید والمصیبة للصابر واحد وللجازع اثنان تن در صدمهٔ حوادث داذ و دست در عروهٔ وثقیٔ صبر

والصبر من الإيمان بمنزلة الراس من الجسد زد وبا خود گفت اذا ترکت الرأی (١) بالرَیّ شعر

اصبر علی محن الزمان لينقضي فالدهر لا يخـلو من العثرات

و سر بر زانوی حسرت نهاد وانگشت ندامت بدندان گرفت و شعلهٔ رایٔ اوکه آفتاب در مقابلهٔ نور ان (٢) ذرّه بوذی در ان ظلمت فرو مرد وشاهین نخوت شاهیش (٣) که (٤) در هواء علا پرواز می کرد شکسته بال ومضطرّ حال شد وتوسن حکم او که سر از جنب (٥) قضاء گردون دون می پیچید محکوم عقال ندامت گشت و پلنگ ِکبْر و مهابت او که با ضرغام ایّام وهو ألدُّ الخصام (٦) دم از انتقام می زد در دست روباه دهرِ پر مکر گرفتار ماند وعقاب رایت سعادت را که در اوج کامکاری با نسر طایر طیران می کرد در حضیض خار (٧) وگنج حصار نگونسار و مبتلا شد مصرع

ایّ نعیمٍ لا یکدّره الدهر ومن حیث الاضطرار السالب للاختیار تن در قضا داد ومدّت هفت سال در قلعهٔ کالنجار بی مونس و یار (٨) چار و ناچار در ششدر نوائب وچهار میخ مصائب بماند و سلسلهٔ که اگر مجنون مفتون نموذ بخواب بدیذی چنان مترجزّ و ترسان و مرتعش ولرزان گشتی که تا در قید حیوة بوذی و عقال عقل بر پای داشتی هرگز دست بزنجیر زلف لیلی دراز نکردی و نزد فرهاذ محکم نهاذ اگر شدّت آن حکایت کردندی از تلخی ومرارت صعوبت انْ حلاوتِ صحبت شرین از دماغ جان غمگین

(١) ل . — (٢) آ : مقابلهٔ او . — (٣) ل : و شاهیش . — (٤) ل . — (٥) ل: خنبر . — (٦) سورة البقرة . — (٧) ل : خسار . — (٨) آ : جار .

بیرون کردی بر قدم او نهاذند وآن غم زدهٔ حزین با آن جلیس و قرین روزی با میـد لعلّ وعسی می گذرانید جلیس سنگین دل *که چون مقناطیس آهن بخود می کشید وقرینی کوه لنگر که در ثبات بر قبیس دعویٔ رجحان می کرد و در اثناء این واقعه[١] طائفهٔ از خدم وخوَل که دلشان بر آتش فراق می سوخت خاك حوالیٔ آن قلعه‌را وطن ساختند وبا آب کشیٔ اهل ان حصار عمر بر باذ مي داذند و منتظر[٢] فرصتی ومترقّب دولتی مي بوذند تا شبي اسرائیل‌را پنهان از قلعه بیرون آوردند وراه گریز گرفت در[٣] تاریکیٔ آن شب یلدا بیت

شبي چون شَبَهٔ روی شسته بقیر نه بهرام پیـدا نه کیوان نه تیر

بیشهٔ که در انجا انهار واشجار صفت والتفّت الساقُ بالساق[٤] داشت پیش آمذ و اذا جلّت المقادیر بطات التدابیر[٥] و از بی عنایتیٔ دهر که

م بدست چپ کند حکمش چنین کار طریق راست از دست بشد ویمین از یسار ویسار از یمین بازدیذ نبوذ م

ولن یُصلح العطّار ما أفْسَدَ الدهر فی القصّه در ان غصّه مجـال اندیشه نماند ودر کوهسار بلیّت م واذا ولّت الدّول صار الوَبَلُ حبلاً گرفتار شدند وچون آفتاب جهان‌تاب سر از گریبان کوه بر زد وجمشید خورشید از صحراء مغرب رخت اقامت بتخت گاه مشرق آورد کوتوال قلعه با لشکری جرّار در رسید و اسرائیل‌را تارةً بعد اولی[٦] در قید حکم

---

(١) آ : در این واقعه . ــ (٢) ل : منتظر ومترصد . ــ (٣) ل : اتفاقا در . ــ (٤) سورة القیامة . ــ (٥) آ و ل : التدبیر . ــ (٦) ل : اخری .

خویش آورد و فی سلسلةٍ ذرعُها سبعون ذراعاً باز بقلعه برد و گرانیٔ بند أضعافاً مُضاعَف شد و دشواریٔ کار یکی هزار گشت شعر

واذا أراد الله رحـلة دولةٍ عن دار قوم أخطأوا التدبیرا

اسرائیل بزبان ترکمانان که در خلاص او کمر اخلاص بر میان جان بسته بوذند پیغامی ببراذران واعوان واخوان(١) وخلاّن خویش فرستاد وگفت زنهار تا در طلب قصاص من مظلومِ مجروم(٢) بأقصی غایة الامکان بکوشید و مکافات این ظلم والمکافات في الطبیعة راحة فریضه شناسید و ملك را بدست آوریذ و بخمول وعجز(٣) قانع مشوید و دل را قوی داریذ و شهباز علوّ همّت را درهواء علا مجال پرواز دهید و براذر بزرگتر را بگوئید که بیت

با همّت باز باش و با کبر پلنگ زیبا بگَهِ شکار و پیروز بجنگ

وهان وهان تا چون بذدلانِ دون همّت بیك حمله از میدان مقاومت بر نکردیذ(٤) وبیك صدمه از شکار ملك ملول نشوید(٥) شعر

یری الجُبَنَاءَ إنَّ الِعجزْ حزْمٌ(٦) وتلك خدیعةُ الطبعِ اللئیم

في الجمله صحیفهٔ عمر اسرائیل در ان محنت ختم شد و نَرْگِ(٧) مرگ تاختن آورد ومرغ روح چون حَمام از قفص کالبد بیرون پرید واذا انقضت المدّة لا ینفع العدّة و پسرش قتلمش که در ان حوالی عمری تعرّفِ احوال پذر مي نموذ و در آن نواحی عصری بلباس مخفی تکاپوی میکرد بعد از وفات پذر با دلی بریان وچشمی گریان پشت استظهار شکسته و دست مکافات

---

(١) آ: و اخدان، ل: و احدان . ــ (٢) ل. ــ (٣) ل: بخمول عجز . ــ (٤) ل: مکردید . ــ (٥) ل : مشوید . ــ (٦) آ و ل : العجر حرم . ــ (٧) ل : یزك .

بسته از حدود قلعهٔ جان ستان هندوستان متوجّه بخارا شد و دریده‌جامه وخاك ریخته بر هامه (١) پیش اعمـام وقبیله رفت وقصهٔ غصّه عرضه کرد وبذان واسطه سوُر آل سلجوق شیوَن گرفت و سوُر (٢) مصرْ جمعیّت ایشان روی سوی خرابی (٣) نهاذ وبفوات ان سرْوَر دوذمان که بقاء او سبب سرور اخوان و خلاّن بوذ دوذ از خان ومانشان بر آمذ بیت

آمـذ بدیار ما تگرگی وز گلبن ما نماند برگی

وبحکم اذا أراد الله بقوم سوءًا فلا مردّ له وما لهم من دونه من وال (٤) التجا بحضرت ذو الجلال کردند ومن استعان بالله کفاه وچون مـدّتی برین واقعهٔ دلسوز وحادثهٔ آتش أفروز بر آمذ یکی را بخـدمت سلطان محمود فرسـتاذند و اجازت خواست تا از جیحون بگذرند و در خراسان میان نسا و باورد * مقـام سازند چه چراه گـاه ایشان در بخارا اندك بوذ ودر ان حواشی مراعیٔ درخور مواشی نی سلطان اجابت فرموذ و اجازت داذ تا بگذرند وخانه انجا برند اتفاقا هنگام این إذن ارسلان جاذب که والیٔ اصاغر واعالیٔ طوس ونواحی بوذ بقـدم ادب ایازوار پیش محمود ایستاذه بوذ وجاذبهٔ شفقت ونیکوخدمتی زبان اورا در حرکت آورد وسلطانرا گـفت اگرچه کرم وفتوّت وبنده‌پروری ومکرمت سلطان اقتضاء بذل این مکرمت میکنذ م وللارض من کاس الاکرام نصیبٌ از مصلحت ملکستانی وشرایط جهانبانی ایشانرا با وجود این همه کثرت

---

(١) ل : خاك بر فرق و هامه ریخته . ـ (٢) ل . ـ (٣) ل : روی بخرابی . ـ
(٤) سورة الرعد .

وعـدّت و سابقهٔ مخالفت و مخاصمت بولایت خود راه داذن و آشنا (١) کردن غریب می نمایذ بیت

بزم دو جمشید مقامی که دیذ   جای دو شمشیر نیامی که دیذ

سلطان این نصیحت‌را بسـمع قبول راه نداذ و متلفت این حکایت نشد وندانست که بیت

اگر پیـل باپشه کین آورذ   همی رخنه در داذ و دین آورذ

وایشان از آب بگذشتند و در میان نسا وباورد در روضهٔ معـاشرت با لا له وبا ورد بسر می‌برد و تا همای سلطنت‌را نشیمن کنگرهٔ قصرِ دولتِ محمود بوذ ومرغ حیوة (٢) از قفص بدنش پرواز صحراء عدم نکرده سلجوقیان بر اظهار عداوت وطلب مملکت اقدام نمودند (٣) و در سنهٔ ثمان وعشرین واربعه‌مایه سلطان محمود تنعّم این جهانی‌را بنعم ربّانی بدل کرد و ساز اقامت از مرحلهٔ دنیی بمنزل گاه عقبی برد والآخرة خـيرٌ وأبقى (٤) و پسرش سلطان مسعود هو الذی بیت

ورث المكارم كابراً عن كابرٍ   كالرمح انبوباً على انبوبٍ (٥)

وارث آن سلطنت ومستحقّ تصرّف در ان مملکت شد و بر سریر سلطنت استقرار یافت و میکائیل‌را که بزرگترین پسران سلجوق بوذ دو پسر باز دیذ امذند که نور آفتاب دولت از جبههٔ ایشان می‌درخشید و اثر سعادت از غرّهٔ ایشان می‌دمیذ چغری بك ابو سلیمان داود و طغرلبك ابو طالب

---

(١) ل . ـ (٢) ل : حیات . ـ (٣) ل . ـ (٤) سورة الاعلى . ـ (٥) عتبي : شرح المنيني، طبع قاهره ١٢٨٦، ج ثاني ص ٤٨ .

محمّد و پیغام فرستادند بعمید نیشاپور سوری ابن المعتزّ بانیءِ قبّهءِ نصّ قدوس وامام معصوم مجتبیءِ معلی امام مرتضی رضا علیه السلم(۱) در طوس که مقام ما در نیشاپور ونواحی معیّن کن و در ان حالت سلطان مسعود پسر محمود بیت

شاهی کزوست دوذهٔ محمودرا شرف شاهی کزوست دوذهٔ مسعودرا خطر

بگرگان بوذ عمید قضیّهٔ ایشان بخدمتش فرستاد سلطان جهت دفع سلجوقیان ومحافظت ملك موروث ومکتسب باز گردیذ وبنیشاپور آمذ وبواسطهٔ انك لشکر او از سفر مازندران خسته و پریشان بوذند(۲) واندر ان آمذ شد یکران قوّت هریك از تك وپوی باز مانده بنفس خویش نمی توانست رفت وچند گرد دلیر وچند مرد چو شیر از میان قوم خویش بر گزید وبا لشکری پر شکوه وتبعی بانبوه بجنگ فرستاذ سلجوقیان از ان غافل وبی خبر بوذند وبی اختیار بلشکر مسعود دوچار خوردند واز مقاومت عاجز آمذند ولشکر مسعود هست ونیست ایشانرا تاراج کردند وبنهب وغارت مشغول شدند(۳) سلجوقیان آلت وعُدّت حرب بساختند و العود أحمد بر خواند ومرّةً بعد اخری میان ایشان مصافّی عظیم رفت ولشکر مسعود شکسته شدند ویوم علینا ویوم لنا(٤) صفت حال ایشان گشت وچون حروف تهجّی از هم بیفتاذند سابقان از وحشت سرای دنیا روی بامن آباذ عقبی نهاذند ولاحقان بحکم الفرار

---

(۱) ل : السلام . ـ (۲) ل : بود . ـ (۳) ل : گشتند . ـ (٤) میدانی ج ثانی ص ۳۲۰ .

ممّا لا یطاق پشت بهزیمت داذند و سلجوقیان قرب پانصد هزار دینار زر از تجمّل و سلاح ایشان بر داشتند و کار سلجوقیان بالا گرفت وموادّ دولت متضاعف شد و این فتح بر حصول انواع کامرانی دلیل قاطع وبرهان ساطع بوذ شعر

اوّل ما یکون اللیث شبل مبدأ طلعة البدر الهلال

و سلطان مسعود تارةً بعد اخری امیر خراسان‌را معیّن کرد تا بروذ وقهراً وقسراً سلجوقیان‌را از مملکت خراسان إزعاج وإخراج کند امیر خراسان بحکم ولا تُلْقُوا بأیدیکم الی التهلکة [1] پیغام بخدمت سلطان فرستاذ وگفت لکلّ عمل رجالٌ رفعت ایشان امروز از این گذشته است که [2] تیر تدبیر بذان رسد ونهال اقبال ایشان در بستان سرای جلال ازان راسخ ترست که بصرصر قهر لشکر من از پای درآیذ ومنع ودفع ایشان و الحالة هذه مقدور چون منی کی تواند بوذ چه بیت

خود پدیذست در جهان باری کار هر مرد و مرد هر کاری

چون این جواب بمسعود رسید متغیّر شد وگفت او میخواهذ که در مامن امن وفراغت آسوده باشد وبمقتضی أُلزم مکاناً وُلِدتَ [3] فیه ساکن وطن وسَکَنَ [4] امیر خراسان چون این سخن بشنید توسن مطاوعت در زیر زین کشید و رغبةً او رهبةً جوشن امتثال در پوشید وخود توکّل بر سر نهاذ وگفت م چکند بنده که گردن ننهد فرمان‌را وبالشکری که متابع حکم ومحکوم امر او بوذند روی بخیل سلجوقیان نهاذ * وعرصهٔ

(۱) سورة البقرة. — (۲) ل : گذشته که. — (۳) ل. — (٤) ل.

جنگ بگسترانید ناگاه اسب دولت سلجوقیان تاختن آورد و لشکر شاه خراسان را مات گردانید و صفدران قوم سلجوق که   شعر

یصیدون الفوارس کلّ یومٍ   کما یتصیّد الاسـد البقـارا

بازار عساکر لشکر خراسان درهم زدند و در بلاد خراسان متفرق[1] الابدان گشت * طغرل بك در نیشاپور سریر سلطنت سلطان مسعود[2] مقرّ خویش ساخت * واساس عدل و داد ممهّد گردانید و نگذاشت که دران فترت هرج و مرجی در جهان افتد وچون آوازهٔ جلوس او بر تخت مملکت بمسعود رسید مجمر سینهٔ پرکینهٔ آن جهانبان از ان دلیری بجوشید وبا لشکر بی شمار و قومی بسیار که از غادیات رایات ایشان مرغ در فضاء هوا پرواز نمی توانست کرد و در اوکار اختیـار قرار نمی توانست گرفت   شعر

قوم اذا مرّوا[3] بعُباب[4] الثری   کحلوا العیون باثمـد الظلماء

یمشون فی حاق الدروع کانّهم   صمّ الجلامد فی غدیر الماء

از غزنین روی بجنگ طغرل بك نهاذ و درین حالت طغرل بك بطوس بوذ و از براذر چغر[5] بك دور   مسعود مفارقت براذران سبب إنجاح مقصود دانست وبفحوی   الفُرَص تمرّ من السحاب   علی الفور برماذه پیلی که مهد او چون کاخی دل نشین وحصن حصین بوذ و در شبی اقلیمی می بریذ و چون شهباز می پرید * سوار گشت وعازم طوس شـد چون بخت طغرل بیك بیدار بوذ سلطانرا اتفاقا خواب درربوذ بر پشت پیل

(۱) ل ٠ متفرق . - (۲) ل ٠ که سریر سلطان مسعود بود . - (۳) آ : مرهواء، ل ٠ : مر هو . - (٤) : آ و ل : اعباب ٠ - (٥) آ : جغری

باستراحت مشغول گشت وهيج يك از خواص ّ خدم واعيان حشم از بيم خشم چشم سلطانرا به‌بی‌خوابی آشفته نمی کردند و از خبر السّهر جراحة مي انديشيد چون تباشير صبح صادق دميذن گرفت وزنگيان شب بحكم الضدّان لا يجتمعان از بيم صدمهٔ طلائع روميان روزيكران عزم را در زير زين كشيدند (١) وسلطان از آن نومة العروس بيدار گشت و (٢) سر بر آورد براذران هم پشت بيكديگر منضمّ شده بوذند وطغرل بك بچغری بك پيوسته واورا دعاء اَشْدُدْ بِهِ أَزْرِي (٣) باجابت مقرون گشته ولشكرگاه ايشان مجمع البحرين شده سلطان مسعود چون حال برين سان ديذ من حيث الضرورة بازگشت وپيش بقيّهٔ لشكر خود آمذ وچند روز معدود آلت وعدّت لشكر منصور بساخت* ودر سنهٔ تسع وعشرين واربعمائة ميان او (٤) وسلجوقيان در بيابانی كه‌ميان سَرَخْس ومرو افتاده مصافّی رفت كه لا يصفه الواصفون ودران بيابان چند جوی (٥) آب بوذ سلجوقيان پيش از شروع در جنگ آب بقدر حاجت بر داشته بوذند ويوسفِ مصرْ حيوةرا ومن الماء كلّ شيءٍ حيٍّ (٦) از چاه بر آورده (٧) ومنابع وعيون انباشته لشكر مسعود از بی‌آبی در خاك مذلّت افتاذند وازآتش عطش بيم بوذ كه برباذ آيند وبحكم م وفى الشرّ نجاة حين لا ينجيك إحسانٌ دست از هم بداشتند وانديشهٔ فردا بكردند وسلطانرا فرداً بگذاشت (٨) سلطان چون خودرا تنها ديذ

---

(١) آ . ـ (٢) ل . ـ (٣) سورة طه . ـ (٤) ل: ميان سلطان . ـ (٥) ل: جای . ـ
(٦) سورة الانبياء . ـ (٧) ل : آوردند . ـ (٨) ل : بگذاشتند .

و بزحمت الفرقة عذاب گرفتار شد آیت فرار بر خواند و بر پیلی که از هیبت او لرزه بر دل سنگك و ولوله در اعضاء ببر و پلنگك افتاذی سوار گشت و روی بهزیمت نهاذ وجمعی از لشکر سلجوقیان دست از نیّ وباز نمی داشتند ومتعاقب می رفت سلطان در اثناء راه گرز گران سنگك براند ویکی را از انها که بقصد او میان بسته و جان بر کف[1] نهاده بوذ با اسب بهم بی جان کرد و بیك حمله جملهٔ تن اورا ناچیز گردانید رکاب داری که هم عنان سلطان می رفت ویرا گفت کسی که بیك اشارت دمار از نهاد گردان بر تواند آورد گِرْد هزیمت گردذ وگَرْدِ این منقصت بر چهرهٔ شجاعت نشانَد* گفت* م بلی هر آیینه چون روزگار بد گردذ ولا ریب چون اقبال مساعدت نمایذ و سعادت معاونت نکند کثرت وعدّت وآلت و وفور دلیری و مبارزت چون خشت در تیزاب ضایع بماند[2] ومانند خضاب در شباب بی حاصل م والجَدّ* يُغْنِيَ عَنْكَ لا الجِدّ قوم سلجوقیان چون از چنگك این جنگك وکام این نهنگك خلاص یافتند صیت رفعت خویش بعیّوق رسانیدند وعلم دولت بر بام فلك برد و براذران مذکور وموسیٔ سلجوق که ایشانرا عمّ بوذ و در غمّ و شادی با ایشان ضمّ واخلاف اعمام و اولاد کرام جمع شدند و عقد عهدی با یکدیگر بستند وچون عِقد جواهر درهم پیوستند گفتند می بایذ که همه متّفق الکلمة باشیم واساس اتّحاد و وداد رغماً للاضداد میان ما بر وجهی مستحکم شود که دست تلوّن روزگار بنیان انرا منهدم نتواند کرد و بوساوس وهواجس

---

(١) آ: بقصد او جان بر کف. — (٢) آ: نمایذ.

هر نسناس ووَسواس منحرف نتواند شد الى أن يرث الله الارض ومن عليها [١] وبچشم زخم ايّام بى رحم مشارع مودّت وبنزَغات شياطين الانس موارد مخالصت مكدّر نتواند گشت م لو بُسَّت الجبال [٢] أو انشقّت السماء [٣] فى الجمله برين سياقت روضهٔ قرابت را بگلبرگ الفت بياراستند وهريك بزبان اخلاص با صاحب خويش گفت شعر

دينى بدينك موصول وان كرهوا ان صُمْتَ صُمتُ وان افطرتَ لم أصُمْ

وان نهضتَ ارانى قائماً ابداً وان قعدتَ طول الدهر لم اقم

وبعد از ابرام اين قاعده قصّهٔ نوشتند با خليفهٔ آن عهد القائم بأمر الله مضمون آن اينك [٤] سلطان محمود غازى بى ظهور طغيانى وارتكاب عصيانى عمّ مارا اسرائيل كه بحكم العمّ بمنزلة الاب مارا پدرى مشفق و ناصحى محقّ بوذ مدّتى مديد وعهدى بعيد مقيّد ومحبوس گردانيد تا در ان محبس ومحصن [٥] عمرش [٦] سپرى شد و مدّت حياتش منقضى گشت وچون محمود دعوت معبودرا اجابت كرد وغازىٔ غزنين از دار غرور [٧] بسراى سرور رفت و پسرش مسعود بر تخت مملكت قرار گرفت مرّةً بعد مرّاتٍ بقصد ما ميان دربست وبميدان مبارزت آمذ وتيغ مقاتلت از نيام عداوت والبغض يتوارث بركشيد وما بحبل نيكوكارى اعتصام جستيم وكشتىٔ وجود خود واتباع بجودىٔ * جود واجب الوجود

---

(١) سورة مريم . — (٢) سورة الواقعة . — (٣) سورة الحاقة . — (٤) آ : مضمون ايلك . — (٥) ل : محصر . — (٦) ل : مدت حيوتش . — (٧) ل : دار غار غرور .

راندیم و بحکم من کان لله کان الله له بعنایت ازلی که مسندعیٔ کفایت لم یزلی باشد[۱] بر ما نصرت وظفر نیافت ودر جنگ پیروز نیامذ وما النصر الّا من عند الله العزیز الحکیم[۲] وما شکر این نعمت وحصول این موهبت‌را إحیاء مراسم امن وامان و مرمّت قواعد عدل واحسان از مفترضات دانستیم ودر منع ظلم وطغیان وهدم حدود عدوان جهد المُقِلّ باقامت رسانديم ومداومت برین خصلت مسندعیٔ طول مدّت کامرانی ومقتضیٔ ازدیاد رونق کامکاری می‌شناسیم وموجب تضاعف عزّ وعلا وامتداد زمان بقادانیم وامّا ما ینفع الناس فیمکث فی الارض‌را* ... در حصول این اُمنیّت متمسّکیٔ قوی وحبلی متین تصوّر کرده ایم ومیخواهیم که این کار بر نهج دین مبین وبفرمان واجازت امیر المؤمنین باشد واین قصّه‌را بدست ابو اسحاق فقّاعی بدار الخلافة فرستادند* وبعد از ان مملکت‌را بر خود قسمت کردند وهریك نافذ فرمان طرفی ومباشر حکومت ناحیتی گشت ابو سلیمان چغر[۳] بك که مقدّم اخوان وسرور اقران بوذ خراسان فرو گرفت ومرورا دار الملك ساخت وابوطالب طغرل بك که مدّتی طالب ملك بوذ وجان نازنین‌را سپر تیر تقدیر ساخته ودانسته که بیت

کسی بگردن مقصود دست حلقه کند ... که پیش تیر بلاها سپر تواند بوذ

بعراق آمذ وری را دار الملك ساخت وابراهیم ینال‌را که برادر هم مادریٔ او بوذ باستخلاص همدان وابهر وزنجان ونواحیٔ اذربیجان نصب کرد وقتامش

(۱) : ل . ــ (۲) سورة آل عمران . ــ (۳) آ و ل : جغری .

پسر عمّ را بولایت گرگان ودامگان فرستاذ چون نامهٔ سلجوقیان بحضرت دار الخلافه رسید خلیفه آن را باعزاز واکرام تلقّی کرد و فرموذ تا هبة الله محمّد المامونی (۱) * باستدعاء طغرلبك متوجّه عراق شد وسه سال متواتر ملازم عتبهٔ سلطان طغرل بوذ و طغرلبك را جهت استخلاص مملکت ونواحی و نظم مصالح اهالی فراغت توجّه بحضرت مقدّس نبوی نبوذ ودر سنه سبع وار بعین وأربعمایة أمیر المؤمنین حکم کرد تا بر منابر بغداد بعد اداء الفرائض دعاء سلطان می گفتند و خطبهٔ مخدّرهٔ مخالصت در خطبه تضمین می کرد ودر رمضان این سال سلطان طغرل أحرام کعبهٔ جلال أمیر المؤمنین وناظم أمور المسلمین بر میان جان بست ومتوجّه مدینة السلام بغداذ شد * طغرل بك در رمضان این سال بشرف استلام آستان إسلام آشیان رسید ومراسم عبودیّت بر معهود عادت باقامت رسانید وخلیفه نواخت بی عدّ ارزانی داشت ومکرمت بی حدّ مبذول فرموذ ونعمتهاء بسیار وتکلّفهاء بی شمار فرستاد وبخلعت شریفه إنّی جاعلٌ في الأرض خليفةً (۲) مشرّف گردانید ومنشور مملکت موقّع بتوقیع وجعلها كلمةً باقيةً في عَقِبِهِ (۳) ومثال سلطنت موشّح بطغراء إنّي جاعلك للناس اماماً (٤) بوی داذ وطغرلبك در سنه تسع وار بعین با حصول مطلوب ومراد از مدینة السّلم (۵) بغداد مراجعت کرد وهمای دولتش بجناح نجاح وبر فر وبال اقبال روی بری نهاذ م بطالعی که تولّا کند بذو

(۱) آ : هبة الله المامونی . — (۲) سورة البقرة . — (۳) سورة الزخرف . — (٤) سورة البقرة . — (۵) آ : السّلم .

تقویم * با شمول سعادت وأمانی وحصول مراد کامرانی بدار الملك فرود آمذ شعر

بأيمن طائرٍ وأعزّ نصرٍ وأرفع (١) دولةٍ وأجلّ حال

اتفاقا چون طغرلبك از حضرت خلیفه بیرون آمذ بساسیری که مقدّم لشکر وسَرْوَر عسکر بغداذ بود و بکثرت اتباع وأبطال عصابهٔ عصیان و ادبار بر پیشانی باز بست و بر مقتضی إنّ الانسان لَیطغی أن رآهُ استغنی (٢) با خلیفه اساس طغیان نهاذ و إمارات کفران قولاً وفعلاً باظهار رسانید * خلیفه طغرل‌را بتعجیل باز خواند تا بمدینة السّلم (٣) آیذ و توسن عاصیٔ نفس بساسیری‌را که از دولت سیر آمذه بوذ و سبب سیری گشتن عمر باشد بدست رائض شجاعت در زیر بار مطاوعت کشد و پنجهٔ قهروظلم او و من تابعهُ بشکند جزاءًا بما کسبا (٤) سلطان طغرلبك بر فور باز گشت ومتوجّه دار الخلافه شد چون آوازهٔ آمذن بساسیری رسید مضطرب و بی قرار شد و چاره جز فرار ندیذ درین سفر ابراهیم ینال که ذکر او رفت مصاحب رکاب طغرلبك بوذ و در اثناء راه بقصد تسخیر مُلْك همدان از سلطان باز گشت سلطان طغرل جهت محافظت ملك چون ابر بر اثر او بیامذ و اورا بدست آورد و در پای نهنگ مرگ انداخت * چون خبر باز گشتن طغرل بجهت کشتن ابراهیم ینال بساسیری رسید خرّم ومستروح شد و با حاکم موصل وچند کس از مشهوران (٥) یك دل

(١) آ و ل : رافع . — (٢) سورة العلق . — (٣) آ : السّلم . — (٤) سورة المائدة . — (٥) ل : متهوّران .

عهدی کرد و روی بدار الخلافه نهاد و ندانست که بیت

رهی‌را روا نیست در هیچ کیش برون آمذن بر خداوند خویش

و چون بمقصد رسیدند خلیفه‌را بگرفتند وبعانه فرستادند و[1] محبوس گردانید و از اعیان حضرت و ملازمان خدمت رئیس الرؤساء‌را که مفخرت دهات عالم و قدوهٔ کفات بنیء آدم بوذ و بکمال عقل و وفور فضل مشار الیه و در فنون مکارم و مفاخر متّفق علیه شهید کردند وبقصد آیتکین شحنهٔ بغداد بر خاستند و خواستند که او را نیز هلاك کنند وچون اورا وعدهٔ لا یستأخرون ساعةً ولا یستقدمون[2] منقضی نگشته بوذ و اجل موعود بآخر نرسیده فرصت نیافتندو از دست ایشان بگریخت و بحُاْوان رفت و بحلوّ آن فرصت تلخیء مشقّت غربت دفع میکرد خلیفه نامهٔ بطغرلبك نوشت که زنهار اسلام‌را در یاب ودر دفع این ملاعین بشتاب روی از نصرت دین بر میاب تا کار با وعدهٔ اولی و طریق و طریقه[3] اولی رود وحقّ بمستحَقّ رسد وپیش آیتکین فرستاد تا او بطغرلبك رساند آیتکین مکتوبی بخدمت سلطان نوشت ودر طیِّ آن ملطّفهٔ خلیفه روانه کرد چون بطغرلبك رسید وزیر ماضی عمید الملك ابو نصر کندری‌را فرموذ تا جواب ایتکین بنویسد جوابی مختصر مفید مشتمل بر انك ما متعاقب خواهیم امذ با لشکری بی حدّ خلیفه بایذ که فارغ الباطن ومطمئن الحال باشد وزیر دبیر بی نظیر صفی ابو العلاحسول‌را که در میان اقران از اصول بود و در انجمن[4]

(١) ل . ـ (٢) سورة السباء . ـ (٣) ل: وعدهٔ اولی وطریقه . ـ (٤) آ: در میان .

هنروران از فحول فرموذ تا برین وجه جوابی موجز وخیر الکلام ماقلّ ودلّ در قلم آرذ . صفی ابو العلا ازکلام باری عزّ وعلا این آیت برظهر نامهٔ آیتکین نوشت إرجع إليهم فلنأتينّهم بجنودٍ لا قِبَلَ لهم بها ولنخرجنّهم منها أذلّةً وهم صاغرون[1] عمید الملك صفاء ذهن و لطف طبع دبیر بر سلطان صاحب تدبیر عرض کرد و او پسندیده[2] داشت و صفی را بنواخت و در بارهٔ او الطاف شاهانه واعطاف خسروانه فرموذ و هم در ان نزدیکی با لشکر جرّارِ کوه گذار بحار انبار که ضاقت الارض برحبها عن کثرتهم وامتلأت القلوب رعباً لشدید بطشهم متوّجه بغداد شد تا داذ از ان ظالم حقّ بر انداز بستاند و فرات کامرانیٔ خلیفه از خاشاك وجود آن بی ثبات پاك گرداند چون بشهر رسید بساسیری را بگرفت و برسوائی زار زار بکشت[3]* وبسی سیری از گوشت او پیوست جانوران در شد ولا شكّ بیت

هر آن کهتر که با مهتر ستیزد چنان افتد که هرگز بر نخیزد[4]

و در ذی الحجّه سنة احدی وخمسین وار بمهایة خلیفه القائم بأمر الله را بمسند خلافت و سدّهٔ امامت آورد وحقّ را در مرکزخویش قرار داذ چون نزدیك مدینة السّلم[5] رسیدند سلطان طغرلبك از اسب فروذ آمذ ورعایت ادب واحترام خلافت را پیاذه در پیش محفّهٔ خلیفه ایستاد امیر المؤمنین او را

(١) سورة النمل . — (٢) آ و ل : و پسندیده . — (٣) ل : و بزاری ورسوائی بسیار بکشت . — (٤) کلّیّات سعدی ، طبع تبریز ١٢٦٤ ، ص ٦٩ . — (٥) آ و ل : السّلم .

نوازش و تمکین فرموذ و گفت يا رکن الدين ارکب طغرلبك كه الحق رکن اساس دين بر وجود او استوار بوذ سوار گشت و مصاحب خليفه بمقرّ خلافت و مرکز امامت در آمذ وچون چند روز ازين حکايت بگذشت وزمانی برين نصرت بر آمذ سلطان طغرلبك وزيررا گفت چون مارا احياناً اينجا می بايذ آمذ و با ما لشکر بسيار و غلبهٔ بی شمار می باشد خليفه‌را جهت لشکر ما إقطاعی معيّن می بايذ فرموذ و بتقرير ان مثال داذ تا منال آن اضافت جامگیٔ لشکر شوذ وزير ثاقب رایٔ دور انديش گفت طبيعت وقت اقتضاء آن ميکند که خليفه آن التماس از خدمت سلطان کند و مزاج زمان مقتضیء آنست که وجه نانِ خليفه سلطان معيّن فرمايذ بلی بر حسب فرموذه بخدمت خليفه روم و عرضه دارم چون وزير بدر سرای خليفه رسيد وزير خليفه می آمذ و مي گفت که بخدمت سلطان به پيغامي مي روم وزيران باتّفاق عنان يکران سوی درکاه سلطان منعطف گردانيذند و وزير سلطان پيشتر بخدمت مخدوم خود رفت و عرضه داشت که نائب خليفه به پيغامی آمذه و ظنّ چنان می افتد والظنّ يخطیٔ ويصيب که خليفه التماس تعيين وجه خرج خود از سلطان کرده اگر اين ظنّ بحدّ يقين رسد و اين قياس خفی جلی گردذ جواب صواب آنست که ما خود درين انديشه بوذيم چون وزير خليفه همين سخن عرضه کرد وظنّ عميد الملك صواب بوذ و از انجا گفته‌اند العاقل يبصر بقلبه مالا يبصر الجاهل بعينه سلطان بر وجهي که ملقّن بوذ جواب بگفت وهم در ان روز اصحاب وکُتّابِ ديوانِ خليفه‌را

بخواند وقانون بخواست وجهت خرج خليفه را دخلى معيّن كرد وما بقى
در تصرّف ديوان و تحت فرمان خود آورد واز بغداد متوجّه دار الملك
تبريز شد وعميد الملك انجا بگذاشت تا خواهر خليفه‌را بوكالت او در
تحت نكاح آرد و سلطانرا بوسيلت اين فضيلت اطناب خيام سلطنت
باوتاد ثبات وخلود* مربوط ومشدود گردذ و بواسطهٔ اين مصاهرت معارضان
وطالبان مملكت‌را راه حصول بمقصود مسدود ماند خليفه در بذل اين
ملتمس توقّفى ميكرد وعاقبة الامر بنا بر رعايت مزاج وقت اجابت
فرموذ * و بعد از رضا كه دليل قضا بوذ قاضى القضاة بغدادرا با مهد
خواهر خود واليه المملكة وبه السلطنة فاطمه بفرستاد تا در خطّهٔ تبريز
خطبه بخواند چون مهد سيّده بتبريز رسيد اقاصى وادانى شهر وحوالى
بياراستند و اصاغر و اعالى و اكابر وموالى استقبال كردند وانچه در سور
قاعدهٔ مشهورِ جمهور باشد و ميسور و مقدور بوذ نا كرده نگذاشتند ودر
روزى همايون و زمانى ميمون در محفل غاصّ مشتمل بر عوامّ و خواصّ
عقد مناكحت بستند و خطبهٔ مصاهرت خواند ذلك يومٌ مجموعٌ له
النّاسُ وذلك يومٌ مشهودٌ (١) وسلطان بحصول اين مطلوب وإنجاح اين
امر مرغوب مسرّت وابتهاج نموذ و بذان مستظهر و مفتخر گشت و مى
گفت بيت :

أميذ من آنست كزين فاطمه‌سيرت ماند حسين و حسنم ده پسر آيذ

و متوجّه دار الملك رى شد تا انجا زفاف سازد و عروس مرادرا دركنار

---

(١) سورة هود .

آرذ چون بنزديك مقصود رسيد دردِيهٔ طجرشت (١) جهت دفع اذاء حرارت هوا (٢) بفضاء آن صحراء فروذ آمد و لختی مزاج (٣) از حدّ اعتدال بچسبید و مستقیم (٤) طبیعت بباذ نکبت در گردید و هم در ان منزل عنقاء روح از عاریت خانهٔ تن بقاف عقبی رفت وحمام جان از قفص تنگ قالب ببرج اعلی شد و فرّاش هادم اللذّات بساط حشمت آن سلطان با رفعت در نوردیذ و بتندباذ قهر أينما تكونوا يدرككم الموتُ ولو كنتم في بروج مشيّدة (٥) قصر جلال آن پاذشاه با کمال که معمار اقبال بأعلى علّيّين رسانیذه بوذ بأسفل السافلين فرو برد وما تدرى نفسٌ بأىّ ارضٍ تموت (٦) و مهد سیّده را که با وی عقد مِهر بسته بوذ و عقد مَهر کرده و مُهر بر نگرفته ببغداد بردند و آن همه سعی واجتهاد بقضاء ایزدی و تقدیر ربّانی ولا مُعقِّبَ لحكمه ولا مردّ لقضائه (٧) هبا منثور شد بیت

دی روز چنان بذی که کس چون تو نبوذ امروز چنان شدی که کس چون تو مباذ .

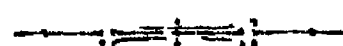
وچون سلطان طغرل از مرحلهٔ دنیی بمقام عقبی رحلت کرد م مرغ نفسش قفص تن رها کرد و برفت و مملکت عراق وخراسان بر آلپ ارسلان محمّد بن چغر (١) بك مقرّر شد و او بر تخت سلطنت فی قرار مکین تمکین یافت بیت

این جهان را چو سر بسر بگرفت رفت تا عالمی دگر گیرذ

---

(١) ل : طخریست . — (٢) ل : دفع ادا حرارت هوا ، آ : دفع از احرات هوا . — (٣) آ : زاج . — (٤) آ : مزاج مستقیم . — (٥) سورة النساء . — (٦) سورة لقمان . — (٧) سورة الرعد . — (٨) آ : جغری .

مدّت ملك ابو طالب طغرل محمّد بن میکائیل بیست و شش سال بوذ ابتداء آن سنه تسع و عشرین واربعمایة وانتهاء عمرش رمضان سنه خمس وخمسین واربعمایة وزراء او و سالار را او ابو القاسم کرمانی و عمید الملك ابو نصر کندری والسلم [1].

السلطان عضد الدین ابو شجاع آلپ ارسلان محمّد بن چغر [2] بك بن میکائیل برهان امیر المؤمنین.

سلطان آلپ ارسلان پاذشاهی بختیار کامکار و شهریاری کامیاب کامیار بوذ متحلّی بفرّ إلهي وأُبّهت شاهی شجاعت او در بسیط جهان مشهور و مذکور و سماحت او در صحایف زمان مزبور ومسطور هنگام محاربت وگاه مجادلت پنجه با شیر زدی و مبارزت با گردان دایر کردی بیت

در صد هزار قرن سپهر پیاده رو نارد چتو [3] سوار بمیدان روزگار

شکلی خوب وشمایلی مرغوب داشت ومنظر دلنواز و دستی خصم انداز گویند اگر تیر از شصت کمان او برتر آمذی جای گرفتی واگر بقلعهٔ کوه افتاذی از پای در آوردی و اگرچه در رزانت بر وقار طور [4] ترجیح داشت لطمهٔ موج غضب او از قعر بحر خصم خاك بر ساحل دریا انداختی و صولت خشم او آتش از دل سنگ بصحراء ظهور رسانیدی شعر

(۱) آ و ل: السلم. — (۲) آ: جغری. — (۳) آ: جنو. — (٤) آ و ل: طوادشم.

ونحن اُناس نرتدی الحلم شیمةً و نغضب احیاناً فنَزْوِی العوالیا
تعزیر وتادیب او جز بحدّ شمشیر آبدار آتش‌بار ورمح صاعقه‌کردار نبوذی
و مجلس مخالفان او جز مطمورهٔ لحد و حفرهٔ نیران نی در عهد فرمان
او کسری جز در چین زلف دلبران چین بدست نیامذی و در چمن زمانش
جز سرو از قید رقّ بندگیٔ او طمع آزادی نکردی لشکر منصور او
از خطا تا ختن تاختن کرد وگرد اکناف واطراف عالم برآمذ وچون نوبت
بپارس وشبانکاره رسید وپاس حکم او نمی داشتند و در مطاوعت او کارِه
بوذند وسر از ربقهٔ امر او می پیچید تلمیذ قهر مردانگی ایشانرا بعرصهٔ
امتثال وفرمان‌برداری کشید وبنفس خویش بشبانکاره رفت و بر
مقتضی إنّ الملوك اذا دخلوا قریةً افسدوها وجعلوا أعزّة اهلها اذلّةً(١)
بسی گردنکشان تاج دار را باج دار گردانید وبسیار متنعّمان با کار وباررا
طعمهٔ سنان مردم خوار کرد ودر عهد سلطنت او ملك الرّوم ارمانوس
با سیصد هزار سوار بقصد دیار اسلام بیرون آمذ وباعتماد قوّت أبطال
وشوکت إقبال الویهٔ کفر وضلال بر افراشت وبغارت مال وتفرقهٔ حال
مسلمانان میان در بست وسَوْداء ارتقاء مدارج جهانداری در دماغ او قرار
گرفت وعنان اختیار بدست شیطان مکّار داذ وسلطان بحکم وجاهدوا
فی سبیل الله * بمنع ودفع او برخاست وسلطانرا زیادت از دوازده هزار
مرذ همراه ومصاحب رکاب نبوذ وهرچند لشکر اندك بوذ بسیار(٢) مدد
از حضرت صمد امیذ میداشت ومی گفت چون لشکرما جهت

---

(١) سورة النمل . — (٢) : و بسیار .

رونق اسلام جان بركف دست نهاذه اند وقصد كفّار فجّار را صف در صف زده از غلبهٔ خصم منهزم نمى بايذ شد و از بسيارىٔ خيل وحشم ولو كان بعضهم لبعض ظهيراً [۱] نمى بايذ انديشيد ومتوكّلاً عليه پاى در ميان ميدان محاربت ومقاتلت مى بايذ نهاذ وكان حقّاً علينا نصر المؤمنين [۲] شعر

على المرء أن يسعى ويبذل جهده ويقضى إله العرش ما كان قاضيا

ودر موضع ملازگرد بينهما اتّفاق اجتماع افتاذ ولشكر سلطان باعتماد يزدان بهدم بناء ظلم وطغيان ميان در بستند و بيك لمحه بيك صدمه أساس بنيت لشكر روم بتوفيق حيّ قيّوم خراب ومنهدم گردانيد وارمانوس [۳] كه از ملك وحشمت و عمر و دولت مايوس گشته بوذ و از وعدهٔ والظالمين أعَدَّ لهم عذاباً اليماً [٤] مى هراسيد بر دست غلامى رومى از لشكر سلطان غازى گرفتار آمذ وذليل وخوار گشت وكم من فئةٍ قليلةٍ غلبت فئةً كثيرةً [٥] باذن الله بيت

هر پشه كه در كوى تو پرواز كند صيد كند او كه باز نتواند كرد

* آورده اند كه اِنك سلطان عازم غزا بوذ در صحراء بغداد تعداد لشكر ميكرد وعرض ميداذ واين غلام رومى كه از خيل سعد الدّولة شحنه بوذ بعرصهٔ عرض گاه آمذ وخودرا در عداد رجال آورد عارض اورا دشنام داذ و سعد الدوله را گفت شعر

خلق الله للحرب رجالاَ ورجالاَ لقصعة وثريد

---

(۱) سورة الاسرى . ـ (۲) سورة الروم . ـ (۳) آ : ازمايوس . ـ (٤) سورة الانسان . ـ (٥) سورة البقرة .

سعدالدوله‌را حمیّت بجنبید و داعیهٔ عنایت در حرکت آمذ وگفت نامش بنویس باشد که ملك الرّوم‌را خود این محروم بچنگ آورذ وعاقبة الامر همان بوذ م کند زین راه چو طاوس بکارست مگس فی القصّه سلطان ارمانوس[1] را چند روز مقیّد ومحبوس گردانید و بعد از ان تشریف عفو پوشانید و طوق رقّ بر گردن جانش نهاذو با چند کس که از موافقت[2] او در قید بلیّت افتاذه بوذند أمان داذ حتّى يُعطوا الجزيةَ عن يدٍ وهم صاغرون[3] ومقرّر گردانید که هر روز هزار دینار زر که شعر

لولا التُّقى لقلتُ جلّت قدرتُهْ[4] باسم جزيت وعوض حرّيت بخزانه رساند و نفس و مال او مامون ومحروس باشد وچون سلطان آلپ ارسلان در سنه خمس وخمسين واربعماية بر تخت سلطنت قرار گرافت عمید الملك ابو نصر کندری که وزیر و مشیر عمّش طغرلبك بوذ بسمت عزل موسوم گردانید و محبوس کرد * وچون صدر عالی خواجهٔ ماضی نظام الملك طوسی زمان محبّت و هنگام بلیّت مدّتی ملازمت او نموذه بوذ و در شدّت و رخاء و رحمت وعناء شرائط خدمت اقامت کرده بحکم شعر

إنّ الكرام اذا ما أسهلوا ذكروا من كان يألفهم في المنزل الخشن

وزارت بوی داذ وزمام حلّ وعقد و قبض و بسط و تفویض و عزل هرکار بکفّ کفایت او نهاد و عمید الملك‌را یکسال مقیّد و مضطرب می‌داشت و در سنه سته و خمسین در شهر نسا ان جوانمرد کافی‌را بنعمت خانهٔ وافی

---

(١) آ : ارمايوس . — (٢) ل : بموافقت . — (٣) سورة التوبة . — (٤) حريرى ، طبع بيروت ١٢٩٠ ص ٣٦ : المقامة الثالثة الدينارية .

و منزلگاه اصلی فرستاد وچنین نقل کرده اند والعهدة علی الرواة[۱] که آصف ثانی نظام الملك طوسی در قتل این خواجهٔ ماضی راضی بل که جاهد وساعی بوذ وهر چند کمال فضل و وفور عقل و حسن سیرت ونقاء سریرت او که کابراً عن کابرٍ ثقةً عن ثقةٍ نقل کرده‌اند و بتواتر معلوم شده واذا تواتر الخبر افاد العلم ولا حاجة الی النظر فتوی قبول این روایت و رخصت استماع این حکایت نمی دهذ والخبر یحتمل الصدق والکذب أمّا ممکن که بنا بر رعایت مصالحت مآل و محافظت جاه و مال ومحبّت تکثیر منال که از توابع دنیی‌پرستیست وگروهی آنرا از لوازم جهانداری می‌پندارند از سر غیرت و غفلت این اجازت داذه باشد وچشم عدل و انصاف بر هم نهاذه وحبُّك الشيءَ يُعْمِي ويُصِمّ فی القصّه چنین منقولست که چون عمید الملك تَرَكِ* قهر سلطانرا بدیذ و نزیل جان‌ستان در مهمان‌سرای نکبت‌او فرود آمذ ساعتی مهلت خواست و روی بحضرت عزّت نهاذ ودو رکعت نماز با سوز و نیاز بی زحمت[۲] هر غمّاز بگزارد وبا خود گفت شعر

یا جاعلاً خدمة السلطان عُدَّتَهُ — ما أرْش کدّك الاّ الذلّ والندم
النفس خائفة والقلب فی وجلٍ — والجسم فی تعب والدین مُنْثَلِم[۳]
هـذا اذا اتَّسقَت* ایّام دولته — والصیلمُ الإدّ إن[٤] زلّت به القدمُ

وتن در حکم قضا و امر قادر بی‌چون عزَّ وعلا داذ وجان نازنین در پای

(۱) ل : الراوی . ــ (۲) آ : ناماز بی‌زحمت . ــ (۳) آ : مسلم . ل : متسلم . ــ (٤) آ و ل : والصیلم الادان .

لشکر تقدیر انداخت شعر

ومن لم یمت بالسیف مات بغیره تنوّعت الاسباب والموت واحد

بر نفس خواند و کشنده‌را گفت چون بفرمان یزدانی قهر سلطانی برانی از من بی‌جان پیغامی بسلطان‌جهان ویکی بوزیر نافذ فرمان طالباً لرضاء الرحمن برسان سلطانرا بگوی اینت مبارك خدمتی که خدمت شما بوذ عمّت طغرلبك مرا بنعمت فانی ودولت دنیاوی مخصوص گردانید وتو درجهٔ عالی یعنی حیات باقی وکرامت انجهانی بذان منضمّ فرموذی پس مرا از شما هم دین وهم دنیا هم صورت وهم معنی هم باقی وهم فانی هم اوّل وهم ثانی حاصل شد واز فرموذهٔ تو بسعادت مغفرت ومرتبهٔ شهادت می‌رسم وزیر بی نظیررا بگوی بیت

آنچه برما میکنی امروز برما بگذرد صاحبا رحمی بکن مارا غم فردای توست

وزیرکشی بدعتی نا محمود وقاعدهٔ مردود است که بجهان آوردی م حفظت شیئاً وغابت عنك أشیاء می ترسم که بحکم من حفر لاخیه جبّاً * وقع فیه منکبّاً این سنّت سیئه درحقّ خویشتن واعقاب خویش[(١)] باز یابی واین قاعدهٔ نا پسندیده دراولاد واتراب باز بینی والاّ بیت

ما سیلی روزگار خوردیم وشدیم تا خود بکجا[(٢)] رسد سر انجام شما

وسلطان در آخر زمان بجنگ‌خان حاکم ما وراء النهر رفت وچون از

---

(١) آ : حق خوىش واعقاب خونش . ل : حق خویش واعقاب خود . —
(٢) آ : بکجی .

جیحون بگذشت غلامان او بقلعهٔ که ما وراء النهر جیحون بوذ شبیخون[1] بردند و کوتوال قلعه یوسف برزمی را[2] اسیر و مقیّد پیش تخت آوردند سلطان از وی تعرّف احوال و استکشاف امور می فرموذ و او بحکم الخائن خائف از هیبت سلطان می هراسید و با دلی ترسان و زبانی از بیم جان لرزان سخنان بی سر و سامان بر سلطان میگفت و هر لحظه بنوعی و هر لمحه بوجهی حکایتی عرضه می داشت سلطان برنجید و بقتل او حکم کرد یوسف چون از حیات شیرین نومیذ گشت و کارد باستخوان و کار بجان رسید م نومیذ دلیر باشد و چیره زبان کاردی از ساق موزه بیرون آورد بذان امیذ کزین ورطه بوك جان برد قصد کشتن سلطان کرد و گفت اگر کارگر آمذ حیوتی تازه و عمری نو یافتم شعر

وإنّ حیوة المرء بعد عدوّه وإن کان یوماً واحداً لکثیر

و اگر سپر دولت سلطان مانع این تیغ برّان شود من باری حرکة المذبوحی* بجای آورده باشم و در بقاء نفس وإنَّ لنفسك علیك حقًّا أنفاً مقدوراً نموذه شعر

قصدش خطرست ومن بخواهم[3] کردن یا سرخ کنم روی بذان[4] یا گردن

چون یوسف نزدیك تخت رسید بخت سلطان در خواب بوذ و هر چند ایستادگان درگاه و ملازمان بارگاه خواستند که او را بگیرند و بهمان کارد دمار از نهاد او بر آرند سلطان اجازت نداد و خصم را حقیر و دشمن را صغیر

---

(١) ل. آ : شبخون. — (٢) ل : قلعه‌را یوسف برزمی. — (٣) ل. — (٤) ل : یا روی بدان سرخ کنم.

پنداشت شعر

فلا تُحْقِرنَّ عدوًّا أتاكَ   وإن كان في ساعدَيْهِ قِصَرْ
فإنَّ السيوف تجزُّ الرقابَ   وتَعْجِزُ عمّا أسال[1] الإبَرْ

وبنا بر انك تیر او پیوسته بهدف مطلوب آمده بوذ وهرگز خطا نرفته صواب چنان دیذ که اورا بدست خود هلاک کند و شجاعت و مردانگیش رخصت استمداد و مددخواهی نمی‌داذ و خرد و حصافت‌را حجاب بذ دولتی حایل شد و عقل و رزانت زائل گشت لیقضی الله امراً کان مفعولاً و تیری از کمان کین رها کرد تا بر ان دشمن ملك و دین زند اتّفاقا خطا شد و یوسف فرصت یافت وعزیز مصر[2] معدلت‌را بمرتبهٔ شهادت ودرجهٔ مغفرت رسانید و شجرهٔ سلطنت برگ و بار فرو ریخت وخاصّ وعامّ از حرکت یوسف چون یعقوبِ مکروب قرین أسف وحزن وهمنشین ضجرت ومحن شدند بیت

از بهر خدای را تعالی   آشفته چنین[3] که دیذ حالی
بازی شده خستهٔ تذروی   شیری شده کشتهٔ شغالی

و در حالتی که این ظالم ارتکاب این معصیت میکرد قریب[4] دو هزار غلام کمربسته در[5] خدمت سلطان دست ادب بر پیش[6] گرفته بوذند و صفًّا صفًّا ایستاذه چون این مصیبت هایل حادث گشت هریك بگوشه بگریختند و مجال قصاص نیافتند بیت

(۱) آ: سال. — (۲) آ: یوسف مصر. — (۳) ل: اشفته‌تر از این. — (٤) آ و ل: قرب. — (٥) آ: بر. — (٦) ل: ادب بیش.

تا بدانی که وقت پیچاپیچ هیچکس مرترا نباشد هیچ

گویند هنگام انك کارد بر اندام سلطان می‌زد سعد الدوله شحنه خودرا بر سلطان انداخت* وجان نازنین‌را فدا کرد و گفت شعر

نفسی فداءك لا لقدری بل أری أن الشعیر وقایة الکافور

و اندام او نیز مجروح شد بلی چون أجلش منقضی نگشته بوذ و مدّت عمرش سپری نشده از ان جراحت خلاص یافت و از ان زحمت سالم ماند وهر آیینه بیت

چو دولت مساعد بُوَذ بخت پشت برهنه نشایذ بساطور کُشت

فی الجمله چون یوسف برزمی مقصود و مطلوب یافته بوذ و بکام رسیده گامی چند بر داشت تا از سرای بیرون آیذ جامع نیشاپوری که مقدّم فرّاشان وقدوهٔ مهتران سلطان شهید بوذ ناگاه کمر کین بر گشاده میخ کوبی برسر یوسف زد واورا بدار البوار فرستاد وخَسِرَ الدنیاوالآخرة وصف الحال او شد* ناصبان اعلام علوم تواریخ وسیّاحان بحار اخبار چنین آورده‌اند که در عهد سلطنت شهریار غازی ملکشاه سلجوقی یکی از غلامان مقتدر خلیفه پسر این جامع فرّاش‌را بقتل آورد و پناه بحرم خلیفه برد وجامع‌را جهت آن جگر گوشه خون در دل می‌جوشید و جگر در آتش حسرت می سوخت وبحوالی حرم عالی گذر نمی توانست کرد و چون از مقاومت ومکافات عاجز آمذ برسم دادخواهان (۱) عنان سلطان ملکشاه بگرفت و گفت بیت

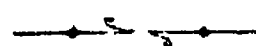
(۱) آ: داد خواه.

ای ترا کرده خداوندْ خدای متعال   داده جود* وخرد و جان و جوانی و جمال

با کشندهٔ پسر من همان کن که من با وجود ضعف و مسکنت با قاتل پدر تو کردم و حقّ خدمتکاررا فراموش مفرمای چه قصاص در شرع از مهمّات و عصمت نفوس از واجباتست   ولکم فی القصاص حیاة یا اولی الالباب (۱) سلطان ملکشاه در حال امیر حاجب را بفرستاد وحکمِ جزم کرد تا بی حجاب غلام مجرم را از حرم محترم بیرون آرذ و بدست خصم سپارد   چون این حکم بخلیفه رسید جامع را بخواند و گفت   بیت

بکین جُستنِ مُردهٔ ناپدیذ   سر زندگانرا نشایذ برید

و ازو التماس کرد تا ده هزار دینار زر بستاند و بمقتضی   من عفی و اصلح فأجره علی الله (۲) اورا عفو کند و در حزم قاعدهٔ معهود و طریقهٔ محمود یعنی حرمت حرم مسابقت نمایذ   جامع از روی غیرت وحمیّت قبول نکرد و بر حسب فرمان   من قُتِلَ مظلوماً فقد جعلنا لولیّهِ سلطاناً (۳) غلام را بقتل آوردند   ولادت سلطان آلپ ارسلان در شب جمعه ثانیٔ محرّم سنهٔ احدی وعشرین واربعمایه بوذ و زمان وفاتش سنهٔ خمس وستین و مدّت سلطنتش دوازده سال وزیرش بزرجمهر ثانی نظام الملك الحسن بن محمّد بن علی بن اسحق الطوسی   توقیعش بنصر الله والسّلم. (۴)

(۱) سورة البقرة . ـ (۲) سورة السور . ـ (۳) سورة الاسری. ـ (٤) آ : السّلم. ل : توقیع مبارکش بنصر الله والله اعلم بالصواب و الیه المرجع والمآب .

السلطان جلال الدين ملكشاه بن محمّد قسيم امير المؤمنين.

سلطان ملكشاه ماضی که کرد ملّت و دین‌را بتیغ معماری پادشاهی نامدار و شهریاری نیکوکار[۱] بوذ و از خسروان و شاهان آن روزگار بتوفیق کردگار ممتاز از میدان جهان بچوگان شجاعت گوی عدل و احسان از پیش سلاطین زمان ببرد و در شکارگاه دوران کمان مبارزت و مدد گشاد شستِ[۲] دهر تیرِ قهر بر هدف جان اهل طغیان زد و گرگان باغستان ظلم و عدوانرا بپنجهٔ انصاف و نیش ظلم واعتساف از دهان کفران وعصیان بیرون آورد و بتیغ[۳] آبدار آتش‌بار مورد صفاء دین و مشرب عذب ملك‌را از تیرگیء کفر وطغیان صافی گردانید لا جرم فرّاش قضا در فضاء مشرق سراپردهٔ اقبال آن سلطان نافذ فرمان بزد و طناب آن در اقصاء صحراء مغرب بمسامیر خلود مربوط ومعقود و باوتاد دوام مشدود ومسدود گردانید وخطیب تقدیر بامر حاکم قدیر منابر ربع مسکون بالقاب همایون آن داذ بخش هر مغبون بیاراست ومشّاطهٔ صنع بیچون عارض روی زمین از جیحون تا سیحون بزیور احکام قدر جریان آن شهریار فریدون قدر بپیراست و جامه‌داران عنایت ازلی از جامه‌خانهٔ رعایت لم

---

(۱) ل : شهریار کامکار نیکوکار . ـ (۲) ل : شصت . ـ (۳) ل : به تیغ .

یزلی (١) قباء کامگاری مطرّز بطراز جهانداری بر دوش حشمت آن سلطان غازی انداختند و تاج رفعت وجهانگیری (٢) بر فرق معالی آن والی نهاذند حُکّام و موالی و معادی مطیع جناب عالی او شدند وأقاصی وأدانی اوامر و نواهی اورا کمر انقیاد و فرمان برداری بر میان جان بستند

شعر

ولا حرّ الاّ و هو عبد بجوده ولا عبد الاّ و هو فی عدله حرّ

و چون یکران دولت پذرش آلپ ارسلان از میدان این جهان عنان بگردانید و بجوار رحمت رحمان پیوست وبا نام نیك از غار غرور بسرای سرور رفت بحکم ما نَنْسَخْ من آيةٍ او نُنْسِها نأتِ بخيرٍ منها (٣) آن شاه معدلت شعار بمتّکاء شهنشاه ستوده آثار قرار گرفت وآن شهریار حمید بر تختگاه بختیار شهید تمکین یافت و بر بام هفت فلك کوس افتخار شعر

انّا لنحرز بالاسياف مُصلَتَةً ممالكَ الرومِ والاتراكِ (٤) والعربِ
حتّى تكون (٥) لنا الدنيا بأجمعها محميّةً بين موروثٍ و مكتسبِ

پنج نوبت بزد و بر مقتضی الولد الحرّ يقتدى بآبائه الغرّ رداء وزارت و خلعت نیابت بر دوش خواجهٔ با هوش دستور ماضی نظام الملك طوسی رزقه الله جنّة النعيم انداخت و قلم عدل گسترِ ان صاحب داذپروررا در کشور مملکت صاحب دیوان دولت گردانید وآن دستور بلا ثانی موسّس کاخ جهانبانی م که در وزارت صاحب شریعت وزراست چون درگاه پناه معدلت او مُقَبَّلِ افواه و مُعفِّرِ جباه شد و عنان امر

(١) ل . — (٢) آ : جهاندارى . — (٣) سورة البقرة . —(٤) آ و ل : الترك . — (٥) ل ، آ : يكون .

و نهی بدست کفایت او آمذ و قباء سروری در پشت وعمامهٔ مهتری بر سر نهاذ دست قدرت بتقویت حال حاکم ومحکوم خادم و مخدوم محظوظ و محروم از آستین نصفت بیرون آورد وچون مبشّر آمال از حضرت ذو الجلال منشور إنّا جعلناكَ خليفةً في الارض[١] بوی داذ قدیر بی نظیر آیت وإن حكمتَ فاحكم بينهم بالقسط[٢] بگوش او فرو خواند در تربیت و معاونت بر روی اکابر عظام و اماجد اعلام وایمّهٔ أنام منْبِیان حلال وحرام مبیّنان أحکام خاصّ وعامّ بر کشاد وبساط عاطفت ومروّت ومرحمت وفتوّت جهت ترفیه طوائف انام[٣] بگسترانید بیت

گردون نهاذ گام جهانش درآستین هر کو با ستان درش یك زمان رسید

ولهذا چون خورشید جلال وکوکب اقبالِ ان خواجهٔ بی همال دستور مِفضال از آسمان إفضال بر در و دیوار ارباب آمال تافت و آن بدر منیر وخواجهٔ خبیر وزیر صاحب تدبیرِ قلیل النظیر از دیوان کمال بأیوان جلال شتافت بقاع عراق بل اصقاع آفاق آیین استقامت گرفت وکار بهم بر آمذه بانظام آمذ رسم ظلم مدفوع وستم مرفوع گشت جمهور خلائق از حُسْنِ اخلاق حَسَن[٤] بهره‌مند شدند و بوی خلْق رضی بمشامّ مطیع و عصی رسید وچون قلم کتخدایی مملکت بسر انگشت تدبیر بگرفت وکسوت[٥] آن مناصب عليّه وخلعت آن مراتب سنيّه که در کارخانهٔ ازل جهت قدّ قدر و معالیٔ او بافته[٦] بوذند در پوشید بکفایت وکاردانی

(١) سورة ص . ــ (٢) سورة المائدة . ــ (٣) ل : ایام . ــ (٤) آ : از حسن آن حلاق حبن . ــ (٥) آ : کشور . ــ (٦) آ : تافته .

بنیان جور و نا رسمی را قاعاً صفصفاً لا ترى فيها عوجاً ولا أمتاً [۱] گردانید و قصر مشید معدلت بر أعلی علیین برد و در هر موضع از بلاد بامیذ رستکاری یوم التنادّ مدارس رفیع جهت شریف و وضیع وضع کرد و طلاب علم را وظایف مرتب وانعامات موظف گردانید و اول کسی که تأسیس أساس مدارس فرموذ او بوذ الی یومنا هذا از مکرمات [۲] و بقاع خیرات که در جهات جهان ساخته منافع عامّ بخواصّ وعوامّ ایمهٔ عظام و طلبهٔ علوم اسلام علی الدوام رسذ و مثوبات آن صدقهٔ جاریه و عطیهٔ دایمه بفحوی من جاء بالحسنة فله عشر أمثالها [۳] بروان آن خواجهٔ جهان می‌پیونذ و از در و بام نظامیهٔ بغداد م لا زال حائطها للعلم مستنداً وصدریهٔ أصفهان صینت عن الحدثان صداء شعر

لیس بمیّت عند أهل النهی　　من کان هذا بعض آثاره

بمسامع صغیر و کبیر حقیر و خطیر می‌رسذ وچون این موضع جای تقریر مکارم شیم و محاسن کرم آن صاحب مَلَك دل و صدر مَلِك نشان دستور بحر دست وخداوند کان یسار نیست و بیان اوصاف پسندیذه واخلاق گزیدهٔ این دستور مغفور مبرور سرسری نتوان کرد و تعداد عادات خوب و خصایص مرغوب این خواجهٔ نیکوکار م آن بیش از آفرینش و کم ز آفریدکار بتبعیت در تحت بیان نیایذ وتوسن بنانوا مجال جولان نمی دهذ ولله درّ القائل حیث قال بیت

هر وزیر ومفتی وشاعر که او طوسی بوذ　　چون نظام الملك وغزالی وفردوسی بوذ

---

(۱) سورة طه . — (۲) ل : از ان مکرمات . — (۳) سورة الانعام .

و چون وزارت بخواجهٔ با شهامت و صاحب با کفایت قرار گرفت سلطان جهان از اقلیم خراسان روی بمملکت عراق و اذربیجان نهاد و قاورد سلجوقی که عمّ او بوذ از کرمان با لشکری بی کران که عدد ایشان در نگارخانهٔ خیال انسان نمی گنجید و صورت کرِ وَهْم را قدرتِ تصویر سیاهیٔ آن سپاه[1] نبود بیت

همه سپر تن و شمشیر دست و تیر انگشت همه سپه[2] شکن و دیو بند و شیر شکار

بیرون آمذ و متوجّه عراق شد و بدر کَرْخ میان هر دو لشکر اتّفاق ملاقات افتاذ وثلثة أیّام متوالیات در میدان جدال و صفّ قتال آمذند و کمان مخالفت بر دست گرفتند و جان نازنین را هدف تیر بلا گردانید و در ان سه شبانروز نه هنگام هجوم لشکر زنکیٔ شب قرار گرفتند ونه در وقت وصول عسکر رومیٔ روز مجال استراحت یافتند ثلث لیال سویًّا[3] چشمها باز کرد بتدبیر کار فردا مشغول بوذند اتفاقا مبارزی از لشکر قاورد که فریداً وحیداً با یکی از قوم ملکشاه دم مقاومت زد ودعویٔ مبارزت کرد و آن گُرْد دلیر و ان مرد چو شیر بسنان رمح تیز زبان مبارز لشکر کرمان را بیك حمله بی جان کرد قاورد چون آن بدیذ گفت جای قرار نیست و از این دیار فرار از مهمّات و إعراض از معترضاتست و روی بهزیمت نهاد و راست گفته اند م پشت سپه گران سواری دارذ وچون بخت هم عنان و دولت پاسبان نبود از ان میدان بیرون نتوانست رفت وبدست سلطان ملکشاه افتاذ و از آنجا سلطان بهمدان آمذ لشکر

---

(۱) آ : سیاه . ـ (۲) ل . ـ (۳) سورة مریم .

منصور چون دشمن را مقهور کرده بوذند وملك را از زحمت مدّعی خلاص داذه التماس مزید إقطاع وجامگی کردند و در ان ملتمس مبالغت بمرتبهٔ افراط رسانید و سخن بجایی انجامید که اگر سلطان بمزید إقطاعات وتضاعف انعامات اهمال روا دارذ قاوردرا عمر باذ نظام الملك گفت سخن شما شبهنگامی بخدمت سلطان عرضه کنم ورسالت میرسانم تا چه حکم فرمایذ وهم در ان شب قاوردرا شربتی زهر آمیز وشرابی حسرت انگیز بداذند وصحیفهٔ عمر آن شاه بی گناه بسخن سپاه سیاه شد و ربّ دم سفکه فم روز دیگر امراء لشکر بدیوان آمذند تا جواب سلطان چیست خواجهٔ جهان گفت امشب قاورد جرعهٔ دُرْدِ درد نوشیده و در محبس زهر زانکشتری بر مکیذه وسلطان بنا بر رعایت حقوق قرابت ولُحْمَت(۱) قرین غمّ وضجرت بوذ وفرصت عرضه داشتن هر قصّهٔ وعرض کردن هر غصّهٔ دست نداذ لشکریان چون آن سخنان بشنودند از گفته پشیمان واز عتاب سلطان هراسان شدند وحَسِرین(۲) نادمین یا حسرتا علی ما فَرَّطْنا(۳) گویان از ایوان کیوان رفعت بیرون رفتند وچنین گفته اندکه از عنایت معدلت وداذپروری مواجب وجامگیٔ لشکریان در جمیع بلاد جهان منفرق(٤) ومقرّرفرموذ تا بهر موضع که نزول کنند وجهی جهت خرج داشته باشند ورعایارا زحمتی نرسانند وکمال نصفت این سلطان نامداررا بشواهد ودلایل چه حاجت وباظهار حجّت وبراهین چه ضرورت آثار عدل وانصاف او بر صفحات لیل ونهار الی قیام الساعة

(۱) آ ول: لحومت. — (۲) ل: حاسرین. — (۳) سورة مریم. — (٤) ل: متفرق.

وساعة القيام ظاهر و فواید آن انتصاف [(١)] بر صحایف حال صغار و کبار
هر دیار باهر ویکی از ان قواعد که فواید آن عامّست و خواصّ آن باصاغر
و اعالی علی التواتر و التوالی می‌رسد آنست که چون بکمال فراست و وفور
شهامت معلوم کرد که بعضی از نفوس شریره بتزویرات میلی دارند وطایفهٔ
از مرتکبان کبیره بتلبیسات رغبتی می‌نمایند جمعی از مجتهدان مصیب
و مفتیان اریب که اهل حلّ و عقد بوذند جمع فرمود و بنا بر شفقتی که
در بارهٔ عامّهٔ رعایا ومبنی بر عنایتی که در حقّ کافّهٔ برایا داشت چند
مسئله از مسائل فقهی و چند قضیّه از وقایع شرعی که کثیر الوقوعست
و سبب ترویج حیل هر صاحب تسویل و موجب إنجاح مطلوب هر محیل
استفسار کرد و وجه کیفیّتِ حیلت در آن بنیانی دلپذیر ثابت گردانید
و چون حفظ اموال مسلمانان از واجباتست [(٢)] و اهمال در آن عند القدرة
از منهیات تاخیر در منع آن تدلیس و دفع آن تلبیس از محرّمات دانستند
وبحکم لا ضرر ولا ضِرار فی الاسلام [(٣)] علماء اعلام وایمّهٔ نافذ أحکام
که اجتماع ایشان جهت صلاح حال اهل عالم و نظام کار بنی آدم بوذ
إجماع کردند و چند صورت [(٤)] محرّر گردانید و در ان باب فصلی که
قانون قضاة اسلام و دستور ولاة انام است و وجیزی از ان مسائل فقهی
که حاویٔ زبدهٔ آن کلمات وخلاصهٔ آن حکایات باشد در آخر این باب
با انکه این کتاب جای تحریر واثبات آن فصل الخطاب نیست جهت
تحقیق آن مقال و تصدیق آن حال ثبت خواهد کرد در قلم شریعت نگار

(١) ل : انصاف . — (٢) ل . — (٣) حدیث شریف . — (٤) ل : صورت را .

آوردند و ان قواعد مستحسن که بخلاف استحسان عبارت از بیان آن
عاجز نیست بمسایل ملکشاهی شهرت داذ والله لا یضیع أجر من
أحسنَ عملاً[۱] و[۲] چنین نقل کرده‌اند مخبران ولایت تواریخ که در قدیم
الدّهر رسمی نا محمود و بدعتی مردود نهاذه بوذند و بوقت انك سکته‌دلانِ
درست‌یقین احرام کعبهٔ ربّ العالمین بر میان می‌بستند و بعزم زیارت
مشهد مقدّس سید المرسلین و قاید الغرّ المحجّلین شعر

علیه سلام الله ما لاح بارق وناح الحمام الوُرْق فی الوَرَق الخُضْر[۳]

جان برسم قربان دران بادیهٔ بی پایان بر کفّ می‌نهاذند و هاتف دعوت
ولله علی الناس حجّ البیت را لبیك اللهمّ لبیك می‌زدند و رداء توجّه
بذان حضرت که مَصَبّ سجال نصرت و مَهَبّ شمال مغفرتست بدست
تجرید بر دوش می‌انداختند وبفوز این مطلوب دینی و توفیق امتثال این
حکم شرعی که یکی از دعایم دین و رکنی از ارکان بنیان مخمّس بُنِیَ
الاسلام علی خمس است در عرفات نیل مرادات بزبان شکر آواز شعر

أ بَطْحاءَ مكّة هذا الذی أراهُ عِیانا وهذا أنا

بمسامع یکدیگر می رسانید صحرا نشینان مکّه و متوطّنان بادیه که سواد
کفر و شرك والاعراب أشدّ کفراً ونفاقاً[٤] از چهرهٔ حال ایشان لایح
بوذ و سواد غصب اموال انسان در دماغ ایشان متمکّن از ان طایفه که
جهتِ طوافْ وداعِ اتراب واخلاف کرده بوذند و داغ فراق أصحاب

---

(۱) سورة الکهف . ـ (۲) ل : « حکایت » . ـ (۳) آ : الحقیر . ـ (٤)
سورة التوبة .

و احباب و اخوان و خلاّن بر دل و جان نهاذه مالی معیّن وخراجی مقنّن
می‌خواستند و سلطان ملکشاه آن قاعده بر داشت و این عادت ذمیمه
محو کرد* لتدخلنّ المسجدَ الحرامَ ان شاءَ الله آمنین(۱) و بواسطهٔ آن
سعیٔ جمیل که جهت ادّخار اجر جزیل بتقدیم رسانید اموال هر صحیح
و علیل زاد هر عزیز(۲) و ذلیل که حفظ کثیر و قلیل إنّ حرمة مال المسلم
کحرمة دمه لازمست محفوظ گشت و مسافران آن درگاه عالی چون
مرغان آن حوالی از شرّ هر بذنام که مدام زمام ظَلام ظلم در قبضهٔ جور
و ستم داشتند مامون شدند و آمَن من حَمام مکّة(۳) الی أن یرث الله الارض
حجّ المسلمین می کزارند(٤) و بفحوی من سنّ سنّةً حسنةً فله أجرها واجر
من عمل بها ثواب این انعام عامّ بروان آن سلطان اسلام می رسذ والله
لا یضیع اجر المحسنین(٥) بیت
نام نیکو را بزرگان عمر ثانی گفته‌اند این ذخیره مر ترا الباقیات الصالحات(٦)
و در سنه احدی و سبعین و اربعمایه سلطان بسمرقند رفت وروزی چند
معدود خان حاکم سمرقند را قید قهر بر گردن نهاذ و اسیر کمند حکم خویش کرد
و باصفهان آورد وچون لشکر از جیحون بگذشتند خواجه نظام الملك
اجرت ملاّحان بر عُمّال اعمال انطاکیه نوشت ملاّحان فریاد بر آوردند
و گفتند ما همواره قرین فقر و فاقه ایم و خزائنِ ما کَسْب است و جز این
حرفت نمی دانیم چگونه بانطاکیه رویم با این همه مسافت و بچه استظهار

---

(۱) سورة الفتح .ـ (۲) ل .ـ (۳) میدانی، ج اوّل ص ۸۵ .ـ (٤) ل : میکزارند .ـ
(٥) سورة توبة، سورة هود و سورة یوسف . ـ (٦) سورة الکهف وسورة مریم .

وزاد راه این سفر پر آفت قطع کنیم سلطان خواجهٔ جهانرا گفت در حوالئ این نواحی آن قدر وجه نداریم که ایشانرا بانطاکیه می بایذ رفت خواجه جواب داذ که این حوالت بنابر ان بر انطاکیه کرده‌ایم تا عالمیانرا مقرّر شود وجهانیانرا بتواتر معلوم گردذ که خبایا و زوایاء ربع مسکون در تحت حکم سلطان بوذ و فسحت ملك او از مشرق تا مغرب و ناسخان احوال سلف و محرّران دیوان تواریخ و ناقلان اخبار و حافظان آثار بقلم اعتبار بر صفحهٔ روزگار نویسند و الاّ براة ملاّحان[1] حواشئ سلطان بزر نقد باز خرند شعر

حاط المشارق والمغارب کلّها ببراعة کالأرْقَم المُنساب*

و سلطان ملکشاه دو نوبت از انطاکیه به اوزکند رفته بوذ و در کرّهٔ آخر از انطاکیه بلاذقیه شد بکنار دریاء مغرب و فرموذ تا اسبانرا انجا سیراب کردند و خودپیاده گشت و سجّاده خواست و دو رکعت نماز بحکم شعر

اشکر فإنّ الله جلّ جلاله وهب المزید لشاکری نَعمائه

شکرانهٔ آن موهبت که مملکت او از اقصاء مشرق تا منتهاء دریاء مغربست بگزارد و گفت الحمد لله الّذی صدقنا وعدهُ واورثنا الارضَ[2] وگویند سلطان ملکشادرا بشکار میلی تمام بوذی و بهرشکاری که بزدی یك دینار زر سرخ از مال خویش بدرویش داذی و دل ریش او را بذان انعام صید کردی و همچنین در عمارت هر خراب و مرمّت هر بنیاد رغبتی هرچه تمامتر داشتی و در اصفهان که هنگام حیات تخت گاه او بوذ و در حال

(۱) آ : ملاحان درزمان . — (۲) سورة الزمر .

ممات خوابگاه او بسی عمارات دلکش فرموذ و بسیار معموره را معمور گردانید و باغها چون بهشت فردوس ساخته و بسی ضیاع بدرجهٔ ضیاع رسانیده و باغ کاران و باغ بیت المال[1] و باغ احمد سیاد و باغ دشت کور از انهاست که مهندس ضمیر او خطّ عمارت گِرْد آن کشیده و معمار عدلش آن وادیٔ غیر ذی زرع را چون جنّات عدن گردانیده سبب اختلالی که بحال آن شهریار رستم شعار راه یافت آن بوذ که حرم او ترکان خاتون دختر طمغاج خان میخواست که از میان فرزندان محمود که جگر گوشه و گوهر صدف او بوذ ولیٔ عهد باشد و خواجه نظام الملك سلطان را بر آن می داشت که قایم مقامیٔ خود ببرکیارق دهذ که ارشد و اسدّ اولاد او بوذ و بوی دولت و نجابت از حرکات او فائح و رنگ فرهنگ و سعادت از وجنات او لایح و بذین واسطه ترکان خاتون همواره تقبیح صورت حال خواجه نظام الملك بخدمت سلطان می کرد و می گفت این خواجه را دوازده پسر هستند و ایشانرا چون نقباء موسی وایمّهٔ آل عبا در چشم جهانیان عزیز گردانیده و ممالك ملك طِلْقِ خویش می پندارذ و مسالك هر معارض مسدود گردانیده کسی را مجال اظهار حکایات او نیست و این کلمات مرّة بعد مرّات تکرار میکرد تا بحکم من یَسْمَع یَخَل[2] کار بجای رسانید که سلطان پیغامی بخواجه فرستاد که ترابا مادر ملك سرکشی هست در اقامت بیّنت[3] و اثبات حجّت تکاسل چراست و اگر این نزاع نیست و ملك بر مّتها ماراست چگونه ولایات با قطاع بفرزندان می دهی و بی حکم

(١) آ: الما. — (٢) میدانی ج ثانی ص ٢١٣. — (٣) آ: نیست.

و امر ما مباشر هرکاری می‌شوی اگر ترك این شیوه کردی و این طریقه را دست بازداشتی فهو المراد والاّ بفرمایم تا دوات و دستار از پیش دست و سرت بردارند خواجه جواب داذ که بحکم تقدیر کردکار دوات ودستار من با کلاه وتاج سلطان بر هم بسته اند و مقدّران قضا میان این چهار جنس مختلف ملازمهٔ مساوی ثابت کرده چون طبائع اربع (۱) استقامت آن بسلامت این منوط است و قوام (۲) آن بنظام این مضبوط ناقلان این پیغام و شنوندگان این کلام من تلقاء انفسهم برین سخن چیزی زیادت کردند و گفتند می گویذ اگر بر داری بردارند سلطان ازین حکایت در خشم شد وخواجه را بدست تاج الملك قمی داذ که وکیل در ترکان خاتون بوذ و با نظام الملك عرصهٔ مخالفت کسترانیده و بقصد آن یکانهٔ فرزانه بر خاسته شعر

لا غرو أن اضمرت اعداؤه حسداً فهل سمعتم بمجدٍ غیر محسودِ

و سلطان از اصفهان متوجّه بغداد شد چون بنهاوند رسیدند ملاحدهٔ مخاذیل کفرهٔ مجاهیل بتعلیم و ارشاد تاج الملك قمی خواجه نظام الملك طوسی را که کرم طبیعی (۳) او از مکرُمات آل برمك بیشتر بوذ نَرْمَك نَرْمَك کارد زدند بیت

که دیذ دستهٔ خاری شده منازعِ گُل که دیذ گاهِ گلی گشته آفتاب اندای

و در ان واقعه بغائیان مرگ دوات وزارت از پیش دست و مسند ان صاحب با کفایت بر داشتند و بر خاك مذلّت انداخت و ترك تازان محنت کلك بنانش را که بسبب خصال حسن نظم امور جهان می داذ

(۱) آ و ل : اربعه . — (۲) آ : قوم . — (۳) ل .

آشفته گردانید وذو القرنین قلم آن بی قرین که در قرن خویش از ظلمات دوات سخنان روان چون آب حیات با کُل[(1)] ایران می فرستاد سراسیمه گردانید و در شب جمعه ثانی عشرین سنه خمس وثمانین واربعمائة آن صاحب کافی از دست وزارت و مرتع جلالت بمرقد سعادت و مشهد شهادت نقل کرد و ارباب عمائم در ماتم همنشین غمّ و أسف شدند و اصحاب مکارم سریر سرور بر هم زد و از در و بام آسمان که در حلول ان طامهٔ کبری و نزول ان دریئهٔ عظمی جامه در نیل زده بود و از تأسّف وتحسّر و بکاء و عویل منحنی قامت شده آواز شعر

مضی صاحب الدنیا فلم یبق بعده ... کریم یروّی[(2)] الارض فیض غمامه

فقدناه لمّا تمّ واعتمّ بالعلی ... کذلك کسوف البدر عند تمامه[(3)]

بگوش جهانیان رسید و از ملاء اعلی صداء شعر

مات من کان یفزع الدهر منه ... فهو الآن فی التراب تراب

بسمع ادنی و اقصی پیوست بیت

شد فلك سر برهنه غریوان واشکبار ... حنّانه وار قامت افسر خمیده شد

و زبان خاصّ وعامّ می گفت شعر

وما فجعت بك الدّنیا ولکن ... ترکتَ بعِقدك[(4)] الدّنیا یتیمه

و در زمان نزول این حادثه سال عمر خواجهٔ با نُها[(5)] و دستور پر بها که بوذ ستوده درهمه بابها نوذ وسه بوذ وان صاحب صدر مجد و علا عروس

---

(1) ل : بما کل . — (2) ل . — (3) عتبی : شرح المنینی ج اوّل ص ٢٠٤ . — (4) ل : بفقدك . — (5) آ : نها ، ل : بها .

زیباء این چند بیت غرّادرحالت ان عناء بر منصّهٔ انشا نشانده

بیت

یکچندباقبال تو ای شاه جهاندار گرد ستم از چهرهٔ ایّام ستردم
منشور نکونامی و طغراء سعادت پیش ملك العرش بتوقیع تو بردم
آمذ زقضا مدّت عمرم نوذ وسه واندرسفرازضربت یك کارد بمردم
بگذاشتم این خدمت دیرینه بفرزند واورا بخدا و بخداوند سپردم *

فی القصّه این عتاب بر سلطان ملکشاه مبارك نیامذ وگویا سخن آن مرزبان کشور کفایت وقهرمان ملك و سلطنت قالی بوذ وچون سلطان ببغداد رسید وهجده روز از وفات خواجهٔ جهان فریادرس هر مستمند ودوا بخش هردردمند برفت ناگاه صفدر میدان أجل ضربت تیغ قطع أمل بر جان جهان قدر پادشاهِ کیوان رتبتِ مرّیخ صولتِ خورشید مملکتِ مشتری مکنت زد و بوفات ان شهنشاه داذ کستر عروسان این قبّهٔ مدوّر بر بساط خاکستر نشستند و در سقفِ محفوظِ شفق بر عادت مصیبت دیذگان رضاء بخون دیذگان بشست وصبح صادق جامه بر تن بدرّید ومشتری رداء مهتری ز دوش بیکفند واثر ان واقعهٔ صعب بثریا رسید وشِعْرَی * از ان حادثه بثری افتاذ وزمین درآن ماتم از سر غمّ خاك حسرت برفرق نهاذ و حواشی وخدم چون بنات النعش منفرق شدند بیت

دی ماوعیش وبوی گل وطرف لاله زار و زبانگِ مرغ درچمن افتاده غلغلی
امروز خارهاء مغیلان کشیده تیغ گوئی که خود نبود درین بستان گلی

رحمة الله علیه رحمةً واسعةً واین دوبیت از قصیدهٔ که امیر معزّی در

مرثيهٔ سلطان ماضی گفته جهت صدق این تقریر مرقوم ومسطور گشت

بیت

رفت در یك مه بفردوس برین دستور پیر شاه برنا از پس او رفت در ماه دگر
کرد ناگه قهر یزدان عجز سلطان آشکار قهر یزدانی ببین وعجز سلطانی نگر

وچنین (١) معلوم شده که (٢) دختر سلطان ملکشاه ستاره (٣) خاتون در تحت نکاح پادشاه شهید شهنشاه حمید شمس الملك عضد الدین گرشاسف ابن علی بن فرامرز مشهور بعلاء الدولهٔ ماضی بوذه وباجازت سلطان اعظم سنجر مدّتی آن زینت سلطان را بجنت آشیان یزد حرسها الله عن الآفات والمحن والعاهات والفتن آورده اند وقرابت آتابکان این خطّه وسلاطین این بیضه رحم الله الماضین منهم وادام عمر الباقین با دوذمان عالیٔ سلجوقی ازین جهت است وستاره (٤) خاتون جدّهٔ ملوك یزد بوذه رزقهم الله جنّات النعیم ووقاهم من عذاب یوم عظیم مدّت عمر سلطان ملکشاه سی وهشت سال بوذ ابتداء سلطنتش سنه خمس وستین واربعمایة وانتها سنه خمس وثمانین وزیرش خواجه نظام الملك توقیعش اعتصمت بالله والسلم (٥) علی من اتّبع الهدی .

المسائل الملكشاهيّة فی القواعد الشرعيّة

الاولی أن من عقد عقداً علی ملك له ظاهراً باسم غيره من بيع او غيره من وجود المتملّكات (٦) وسلّمه الی من عُقِدَ له وبقی فی يده مدّةً

(١) آ: جون . — (٢) ل . — (٣) آ: سایده یا سایره . — (٤) آ: ساده یا ساره
(٥) آ و ل: السّلم . — (٦) ل: وجوه الاولی التملکات .

على حكم تمليكه بلا منازعة منازعٍ ومخاصمة مخاصمٍ ثمّ ابرز هو او ورثته عقداً يخالف ما عقده اوّلا لم يُسمع دعواه ولم يقِم الشهود فيه شهادةً ولم يتعرّض لصاحب اليد بانتزاعه عن يده بل يقرّر في تصرّفه الثانية * انّ كلّ امراةٍ عَقَدَ زوجُها عليها عقد براةٍ من صداقها على وجه لا يقف عليه اهلها وعشيرتها الاقربون ولم يَظهر في مجلس الحكم حينئذٍ ثمّ ادّعى الزوج او ورثته موجبهُ لم يسمع ولم يقبل البيّنة اصلاً الاّ اذا علّمَ ما يقتضي صدور ذلك الاقرار منها الثالثة ان من عقد على نفسه عقد بيع عقارٍ ثمّ لم ترجع * قيمة ذلك الى نقصان ولم يكن المشترى مُشهِداً على نفسه بالشرى وادّعى انّه لم يشترِ وأنّ له حقّ الرجوع الى الثمن لم يلتفت الى دعواه ولم يُسمع بيّنته الرابعة ان وجب عليه حقّ وتوجّهت نحوه الطلبَة وادّعى العسْرة وكان يعرف به مال(١) وذكرَ بعضْ من يتصل به انّه انتقل منه اليه ما كان يعرف به ولم يقف على سبب ملكٍ واقام بيّنةً لم يقضى بها وأُلزِمَ ايصال الحقّ او حبِسَ على ما هو حكم الشريعة الخامسة انّ كلّ امراةٍ عقدت(٢) على نفسها لزوجها او عقدَ بعضُ أوليائها بحقّ ليزيدَ المُصدّقُ في مهرها ثمّ ابرزت ما يخالف ذلك لتذهبَ(٣) حقّ الزوج وتستوفى(٤) منه الصداق لم يلتفت اليه وأُجرِيَ الامر في ذلك على ما يرى أصوَب من أحد الامرين إمّا أن يُردَّ مهرها الى مهر المثل او يقرّر العقد الذى في يدَيْ الزوج على حكمه ويقضى للمراة بما سُمّى لها من المهر في أصل النكاح السادسة أن يبالغ في الاحتياط عند تحمّل الشهادة على النساء

(١) ل . — (٢) آ و ل : عقد . — (٣) آ : لنذهب . — (٤) آ : يستوثق .

ولا يُقتصر على واحد من المعرّفين (١) وان كان من أقاربها بل يُستوثق فى موضع التهمة و الشبهة الى تسكين النفس وارتفاع اللبس (٢) والحمد لله خالق الجنّ والانس.

السلطان ركن الدين ابو المظفّر بركيارق ابن ملكشاه قسيم امير المؤمنين

سلطان بركيارق شاهى بوذ كه در ان عهد از گلزار سلطنت بذان طراوت ولطافت چنان گلى (٣) نشگفت و بر جويبار مملكت* بذان قامت ونضارت سرورى چنو (٤) بالا نكشيد (٥) وشكلى حسن وحُسْنى مستحسن داشت وبزرگتر نعمتى كه پروردكار جلّت نعمته اورا ارزانى فرموذ وبهتر مكرمتى كه كردكار عمّت قدرته اورا كرامت كرد آن بوذ كه پذرش سلطان ملكشاه با وجود نه پسر كه هريك لاف انا خير منه (٦) مى زدند ودعوى انا اكثر منك مالاً واعزّ نفرًا (٧) مى كرد اورا بر گزيد وباستصواب راىٔ صائب وفكر ثاقب وزير بى نظير ومشير خوب تدبير خواجه نظام الملك كه قهرمان بيضهٔ سلطنت ونافذ فرمان اقطار مملكت بوذ خلعت قايم‌مقامى در وى پوشانيد وتشريف ولىٔ عهدى بذو داد

---

(١) يعنى الشاهدَين . — (٢) ل . — (٣) آ: لطافت كلى . — (٤) ل . — (٥) آ : نكشيد شكلى . — (٦) سورة الاعراف . — (٧) سورة الكهف .

وبزبان حال می گفت   بیت

بسیار نظر کرد چپ وراست دلم   چپ داذ بتانرا وترا خواست دلم

وكم ابصرتُ من حُسنٍ ولكن   عليك من الورى وقع اختيارى

و درین عهد اوهنوز درمهد طفولیّت بوذ و ماه عمرش از محاق صغر سنّ باوج کمال حال ترقّی نکرده و سال عمرش از سیزده نگذشته وچون پذرش بختیار زمان وشهریار زمین از دست ساقیٔ شهور وسنین کام ونا کام جام حِمام بستد وجام سلطنت ازبرج دولت ان واضع قوانین معدلت بصحراء آخرت و وعده گاه مغفرت رفت او در خطّهٔ اصفهان بوذ وترکان خاتون منکوحهٔ سلطان ملکشاه مصحوب سلطان ببغداد وچون روزگار بیداذ که طاق هیچ کسری را بی کسری نمی گذارد و در تخریب قصر هر قیصر تقصیر روا نمی دارذ نداء   م

ما هذه الدنياء بدار القرار   در بارگاه ملکشاه داذ ترکان خاتون باميرِ المؤمنين المقتدی استعانت کرد تا سلطنت بِسر او محمود دهذ خلیفه اجازت نفرموذ وگفت ریاست وپادشاهی ومحافظت قواعد سیاست وجهانداری کاربازی نیست و وضع اساس سلطنت و دفع حسّاد واعادیٔ مملکت کودك جهان نادیذه بدشواری تواند کرد ومحمود از شیر سیر نا شده سپر تیغ هر جبّاری نتواند بوذ و طفل رضیع حکم میان شریف و وضیع و رفیع ورقیع نتواند کرد   الصبیّ الصبیّ ولو کان ابن النبیّ   ترکان خاتون ترك آن التماس نمی کرد و می گفت   بیت

بچهٔ بطّ اگرچه باشد خُرد   آب دریاش کی تواند برد

و خلیفه‌را پسری بوذ از خواهر ملکشاه و ترکان خاتون بحکم قرابت اورا در چهاربالش ناز و نعمت پرورش می‌داذ و پیش از انکه شاه ماضی م
شد اندر کفن همچو غنچه نهانی اندیشه داشتند که اورا در اصفهان بر مسند خلافت نشانند و کوس امامت بر در دولت‌سرای او بزنند لِیأتیهِ الناس من کلّ فجٍّ عمیق[1] و خلیفه برین قضیّه اطّلاع داشت و میخواست که پسررا پیش خود آورد لکن جهت مصلحتی که وقت اقتضاء رعایت آن میکرد در آن توقّفی می‌فرموذ ترکان خاتون پسر خلیفه‌را پیش پذر فرستاد و بر سرِان التماسِ خود مکرّر گردانید خلیفه چون دیذ که او در طلب ملك جدّ و جهد تمام می‌نمایذ و بیك بی‌التفاتی ملول نمی شوذ ومن طلب شیئاً وجَدّ وجد ومن إمارات الجَدّ حُسْن الجِدّ ملتمس اورا باجابت مقرون گردانید واشارت فرموذ تابنام محمود خطبه کردند ترکان خاتون چون حمایل مطلوب در گردن محبوب انداخت و خاتم ملك موروث خنصرْعنصرِ فرزند دلبند کرد در حال یکی از خواصّ را باصفهان فرستاد تا برکیارق‌را بگیرد چون بمقصد رسید و قصد گرفتن کرد غلامان خواجه نظام الملك بجملتهم بحمایت او برخاستند والناس علی دین ملوکهم در نیم شبی اورا از اصفهان بیرون بردند و بساوه بامیرکمش تگین[2] جان دار که اتابك وهو ادار او بوذ رسانید کمش تگین اورا بر تخت ملك نشاند و ترکان خاتون عرصهٔ خالی یافت و محمودرا در اصفهان بر سریر سلطنت جای داذ بعد از ان سلطان برکیارق با بیست هزار

(۱) سورة الحجّ . ـ (۲) ل : تکش و تکین .

سوار بدر اصفهان رفت* و ترکان خاتون لشکر آماذه کرد و بحکم لا رجال الاّ بالمال اموال بسیار بر لشکر حقّ گزارِ قسمت فرمود ومع ذلك ابو الغنائم فارسی ومجد الملك قمی را که کتخدای حرم سرای او بوذند و در تدبیر ملك محمود بذل مجهود می نمود بتوسّط بر کما شت و بمقدار پانصد هزار دینار زر صلح کردند که از جهت میراث ملکشاه ببرکیارق دهذ[1] وترك خصومت گیرذ برکیارق چون مال مُصالحَ بِهِ قبض کرد و از مجالس مخاصمت برخاست و آیت والصلح خیر[2] بر خواند ورایت دولت را متوجّه دار الامان همدان گردانید ترکان خاتون بحکم ظلم الاقارب اشدّ خواست که مکافات کند واز برکیارق کینه خواهذ و چون در آن کار از ممدّی[3] مشفق چاره نبود بملك اسماعیل خال برکیارق التجا کرد بشرط انك اگر نظام عقد سلطنت برکیارق بدست اسمعیل کسسته شود در عقد نکاح او آیذ و اگر نام او از خطبه و سکّه[4] محو شود او خطبهٔ اسمعیل را اجابت کند اسمعیل اطمع من طُفَیْلٍ[5] با لشکری که گوش سپهر از خروش کوس ایشان کر می شد بیت

یکی لشکر که کُهارا بسمّ اسب گَه پیکر
بر افشانند همچون[6] گَرْد بر گردون گَرْدان بر

روی بجنگ برکیارق نهاد ودر سنه سته وثمانین واربعمائه میان ایشان جنگی با ساز و مصافی آدمی گذاز برفت و از زخم تیغ نیلوفری شان

---

(۱) ل : دهند . ـ (۲) سورة النساء .ـ (۳) ل : مهتری .ـ (٤) سکه وخطبه. ـ (٥) ل: طینك. میدانی ج اوّل ص ۳۸۷ . ـ (٦) ل : همجو .

زمین مصافّ لاله‌زار گشت   بیت

ارصفّ لشکر فتاده جنبش اندر دست وکوه   و ز تف خنجر فتاده جوشش اندر بحر و برّ

عاقبة الامر هزیمت بر ملك اسمعیل افتاذ و از جنگ گاه بگریخت و پناه با خواهر خود زُبیده خاتون برد و در رمضان این سال سلطان برکیارق اسمعیل بقتل آورد   والظلم بالظلم والبادیء أظلم   وجان نازنین اسمعیل بطمع بیهوذه   والطمع الکاذب مدقّ الرقبة * وسخن ان خاتون که م یکی از ناقصات عقل ودین بوذ   در دام ندامت و حسرت افتاذ   وطاعة النساء ندامة[١] وچون ازین حکایت چند روز بگذشت در ماه شوّال تتش پسر آلپ ارسلان با ابن عمّ خود برکیارق بنیاد مخاصمت نهاد و برکیارق‌را در ان حالت استعداد مقاومت نبود و متوجّه اصفهان شد و کهستانرا[٢] بوی بازگذاشت چون بنزدیك اصفهان رسید برادرش محمود رسم استقبال‌را رعایت کرد و از سر محبّت ولحمت[٣] یکدیگررا در کنار گرفتند و بدست ارادت أساس مودّت‌را مجدّد گردانید   تمازجاً کالماء والراح وتناسباً مثل الدرّ والوشاح   وچون از کیف اصبحت بپرداختند اُنَر و بلکا بك که پیشوایان لشکر محمود بوذند برکیارق‌را بگرفتند و در اصفهان در کوشك میدان موقوف گردانیدند   و میل آن کردند که آن شاه بی‌مثل‌را میل کشند و درین میان[٤] از طالع مسعود برادرش محمودرا آبله برآمذ و مزاج صحتش از حدّ اعتدال تجاوز نمود   ایشان هلاك برکیارق‌را در توقّف داشتند تا عاقبت کار محمود بچه انجامذ   اتفاقا محمود دعوت معبودرا

---

(١) میدانی ج اوّل ص ٣٨٢ . ــ (٢) ل . ــ (٣) آ و ل : لحومت . ــ (٤) میانه.

لبیك اجابت بزد وبجوار رحمت حضرت عزّت رفت م ای بسا[١] آرزو که خاك شده دست امرا چار وناچار من حیث الاضطرار برکیارق‌را اختیار کردند و بر اورنگ سلطنت نشاندند چون او بر سریر مملکت قرار گرفت وگاه آن بوذ که از کفاة دهر یکانهٔ‌را و زارت دهذ و از دهاة عصر فرزانهٔ‌را بنیابت موسوم گرداند مؤیّد الملك پسر خواجه نظام الملك از خراسان برسید و بشرف قبول حضرت سلطان پیوست وچون اختصاص واخلاصِ او دوذمانِ سلطنت‌را دیرینه بوذ و باوّل وآخر مشفوع وتلید بطارف موصول والشبل فی المخبر مثل الاسد سلطان اورا بر دست وزارت نشاند * بعد از ان لشکر جمع فرموذ وبجواب دهیٔ عمّ خویش تتش برخاست ورفت انج رفت وبعد از مدّتی بحکم لکلّ جدید لذّة[٢] چون فخر الملك براذر مؤیّد الملك از خراسان برسید و هدایاء بسیار و تحف بی‌کنار بیاورد سلطان دوات وزارت پیش او نهاد * ومؤید الملك‌را معزول کرد ودرین نزدیکی بعضی از ملاحدهٔ مخاذیل قطع الله آفتهم عن الاسلام سلطان نافذ احکام‌را کارد زدند * واندام مبارکش‌را مجروح کرد وچون ان جراحت بیمن نفسِ عیسی دم طبیب هم بهم آمذ و روح الامین باشارت حضرت ربّ العالمین بسم الله ارقیك عن کلّ داءٍ یوذیك[٣] بر ان خواند وان زخم که آن مَرَدهٔ شیاطین از سرِکین بسکّین کرده بوذند تسکین یافت ومژدهٔ ذوق ان فرحت در

(١) ل : وای با .— (٢) میدانی ج ثانی ص ١٤٦ و ١٧٧ .— (٣) آ و ل : یودیك .

شریان و عروق زبدهٔ آل [۱] سلجوق چون مادّهٔ حیوة اثر کرد و شیرینیٔ ان خبر مانند گلشکر سودا از دماغ خدم واتباع برون برد و سایر دولتخواهان آواز الحمدللّه الّذی أذهب عنّا الحَزَنَ [۲] بسمع یکدیگر رسانیدند متوجّه خراسان شد تا ملك از دست ملك ارسلان بستاند و در ان ممالك حاکم نافذ فرمان گردذ و با انك لشکری بی شمار و تبعی بسیار داشت از تهوّر و شجاعت عمّ خویش ارسلان می‌هراسید و از دلیری و مبارزت او می‌اندیشید اتفاقا پیش از وصول بمقصد مقصود بر آمد و غلامچهٔ طاغیٔ باغی [۳] در مرو ان سرو بستانِ سَرْوَری و ان سُرور [٤] انجمن مهتری‌را در حالتی که جام میّ لعل‌فام از بام تا شام نوشیده بوذ و بیهوش ومدهوش کشته زخمی زد وهلاك کرد* مبشّرِ اقبال سلطان برکیارق‌را استقبال نموذ و چون بمقصد رسید گنج بی‌هیچ رنج و مملکت بی‌مشقّت بیافت و براذر خودرا سلطان سنجر بر مسند خلافت نشاند و در ان زمان که برکیارق بخراسان متوجّه گشت مویّد الملك که مدّتی متصدّیٔ اشغال بوذ و بعد از ان بسمت انعزال موسوم شده پیش بنده‌زادهٔ ملکشاه اسفهسالار انر رفت و گفت تو پسر خواندهٔ سلطانی و حرمت تو پیش لشکریان کم از دیگری نیست و بلشکر کشی حسب‌را چه محلّ ونسب‌را چه‌مدخل اسفهسالار انررا این ارشاد و امداد ملایم طبیعت افتاذ و غرور و هوس سلطنت در سر گرفت و بعزم عصیان متوجّه دار الملك ری شد و چون بساوه رسید [٥] جمعی از باطنیان اورا کارد زدند و هلاك کرد

(۱) ل: عروق آل. (۲) سورة الملائكة. — (۳) ل: یاغیٔ باغی. — (٤) آ: سرو. — (٥) آ: شد.

مؤیّد الملك چون تدبیری که کرده بوذ موافق تقدیر نیامذ و فوق تدبیرنا لله لله تقدیر از عراق وخراسان کرانه [(۱)] کرد و گفت م لا الناس انتم ولا الدنیاء خراسان و بگنجه رفت و از همان نوع سخن که با او گفته بوذ و اثر [(۲)] ندیذه با سلطان محمّد براذر برکیارق بگفت و اورا بر عصیان تحریض کرد و در شوّال سنه اثنین و تسعین و اربعمایة از گنجه بیرون آمذند وپیش از انك بقهستان رسیدند باذ بی دولتی خیام سلطنت برکیارق را بهم بر زد و امراء اینانج و یغو [(۳)] آخر بك بر سلطان برکیارق خروج کردند * و ابتداء عصیان آن طاغیان آن بوذ که التماس نموذند تا سلطان بقتل مجد الملك ابو الفضل قمی که سر رشتهٔ تدبیر مملکت در دست کفایت او بوذ رضا دهذ سلطان بنا بر رعایت حقوق [(٤)] بی ظهور جرمی و ارتکاب جریمهٔ م نه گناهی و نه خونی [(٥)] و نه قیلی و نه قال آن زلّت بفال نمی داشت و آن خطا صواب نمی دیذ و بر مقتضی کن سندا لمن اِستند الیك در حمایت رعایت او مبالغه می‌فرمود و اجازت نمی داد امراء عاصیٔ طاغی گِرْد خیمهٔ مجد الملك قمی بر آمدند و او پناه بحرم سلطان برد و اشکر در حوالیٔ سراپردهٔ عالی صفّ زدند و حرمت سلطنت را که در شریعت ملك داری از واجباتست و هتك در طریقت جهانبانی از محرّمات وقعی ننهاذند [(٦)] و آن فعل حرام را مباح شمردند و خزانهٔ معمور را بتاراج داذند و در حرم محترم رفتند و بحضور سلطان مجد الملك را ریزه ریزه

(۱) ل : کرانی .ــ (۲) ل : آثار ان .ــ (۳) آ و ل : سغو . ــ (٤) ل: وحقوق .ــ (٥) آ : خوفی . ــ (٦) آ : نهاذند .

گردانید* برکیارق از جرات وجسارت ایشان متحیّر گشت و از شکاف خیمه بیرون رفت وبخانهٔ آخر بك شد آخر بك بیرون آمذ و رسم بندگی بجای آورد سلطان اورا تعظیم و تکریم فرموده والخضوع عند الحاجة رجولیّة

بیت

درشتی و تندی نیایذ بکار بنرمی[1] بر آیذ زِسوارخ مار

والتماس کرد تا او بروذ وآبی بر آتش خشم حشم زند و ایشانرا از ان امر قبیح که شرعاً وعقلاً فضیح است باز دارذ آخر بك مطاوعت نموذ و برفت وخود با آن باغیان یاغی هم عهد بوذ کس را بخدمت برکیارق فرستاد از اثناء راه که انها نصیحت مرا بقبول تلقّی نمی کنند و ترك مخالفت والحالة هذه از محظورات می دانند صواب آنست که سلطان جریده با چند غلام بزر خریده بر نشیند[2] و از میان فتنهٔ این فسقه بیرون روذ سلطان برکیارق که برگ مراد از درخت دولتش ریخته بوذ و نَکْبَاء نکبتِ خاكِ مذلّت بر سرش بیخته چارهٔ جز امتثال ندیذ و بفور از لشکرگاه بیرون رفت و روی بری نهاذ سلطان محمّد که مملکت را طالب بوذ و مؤیّد الملك که بر مخالفت باعث و پیوسته می گفت م آن به که پیر نوبت خود باجوان دهذ از گنجه بر سر گنجینه و خزانه رسیدند و ملکی آراسته ومزاحمت و معارضت حسّاد واضداد از ان برخاسته درتحت حکم ایشان آمذ و سلطان بر تخت سلطنت و خواجه بر دست وزارت قرار گرفتند وبعد از چند گاه برکیارق با لشکری که عدد ایشان از حیز یقین ومرکز گمان وتخمین گذشته

---

(۱) ل . — (۲) ل .

بوذ روی بجنگ براذر خود سلطان محمّد نهاذ طاقت مقاومت نداشت وراه هزیمت گرفت * ومؤیّدالملك را قضا دست در دامن قبا زد و در ورطهٔ رنج و عنا انداخت و بقید بلا مبتلا کرد عاقبة الامر پیغامی بحضرت سلطان فرستاد که اگر شاه جهان مرا عفو فرمایذ و منشور وزارت بطغراء عفوناعمّا سلف ارزانی دارذ صد هزار دینار زر بخزانه رسانم کرم برکیارق اقتضـاء اجابت ملتمس او کرد و مقرّر فرمود که چون مال تسلیم کند دوات وزارت و قلم نیـابت بوی دهذ (١) اتفاقا چون طالع یاری نمی داذ و دهر شعبده باز مساعدت و مدد نمی کرد میان او و اصحاب خزانه درتفاوت نقدوجنس مقالتی افتاذ و بی وقت مضایقتی رفت والبخل شؤم (٢) والتسویف مذموم و کار با روز دیگر افتاد وفی التأخیر آفات وربّ أكْلَةٍ تمنع أكلات * دیگر روز گاه انك سلطان بقیلوله مشغول بوذ طشت داری بظنّ انك سلطان باستراحت است والظن یخطئ ویصیب با دیگری میگفت سلجوقیان قوم عظیم بی حمیّت اند و قطعاً غیرت ندارند مردی این همه کفران و بی ثباتی کرد و مدّتی بشومیٔ تدبیر و تقدیر او سلطان م هر روز بمنزلی و هر شب جائی بسر آورد اکنون مرّةً بعد اخری بروی (٣) اعتماد می فرمایذ و ثانی بعد اولی حلّ و عقد مملکت در قبضهٔ اختیار او می نهد وحدیث م من جرّب المجرّب حلّت به الندامة (٤) درگوش هوش نمی گزارد وخبر لا یُلْدغ المؤمن من (٥) جُحْرٍ مرّتین (٦)

---

(١) آ : دهند . — (٢) آ و ل : شوم . — (٣) ل . — (٤) میدانی ج ثانی ص ٢٢٩ . — (٥) ل : فی . — (٦) میدانی ج ثانی ص ١٤٠ .

نصب العين نمي دارذ   سلطان سراسر اين كلام استماع كرد و جرايم مؤيد الملك باز ياذ آمذ و مشاعل خشم افروخته شد   و در حال در ان كرمگاه[1] از خرگاه بيرون آمذ و مؤيّد الملك را بخواند و بنا بر انك گفته اند بيت

امروز بكش چو مى توان كشت[2]   كآتش چو بلند شد جهان سوخت

مگذار كه زه كُنَد كمانرا   دشمن چو بتير مى توان دوخت*

بدست خود هلاك كرد و از سر غضب باطشت دار گفت حميّت سلجوقيان چون مى بينى   ورُبَّ انسان قتله اللسان   مدّت عمر بركيارق بيست و پنج سال بوذ و زمان سلطنتش دوازده سال   وزراء او فخر الملك حسن بن نظام الملك و براذرش مؤيّد الملك ابو بكر و عزّ الملك ابو الجليل دهستانى و مجد الملك ابو الفضل قمى   توقيعش اعتمادى على الله وحده .

السلطان غياث الدين ابو شجاع محمّد بن ملكشاه ناظر امير المؤمنين .

شهريار ماضى سلطان محمّد غازى داراء حوزهٔ مسلمانى طغراء منشور كشورستانى   بيت

سر ملوك جهان تاج بخش روى زمين   كه ختم گشت برو[3] تا أبد جهانبانى

پاذشاهى بوذ مويّد بتأييد يزدانى   نصفتى كامل وعدلى شامل داشت و بعلوّ[4] رتبت جاه قدم رفعت بر تارك ماه نهاذ   و در ميدان دوران گوى سبقت از شه سوار گردون گردان بر بوذ   شهنشاهى رؤف رحيم بوذ و بر منهاج

(١) ل . ـ(٢) آ: جو مى توانى . ل: جو ميتوانى .ـ(٣) ل: ختم بروگشت .ـ(٤) ل .

عدل و فضیلت دین مستقیم و از ملاهی و مناهی که سبب اختلال احوال جهانداریست دور و بثبات عهد و صدق قول وحسن فعل مذکور و بعلم ودین داری وحلم و پرهیزکاری مشهور شعر

کوه گفت از شرم حلمش عاشقم برماه دَی[(۱)] زانك ابر دَی همی[(۲)] برسر کشد چاذر مرا

در قمع اعداء دین الّذین یفسدون فی الارض ولا یصلحون[(۳)] و رفع قواعد کفره و ملاعین[(٤)] و منکران شریعت سیّد المرسلین الّذین یکذّبون بیوم الدّین[(٥)] جدّ و جهد بسیار نموذ و در هدم بنیان قواعد ملاحدهٔ فسقه مخاذیل[(٦)] مرقه و وضع اساس مسلمانی و إحکام مراسم أحکام یزدانی سعی و کَدّ بی شمار فرموذ و دمار از نهاذ بی بنیاد ملحدانِ پای برباذ و مجاوران مطمورهٔ بیداذ برآورد شعر

فَساسَ بلاد الشرق والغرب کلّها بأقلامه والمُرْهفـات الذوالق

و ان سرگشتگان بادیهٔ خذلان وَ هُم بالآخِرة هُم کافرون* را باخویشِ پیوند[(۷)] و دوستان هم عهد وسوگند الّذین یتّخذون الکافرین أولیاءَ من دون المؤمنین بأَسفل السافلین فرستاد ومن یَعْشُ عن ذکرِ الرحمن نقیّض له شیطاناً فهو له قرین[(۸)] و محرّران دیوان اخبار و ناسخان نسخ آثار چنین نقل کرده اند که بوقت انك میان سلطان محمّد و براذرش برکیارق مخاصمت و مخالفت ظاهر شده بوذ و مجادلات و محاربت برخاسته کار

---

(۱) آ و ل : وی . ــ (۲) آ : دیهی . ل: دمهی . ــ (۳) سورة الشعراء . ــ (٤) ل : کفره ملاعین . ــ (٥) سورة المطففین . ــ (٦) ل :فسقه و مخاذیل . ــ (۷) ل : خویش و پیوند . ــ (۸) سورة الزخرف .

ملاحده بالا گرفت و بلاد اسلام بواسطهٔ آن فتنه و بلا آشفته گشت و داعیان ایشان ممالك جهانرا پریشان کردند و عوامّ کالانعام را که (۱) در بِلّهٔ ترازو اخیارِ خواصّ أعصار وزنی نکنند و در محكّ اعتبار کرام انام (۲) عیّاری نیابند و چون بیدبهر باذی بلرزد و میان موسیٔ کریم کلیم وفرعون لئیم سیاه کلیم و نبیّ خلیل و نمرود ذلیل و محمّد امین و بوجهل لعین و ولیّ علی ویزید طاغیٔ باغی فرق نتوانند کرد بیت

گاو را دارند باور در خدایی عامیان نوح را باور ندارند از پی پیغمبری

بذان هذایانات مجوّف و ترّهات مزخرف بفریفتند و در اصفهان شخصی بوذ نام او عبدالملك عطاش و شیطان وسواس الّذی یوسوس فی صدور الناس (۳) اورا مطیع خویش کرد * و بکفر و الحاد راه نمود وچون ایمّهٔ اصفهان و فضلاء ان زمان بر آن حال پریشان اطلاع یافتند بگریخت بشهر ری پیش مقتداء رنود شیاطین و پیشواء جنود ملاعین سالك بادیهٔ غوایت وساکن هاویهٔ جهالت قافله سالار کاروان ضلال و سرنفر ره روانِ وَهْم و خیال ملعون أبد و مخذول سرمد مفلس چهار بازار عقبی و بطّال کارخانهٔ دنیا حَسَن صبّاح علیه لِعان* الله کلّ رواح و صباح رفت و پسر خودرا احمدعطاش در اصفهان بگذاشت چون بوقت حضور پذر پسر نداء اغفر لابی إنّه کان من الضالّین (٤) می زد و شفاهاً دعوی أنا بریء منك إنّی أخافُ الله ربّ العالمین (٥) می کرد کالروث المغضّض (٦)

---

(۱) آ. ــ (۲) آ: انام ، ل: ایام. ــ (۳) سورة الناس. ــ (٤) سورة الشعراء.
(٥) سورة الحشر. ــ (٦) آ: المعضض ، ل المغضص.

والکنیف المبیّض و درظاهر ازو تبرّا می نموذ و بحکم نحن نحکم بالظاهر اورا زحمتی نمی داذند و در حمایت مخالفت با پذر بذنام و موافقت با طوایف اسلام روزگار می گذرانید و بنا بر انك این اعتقاد فاسد در باطن او مخمور بوذ و صحّت این سخنان باطل نزد او مقرّر ابناء آن عصررا از ارباب دولت و اصحاب ملك و أذناب و خوَل بلطایف حیل در ورطهٔ کفر و الحاد و وهدهٔ ظلم و عناد می انداخت و اوّل حیلتی که ساخت آن بوذ که خودرا بمعلّمیٔ حافظان ومجاوران قلعهٔ دزکوه که حصن حصین و قلعهٔ متین بود سور آن چون کوه شامخ ثابت وراسخ و خندق ان مانند دریاء عمّان عریض و بی پایان رسانید و چون ان ابلیس پر تلبیس بمکر وتدلیس در ان بهشت پر حور وجنّت با قصور * که شاه غازی ملکشاه سلجوقی بنا فرموذه بوذ و سلاطین ماضی بهنگام غیبت از اصفهان دختران حرم و اینـاقان خدم [(١)] و وشاقان محترم را انجا فرستادندی مجال تردّد یافت و با دیالم قلعه تودّد آغاز نهاذ و ایشانرا بالحاد خواند و بنین و بنات و ابکار وثیّبات إنکار افکار ان بذ کار نکردند و باتّفاق دعوت او بسمع قبول بشنودند احمد عطاش آن شقی که شقیق دَلّةَ المحتالة بوذ حاکم قلعه ومن فیه جمیعاً شد و زمام تقدّم و ترؤّس [(٢)] بدست گرفت و چون ان قوم را مسخّر کرد و بکثرت امّت قوی دل شد بر در شهر نزدیك دشت کور [(٣)] دعوت خانه ساخت و از شهر هر شب [(٤)] جمعی از سرگشتگان وادیٔ شقاوت و مختاران بادیهٔ [(٥)] ضلالت انجا می آمذند و مزخرفات ان مُضِلّ وهذیانات

---

(١) ل . — (٢) ل . — (٣) ل . — (٤) آ : ساخت وهر شب . — (١) ل .

ان مُذِلّ * که بیخ طغیان وعصیان در زمین ضمیرش راسخ و راسی شده بوذ و نهال ظلم وعدوان از عرصهٔ سینه اش شاخ بر آورده می شنودند و احمد با ایشان عقد بیعت وعهد تبعیّت مبرم می گردانید و بقتل مومنان وهتك حرمت اسلامیان ترغیب وتحریص میکرد وبمدّتی بازار آن حقّ نا گزار خدای آزار چنان تیز شد و قلب بی عِیار ان کلب بی اعتبار که بر جامه عَیار عناد و برچهره غبار فساد داشت چنان رواجی یافت که باشارت او ومتابعانش بسی مسلمانانرا هلاك کردند و بدار الامان چنان فرستاد * وملاّحان سفاین آثار و سیّاحان بحار اخبار چنین آورده اند که شخصی یاغی از قوم آن طاغی بوذ و نا بینـاء مادر زاد و خوذرا بسیّدمدینی * شهرت داذه و ندانست که بیت

صفت زشت نخیزد ز نکو کردن نام مرد نبوذ زنا گر نام نهذش حیدر

آخرِ روزهـا عصا در دست گرفتی و بسر کوچه بایستادی و دعا کردی هر آنکس را که راه بوی نمایذ و اورا دست گیرذ و بدر خانه رساند وراه گذریان اعانت ان محتاج بر مقتضی من اعان مضطرّا اعانه الله از واجبات می پنداشتند و اعانت او بر حسب خبر الله تعالی فی عون العبد ما دام العبد فی عون اخیه المسلم.(1) از مندوبات می دانستند و بذین ظاهر آراسته اعتماد می کردند و از خبث باطن او غافل می بوذند و نمی دانست که بیت

اندرین ره صدهزارابلیس آدم روی هست تا هر آدم روی را زنهار ز آدم نشمری

---

(1) حدیث شریف.

تلثم حين الالتقاء ثغورهم والله يعلم ما تكنّ صدورهم

واین مدینی از سر بی دینی در دهلیز خانه چاهی فرو برده بوذ و هر روز یکی (۱) از مومنان صادق که ملعون (۲) منافق راحسبةً لله بخانه می برد درچاه می انداخت وچون چندگاه برین بیداذ برآمذ بامداذی سیّدهٔ درویش و فقیرهٔ بی خویش بدر خانهٔ این ظالم بدکیشِ ظلم اندیش رفت ونان پارهٔ خواست و از دهلیز ان جهنّم ناله وغریو محبوسان زندان غمّ ومتحمّلان بار ألم بگوش ان محنت زدهٔ عالم رسید وپنداشت که اهل ان خانه رنجور و دردزده اند و دُرْدی مرض نوشیده زبان برکشاد وگفت فریادرس درماندگان رنجوران این خان ومان را از درد بی درمان امان بخشاد اصحاب خانهٔ ان فرعون کمین گمان بردندکه اگر عجوزه بر حقیقت قضیّه مطّلع شده (۳) زنی از ان خانه دوان دوان بیرون آمذ وخواست که اورا ببهانهٔ بخشیدن نان بان زندان بی پایان درآرذ عجوزه بقرینه بدانست و الفرار فی وقته ظفر برخواند وبسر کوچه دوید وبطریق إماره (٤) گفت از فلان خانه فریاد ونالهٔ مرْق * معلّق شنیدم وچند حرکت خلاف عادت دیذم (۵) اهل شهر خود مدّتی بوذتا در جست وجوی وگفت وگوی گُم شدگان بودند پذران مغموم محروم از درد فراق پسران مفقودِ مظلوم معتکف کنعان أحزان شده نه از پسر گُم شده اثری ونه از جگرگوشهٔ ازپیش رفته خبری می شنید نه بوی پراهن یوسف محبوب

---

(۱) ل،آ: کی. ـ (۲) ل: ان ملعون .ـ (۳) ل : اطلاع یافته . ـ (٤) آ و ل: باماره طریق . ـ (۵) : آ و ل : دیذ .

بدماغ جان هر یعقوب منکوب می‌رسید و نه از پدر دل‌شده پیامی بپسر یتیم زدهٔ یتیم گشتهٔ نیم کشته می‌آمذ چشم جوانبین هر اصل غمگین در فراق هر فرع نازنین بجای اشك خون می‌گریست وابیضّت عیناه من الحُزْنِ[1] وهر پذر که بذرِ محبّت در زمین دل پاشیده بوذ از حُرقت فُرقت هر نور بصر نداء وا اسفا بعیوق می‌رسانید ومیگفت شعر

جماعة[2] الایك هل تدرینَ ما الخبرُ　　وهل بقلبكِ[3] ممّا اثروا اثرُ
واهاً[4] لنا ولأیّام[5] لنا[6] سلفت　　ومجالس الانس فیها فائح عطِرُ
یا لیتهم نزلوا فی مقلتی فرأوا　　أنّ الاحبّةَ هم لا السمع والبصرُ

بیت

ای قافله چون روی بسوی سفر آریذ　　مارا بشما آرزویی هست بر آریذ
زان یوسف کنعانی از شهر برفته　　یکبار بیعقوب شکسته خبر آریذ

دوستان بفقدان یارانی که در مشیمة القلب توامان بوذند[7] و درعهدمهد رضیعا لبانٍ واویلا می‌کردند و فریاد واه من الفرقة آه بلغ السیل زُباه* گاه و بیگاه بر می‌آورد ماذران مهر جوی در حسرت هجرت فرزندان خوش خوی خاك کوی بر فرق می‌نهاذند و می‌گفت بیت

من درطلبت دوان دوان کوی بکوی　　چون دلشدگان در بدر و روی بروی

ما حالُ من کان له واحدٌ　　غُیِّبَ[8] عَنْهُ[9] ذلك الواحدُ

فی القصّه جمعی که در ان غصّه جگرخسته و خاطر شکسته بوذند درکوچهٔ

---

(۱) سورة یوسف. - (۲) آ حمامه؛ ل · حمامه. - (۳) آ بعلیل. ل : تعلل. -(٤) آ هل و ل : اهل. -(٥) آ · ل · الایام. - (٦) ل · - (۷) ل. آ · بوذ · - (۸) آ : غب : ل. عس · - (۹) ا و ل : عنده

سیّد مدینی رفتند و سرچاه باز کردند و چهار صد مردرا دیذند بعضی‌را کشته و برخی بمسمار بر در و دیوار دوخته وگروهی‌را از رونق حیات رمقی و از خورشید بقا شفقی مانده بیت

زان چنان سنگ‌دلها که‌ازان قوم آمذ گر نبارید[۱] فلک سنگ زهی مستنکر

فی القصّه آوازهٔ ان خبر بدروازهٔ سمع اهل اصفهان رسید و خلق انبوه جمع گشتند و مفسد مدینی و من تابعه من الکفرة الفجرة‌را بگرفتند و ببازار لشگر آورد و عبرةً للنُظّار و زجراً للشُطّار بآتش صاعقه کردار کوه بردار و اشدّ العذاب عذاب النّار دمار از نهاد ان کفّار اشرار بسر آورد * ولا تحسبنّ الله غافلاً عمّا یعمل الظالمون[۲] وسیعلم الّذین ظلموا أیّ منقلبٍ ینقلبون[۳] و در وقت انك سلطان محمّد ببغداد رفت ان گروهِ بی فروغِ بی شکوه ساکنان قلعهٔ دزکوه غیبت سلطانرا غنیمت دانستند و ذخایر بی شمار بقلعه برد و هر روز کار ایشان رونقی تازه یافت و تبعی بی اندازه بر ایشان گِرْد می‌شد تا سلطان با بیت

سپاهی چو مور و ملخ بی شمار دلیران جنگی و مردان کار

از بغداد مراجعت فرموذ و بحکم جاهد الکفّار والمنافقین[٤] بدفع ان ملاعین میان در بست ومدّت هفت سال سلطان با لشگر بسیار بی کنار برفع قواعد ان ملاحدهٔ ستمگار مشغول بوذ وعاقبة الامر چون ان دیو وسواس احمد عطاش دانست که روزگار شعبده وتدلیس بآخر خواهد

---

(۱) ل : که نبارد . — (۲) سورة ابراهیم . — (۳) سورة الشعراء . — (٤) سورة التوبة و سورة التحریم .

رسید و بناء مکر و خدیعت او خراب و بیاب خواهد شد و نداء اُدْخُلوا النار* بسمع او و متعلّقان خواهد رسید پیغامی فرستاد بوزیر سلطان سعد الملك آبی که از طالع نُحْس با آن دشمن ملك ودین دم از دوستی می زد ومن یتولّهم منکم فإنّه منهم (۱) وگفت کارد باستحوان رسید و ذخیرهٔ که سبب بقاء نفس بوذ نماند وچار و نا چار قلعه تسلیم خواهیم کرد سعد الملك بی دین جواب داذ که شمایل هفتهٔ دیگر دست در عروهٔ وثقیٰ صبر زنید و ثابت قدم باشید تا من سلطانرا هلاك کنم وسلطان محمّد پادشاهی محروری مزاج بوذ و هر ماه یك نوبت قصد فصد کردی سعد الملك فصّادرا بافساد جان سلطان با خود یکی کرد و هزار دینار زر و نیشی زهر الوذ بوی داذ اتفاقا (۲) ازین مکر حاجب سعد الملك واقف بوذ و زنی پری چهره داشت که از دیباجهٔ رخسارش نقش بندان چین (۳) نسخه گرفتندی بیت

ماه رویان روزگار اگر روی ان دلستان بدیذندی

باذاء ترنج در نظرش بی خبر دستها بریذندی*

و ازغایت فرط محبّت این راز با وی در میان نهاد و او نیز با حریفی دلربا و یاری با وفا که مدّتی با وی دم از محبّت و ولا و عشق و هوا (٤) می زد بگفت و آن جوان با یکی از دوستان که وکیلدر قاضی صدر الدین خجندی بوذ تقریر کرد و بعنعنه ان خبر شایع شد م وکلّ سرّ جاوز الاثنان شاع و قاضی صدر الدین از ان حکایت آ کاهی یافت وعلی الفور بخدمت سلطان رفت و عرضه داشت سلطان روز دیگر تمارضی ساخت وفصّادرا

(۱) سورة المائدة . ـ (۲) آ : اتفاق .ـ (۳) ل . ـ (٤) ل .

بخواند تا بر وفق عادت فصد کند حجّام چون بازؤ باحتشامِ سلطان اسلام ببست و نیش بیرون کرد تا تنش‌را مجروح کند سلطان از سر غضب نظری کرد فصّاد بترسید و بجان أمان خواست و سرپوش از سر ان‌سپر برداشت و مصدوقهٔ حال بر طبق عرض نهاذ سلطان‌حکم فرموذ تا بر مقتضی جزاء سيئةٍ سيئة (١) فصّادرا بذان نیش زهرالود فصد کردند و در حال از بهجب‌خانهٔ‌وجود بصحراء عدم شتافت و چون‌این قضیّه مصدِّق و شاهدخبر واحد شد و صدق‌لهجهٔ مشکوك با مظنون (٢) بوذ سلطان بعین اليقين‌مشاهده کرد و معاینه‌فرموذ سعدالملك آبی‌رابخاك خواری انداخت و بتیغ الماس‌گون سر آن ملعون از تن جدا کرد والله لا يهدی كيدالخائنين (٣) و بعد از دو روز ملاحده قلعه بسپردند * و احمد عطاش را که مدّتی از سر فرعنت لاف انا ربّكم الاعلى (٤) زده بوذ و بنا بر تبع‌بسیار دعوئ‌افتخار و استکبار کرده واستكبر هو وجنوده فى الارض بغير الحقّ (٥) آیتی‌در شانِ او و مفسدان واجب‌الذمّ برهنه چون‌مجرمان مباح الدم بشهر اصفهان آوردند و بر مقتضی إنّا أعتدنا للظالمين ناراً أحاط بهم سُرادقها (٦) آتشی‌عظیم بر افروختند و همه‌را الی آخرهم‌بسوخت و خرمن عمرشان چون خاکستر بیادصرصرقهر بر داذند و از در و بام بذیان اسلام انظروا كيف كان عاقبة المفسدين (٧) بر آمذ موجب‌رفتن سلطان محمد ببغداد که سبب رونق حال ملاحده گشت آن بوذ که درم

---

(١) سورة الشورى . ـ (٢) آ : که مظنون . ـ (٣) سورة يوسف . ـ (٤) سورة النازعات . ـ (٥) سورة القصص . ـ (٦) سورة الكهف . ـ (٧) سورة الاعراف .

خریدگان پذرش صدقه و إیاز با وی عاصی شدند و لشکری عدد الرمل والحصی و تبعی اکثر من أن[1] یُعدّ و یُحصی گِرْد کرد و بذان واسطه سلطان از اصفهان متوجّه مدینة السّلم شد وچنین گویند که سلطانرا در ان حالت لشکری که در معرکهٔ شجاعت لاف از مبارزت توانند زد و در صفّ هیجا قلب اعدارا توانند شکست نبوذ وما کان له فئة ینصرونه من دون الله[2] بلی ناگاه ازمَهبّ سعادت نسیمی وزید و از مشرق دولت برقی جست و بر سر خصمان ابری سایه انداخت و علامتی ظاهر شد که از هول ان لشکر صدقه و إیاز را یأس باز دیذ آمذ و باتّفاق سلاح بینداختند و برگ مرگ بساخت و صدقه و إیاز کشته شدند و مال انچه پیش گرفته بوذند بدیشان رسید فذاقت وبال امرها وکان عاقبة امرها خُسراً[3] و سلطان بعد از نیل مطلوب و حصول مقصود عنان جهان کشای بصوب اصفهان معطوف گردانید و بمسند مملکت و حریم دولت خرامیذ بیت

جهان بکام و فلك بنده و ملك داعی   امیذ تازه و دولت قویّ و بخت جوان
فتوح سوی یمین و سعود سوی یسار   سپهر پیش رکاب و زمانه زیر عنان

و ممهّدان قواعد تواریخ چنان نقل کرده اند که سلطان محمّد بحبّ مال مائل بوذ و در جمع آن رغبتی کامل داشت وگویند وزیرش خواجه احمد بن نظام الملك با سیّد ابو هاشم پدر علاء الدّولهٔ همدان احلّهما الله عرف الجنان وکساهما خلع المغفرة و الرضوان[4] طریقهٔ مخاصمت و شیوهٔ

(۱) آ و ل : اکثر ان.ـ (۲) سورة الکهف.ـ (۳) سورة الطلاق.ـ (٤) آ : الغفران.

مصادمت می ورزید و همواره سمع سلطانرا از قبح حکایات او پریشان میداشت تا کار بجائی رسانید که سلطان بر سیّد متغیّر شد و وزیر بد تدبیر را بایذاء آن سیّد بی نظیر نور دیدهٔ بشیر و نذیر رخصت داذ * و وزیر متعهّد گشت که جهت خزانه پانصد هزار دینار زر از سیّد بستاند و پیش از انك کس را بمطالبت فرستاذ و بگرفتن او اشارت کرد سیّد واقف شد و بیك هفته از همدان با صفهان آمذ و فرصتی طلبیذ و هم در شب بخدمت سلطان رفت و بگریست وگفت وزیر مدّ تیست (۱) تا در تدبیر هر گونه تزویرست و ضیاع و عقارمرا از درجهٔ انتفاع بمرتبهٔ ضیاع رسانیده و اکنون بعد خراب البصرة در تخریب بناء نفس میکوشد و میگویذ من بو هاشمرا از سلطان عالم بپانصد هزار دینار زر خریذه ام و همانا حاکم بنی آدم فرزند زادهٔ نبی و جگر کوشهٔ ولی و ثمرهٔ شجرهٔ علی الذی حقه أن یذاع ولا یضاع و ان یبتاع (۲) ولا یباع بفروشد شعر

والله ار بروی توان بستن بمسمار قضا مثل این بدسیرتی یا جنس این بدمردمی (۳)

و اگر از جهت لشکر وجهی ضرورتست و بحکم الضرورات تبیح المحظورات از من درویش توقّعی میدارذ من بطوع و اختیار بی واسطه و معرفت این مکّار بدکار هشتصد هزار دینار زر میدهم بشرط انك سلطان دوات وزارت از پیش دست و مسنداو بر دارذ و دیوان کیوان نظیررا (۱) از زحمت حضور این وزیر بدتدبیر که دولت وزارترا ادات اذیّت ساخته است و هتك حرمت جگر کوشگان رسول و هدم أساس رفعت فرزندان

---

(۱) ل: مدّتي . — (۲) ل . — (۳) کلّیّات انوری ص ٤٠١ . — (٤) ل: کیوان نظررا ·

بتول فذلك شهامت و ثمرهٔ سعادت می‌پندارذ خالی گرداند وچون باوصاف حسن متحلّی نیست بآثار هنر پذر ناموَر مقتدی[1] نی بمجرّد انتمابدوذمان نظامی و وسیلت بزرگ‌زادگی فیما بعد تربدّت نفرمایذ ونصّ إنّه لیس من أهلك إنّه عمَلٌ غیر صالحٍ[2] نصب العین دارذ و اثر سوء الاکتساب یمنع من الانتساب اعتبار کند چه بیت

نه هرکس که نام اوحَسَن است همه افعال چون نظام کند
نعل هم آهنست و می نکند انچ وقت هنر هسام کند

سلطان سخن ابو هاشم چون مظلوم بوذ نه ظالم بسمع قبول راه داذ وسیّد شحنهٔ خزانه‌را با خود بهمدان برد ودر هفتهٔ بی‌انك ملکی فروخت ویا قرضی گرفت وجوه[3] اداکرد وخواجه احمد در دام محنت وندامت ابد افتاذ وقصد خاندان مطلّبی و دوذمان حاشمی سادات[4] أشراف وأشراف ساداتی که از حضرت کبریا تشریف وما أسألكم علیه من أجر الاّ المودّة فی القربی[5] یافته اند وبخلعت إنّی تارك فیكم الثقلین كتات الله وعترتی[6] شرف اختصاص گرفته جزوکلّی اند که گابن دولتش[7] بیخ بثری رسیده‌است وشاخ از ثریّا گذشته اصلها ثابت و فرعها فی السماء وثمرهٔ شجره اند که اغصان و افنان‌ان سایه بر مفارق احوال عالم وعالمیان انداخته است[8] شعر

---

(۱) آ و ل: معتدی. ـ (۲) سورة هود. ـ (۳) آ: وجود. ـ (٤) ل: سیادات. ـ (٥) سورة الشوری. ـ (٦) حدیث شریف. ـ (۷) آ: دولتش. ـ (۸) ل: انداخته اند.

من معشر سادةٍ جحاجحةٍ سادوا فشادوا لدين الله بنيانا
على رؤسهم والصدق متّبعٌ عمائم أخجلت في الفجر تيجانا

بر وزير بی تدبير مبارك نيامذ وعاقبة الظلم وخيم زمان ولادت سلطان شعبان سنه اربع و سبعين و ار بعمايه بوذ و اوّل پاذشاهيش سنة اثنتين وتسعين مدّت آن سيزده سال وزراء او موٴيّد الملك بن نظام الملك و سعد الملك آبی و ربيب الدوله ابو منصور قيراطی وخطير الملك ابو منصور يزدی توقيعش استعنت بالله وحده .

السلطان معزّ الدنيا والدين ابو الحرث[1] سنجر بن ملكشاه برهان امير المؤمنين .[2]

خداوندی عدو بندی شهنشاهی نكوخواهی
معزّ دين معين حقّ مغيث[3] خلق شه سنجر

پاذشاهی بوذ كه بسيط زمين باسرهاء شاذر وان بساط درگاه گيتی پناه او گشت و أنحا و أرجاء[4] ربع مسكون برمّتها مجلس نشاط و مَرْبَع سپاه او شد و از ريعان نشو ونما و عنفوان عهد صبی تا آن زمان كه صبح واشتعل الراس شيباً از بنا گوش او بدميذ بر مسند عزّ و علا تمكين[5] يافت جبابرهٔ عجم و اكاسرهٔ عالم غاشيهٔ مطاوعت او بر دوش گرفتند و حلقهٔ[6]

---

(١) آ : ابو الحرث ، ل : ابو الحارث . — (٢) آ . — (٣) ل . — (٤) آ : اوجاء ، ل : ارحا . — (٥) ل : تمكن . — (٦) آ : خلعت .

متابعت او در گوش کردند مبشّران اقبال کوس سلطنت و اجلال او بر بام افلاك بزدند و نوبتیان بارگاه گیتی پناهش در پنج نوبت جهات شش کانهٔ هفت اطباق زمین را متزلزل گردانید شاه سیّارگان مایه ده ماه آسمان که بهوس جهانگیری بر بام تیغ زرفام از نیام افق بیرون می‌آرذ در ساحت درگاه با عظمتش چنین ارادت بر زمین طاعت نهاذ و ماه که از نوازش شاه نیمروز در افاضت نور جهان افروز بر اجرام فلکی دعوی ملِکی میکند بریدوار منزل گذار صیت سلطنت و فرمان دهی واُبّهت وعدل گستری او بگوش مقیمان عالم علْوِی میرساند و بی مبالغت ورا بسطت و رفعت ستودن از عجز ست که چرخ را ببلندی کسی نبستاید شهریاری بوذ در اقامت قواعد جهانگیری عدیم المثال و در رعایت مراسم ملك داری بغایت کمال قمع اعدا و اضداد و فتح امصار و بلاد و تحصیل انواع مراد و کسر قلوب اهل عناد و ترفیه حال جمهور عباد آیتی بوذ در شان او چهل سال نفس نفیس او برنج مسافرت و زحمت محاربت تحمّل نموذ تا ابناء روزگار را مطیع و فرمان بردار کرد و بهر طرف که عنان جهانگشای منعطف گردانید عروس مرادرا فرود در کنار آورد شعر

لم یرم قوما(۱) ولم ینهض الی بلد الاّ یقدمه جیش من الرعب

و مملکت غزنین که مقرّ سلطنت شاه با فر و تمکین محمود بن سبکتکین بوذ و قضاء یك از آل سلجوق آنجا مضا نیافته و مامور و منهیات هیچکس از ایشان بامضا نرسیده مستخلص گردانید * و نیابت سلطنت در ان

---

(۱) ل : قوم .

مملکت و نواحی ببهرامشاه غزنوی که بدوذمان عالئ سلطان ماضی محمود غازی منتمی بوذ تفویض فرموذ وچون احمد خان که مباشر ایالت سمرقند بوذ بوقت وفات شاه مرحوم برکیارق یاغی شد در سنه اربع وعشرین وخمسمایه سلطان بدر سمرقنـد رفت و چهار ماه انجا مقام کرد تا مطلوب و مرام حاصل گردانید و توسن جان احمد خانرا رام فرموذ و لجام أحکام بر سر ان عاصی سخت لگام کرد و بقوّت أتباع و شوکت أشیاع در ملك خوارزم و سیستان فرمان روان گشت و بر منابر جهان از حدّ کاشغر تا أقصئ بلاد یمن و مکّه و طایف و عمّان و مُکْران * و اذربیجان تا روم و بلغار خطبه بنام سلطان میخواندند شعر

کالشمس فی کبد السماء و ضوءها یغشی البلاد مشارقاً و مغاربا

و بعد از یك سال که ان شاهِ عرصهٔ سلطنت که در میدان مملکت اسب (۱) مبارزت می تاخت رخ برخاك نهاذ و ان سوار مصافّ شجاعت از یکران حیاة در افتاد در ممالك اسلام خطبه بنام وألقاب او میکردند و می گویند که چون ارباع و اصقاع آفاق در تحت حکم او آمذ امراء با دولت و لشکر با نصرت بحکم ان الانسان لیطغی أن رآه استغنی (۲) چون اسباب رفعت و کامرانی کما ینبغی داشتند وهیچ ملجأ رفیع تر از جناب خویش نمی دیذ دست تعدّی از آستین قهر بیرون کردند شعر

والظلم من شیم النفوس فان تجد ذا عفّةٍ فلعلّة لا یظلم (۳)

---

(۱) آ : است. ـ (۲) سورة العلق . - (۳) شرح عتبی ج اوّل ص ۳۱ .

و با یکدیگر بر غارت اموال رعایا و أثارت فنون فتن در میان برایا عهدی بستند و آیت غضب اموال مسلم و معاهد و مقیم و مجاهد را حکمی منسوخ و عقدی مفسوخ و وعدهٔ و الظالمین أعدّ لهم عذاباً ألیماً [1] برهان مهجور و دلیل محجور [2] پنداشتند و ظلم و ستم در ممالك اسلام شایع و عامّ گردانید و خواصّ و عوامّ و کرام و لیام و انام ایّام بذان بَلاء بِلا مانع مبتلا و متالّم شدند و شریف و وضیع و رضیع و رفیع از بغض و معارضهٔ ان حادثه سالم نماندند و در ان حکم عامّ هیچ مخصّص راه نمی یافت و هیچ کس از ان زحمت مخلّص نمی شد در مذهب آن ظالمان نسخ از محالات و تخصیص از ممتنعات بوذ اخذ مال مسلمین و مسلمات از مندوبات و تعدّی و تطاول بر بنین و بنات از واجبات می پنداشتند اهمال در ارتکاب آن امر حرام سبب استیجاب آلام و ترك ان محرم موجب استحقاق ذمّ می دانستند تا شهور سنه ستّه و ثلاثین و خمسمایه که سلطان از دار الملك مرو جهت دفع لشکر خطا و نظم امور رعایا و رفع ظلم از برایا و منع ستم لشکر پر بلا متوجّه سمرقند گشت و اهالیٔ ما وراء النهر که مدّتی تحمّل هر جفا و جور کرده بوذند و بامیذ لعلّ الله یحدث بعد ذلك [3] ان دور گذرانیده بطلب لشکر بیگانه فرستاذند تا مگر بواسطهٔ حضور ایشان از تطاول لشکر خراسان وَهمْ اَظلَم من فاضٍ [4] خلاص یابند فی الجمله باشارت سلطان مقدّمان لشکر خراسان که در میدان جهان دم از جندنا لهم

---

(۱) سورة الانسان . ـ (۲) ل : مرجوح . ـ (۳) سورة الطلاق . ـ (٤) آ و ل : قاضی .

الغالبون[1] میزدند و در مضمار کارزار دعوی إنّهم لهم المنصورون[2] میکرد و تیغ آبدار آتش‌بار شان آب و آتش از دل سنگ و آهن بیرون می‌آورد و تف خنجر آب رنگشان حدید و حجر مانند شمع و شکر در آتش و آب می‌گداخت لشکر* خودرا عرض داذند و صد هزار سوار که هریك سِوار ساعد دلیری بوذند و با رستم زاولی لاف از برابری میزد در اوارجهٔ حساب و روزنامهٔ کتاب آمذند وکافر خطایی که چون خطّ بنا گوش بسران نازنین آراسته و مانندچین زلف دلبران چین پیراسته بوذند بعدد اوراق اشجار و کواکب سیّار روی بما وراء النهر نهاذند و چون از طرفین چنگ در دامن جنگ زدند و چون یلان[3] شیر سطوت و نهنگان پلنگ نخوت روی با یکدیگر کرد چهل هزار سوار خیل بُراق کُه با یکدیگر در محاربت قاعدهٔ وفاق و عهد اتّفاق مشدود کرده بوذند و راه مخالفت و نفاق مسدود از عقب لشکر خراسان درآمدند و شکستیٔ عظیم بر لشکر خراسان افتاذ و بذان واسطه عین الکمال بساحت جلال سلطان رسید و سی هزار کس از ظالم و مظلوم و حاکم و محکوم در ان واقعه بقتل آمذند شعر

فیوم علینا ویوم لنا ویوم نُساء ویوم نُسرّ

و ملك[4] تاج الدّین ابو الفضل که مالك ملك نیمروز بوذ از سرسوز سلطانرا گفت جای دلیری و ثابت قدمی[5] نیست و چار و نا چار از میان این

(۱) سورة الصافات . — (۲) سورة الصافات . — (۳) ل . — (٤) ل : امیر . — (٥) ل : ثبات قدم .

لشکر جرّار بیرون می بایذ رفت   شعر

والناس کلّهم فی کلّ حادثةٍ   فداء نعلك إن تغتالك الذلل

سلطان باسیصد هزار سوار که گاه نبرد چون پلنگ پنجه کشودندی وچون نهنگ دندان نمودندی   شعر

قوم اذا الشرّ أبدی ناجذیه لهم   طاروا الیه زرافاتٍ ووحدانا*

بر قلب لشکر کافر زد و بیرون شد و بحصار ترمد رفت   و فرید الدین کاتب در ذکر این واقعهٔ هایل گفته است   بیت

شاها ز سنان تو جهانی شد راست   تیغ تو چهل سال ز اعدا کین خواست
گر چشم بذی رسید ان هم ز قضاست   کانکس که بیك حال بماندست خداست

و در وقت صدمت این بلیّت خوارزمشاه آتسز باغی(١) شد و در مرو و نیشابور دست تعدّی(٢) دراز کرد و بسی اموال مسلمانان و خزاین ودفاین پنهانی بتاراج ببرد* وچون یکسال(٣) ازین واقعه بگذشت رسولان از اطراف روی بحضرت سلطان نهاذند و مال بسیار وهدایاء بی شمار بیاورد وکار ملك طراوتی(٤) نو گرفت و بخت خفته بیذار گشت و چشم دولت از خواب بر آمذ و سلطان بعد از انتظام امور بری رفت و براذرزادهٔ او سلطان مسعود از راه بغداد مراجعت کرد و بحضرت کیوان رفعت سلطان جوانبخت آمذ و تحف و هدایاء بی قیاس بیاورد   وهم دران چند روز از خدمت سلطان بهرامشاه سبکتگین سر سوری که ملك غور بوذ برسید* واز اطراف روی بدرگاه نهاذند   و فریدکاتب این دوبیتی روز عرض هدایا در

---

(١) ل : یاغی . — (٢) ل : بتعدی . — (٣) ل : سالی . — (٤) ل: باز طراوت.

سلك نظم آورد و بر منصّهٔ عرض نشاند بيت

انها كه بخدمتت نفاق آوردند سرمايهٔ عمرخويش طاق آوردند
دور از سرتو سام بسرسام* بمرد واينك سرسوری بعراق آوردند

وسلطان شانزده روز در ری توقّف كرد* وبعد از ان بمملكت خراسان مراجعت فرموذ وچون سالی برين قضيّه برآمذ و چندگاهی برين حال بگذشت حسين ملك غور ياغی شد* وجمعی از خاصگيان سلطان با وی هم‌عهد وپيمان گشتند وعلی چتری كه سلطان اورا ازپايهٔ مسخرگی بمرتبهٔ حاجبی رسانيده بوذ و از خاك مذلّت برداشته وباوج عزّت برده با ايشان همداستان بوذ و از اينجا گفته‌اند بيت

ابر اگر آب زندگی بارد هرگز از شاخ بيد برنخوری
با فرومايه روزگار مبر كز نیّ بوريا شكر نخوری[1]

وسلطان از خطّهٔ مرو بناحيت[2] هراة آمذ وبا لشكر غور جنگ كرد و دولت مساعدت نموذ وسعادت معاضدت كرد وبتوفيق باری تعالی وتقدّس بازار ايشان برهم زد* فجعلهم كعصف مأكول[3] وعلی چتری را بكشت وملك حسين را اسير كرد وچون بعد از واقعهٔ كفرهٔ خطا جنگی بصواب نرفته بود وفتحی كما هو المتعارف برنيامذه بحصول اين مقصود مستروح و مسرور شدند وكار ملك با رونق اوّل رفت وهيبت سلطان غازی در قلوب مطيع وعاصی ادانی واقاصی وطن گرفت ومادّهٔ شماتت اعدا و فتنه و غوغا زائل گشت ودرآخر سنه ثمان واربعين وخمسمايه واقعهٔ

---

(۱) كلّيّات سعدی ص ۵۵ . (۲) ل : بناحيهٔ . — (۳) سورة الفيل .

غز واقع شد* شناسندگان دقائق اخبار و دانندگان غوامض آثار صورت نزول ان عقاب عظیم وکیفیّت حلول ان عذاب الیم چنان نقل کرده اند که غزان طایفه بوذند از ترکمانان دز حوالیٔ بلخ ونواحیٔ ان مقام گرفته ومقرّر کرده که هرسال علی التواتر والتوالی بیست وپنج هزار گوسفند بمطبخ سلطان ـاصی دهند و از دیوان عالی آن مال مقرّری بجمع خوان سالار نوشته[۱] بوذند وکرفت وکیر[۲] ان بوی بازگذاشته و او هر سال محصّلی بفرستادی و باعتمادانك از ملازمان آستانهٔ سلطانست سفاهت کردی وبزرگان ان قوم‌را خرد داشتی تا کار بجایی رسانید که یکسال مال معیّن نفرستادند* ومحصّل‌را هلاك کردند چون محصّل بموعد معهود باز نیامذ خوان‌سالار دانست که حال چیست بلی مجال عرض آن نداشت تا وقتی که قماج والیٔ بلخ بمرو آمذ خوان‌سالار پیش او رفت وحال برطبق عرض نهاذ ودر حضرت سلطان عرض داشت که غزّان آغاز سرکشی و بی‌رسمی کرده‌اند اکر پادشاه شحنگیٔ ان گروه بمن بنده ارزانی دارذ نگذارم که پای ازدائرهٔ مطاوعت وفرمان برداری بیرون نهند وتعدّی وتطاول کنند سلطان اجابت فرموذ و اورا بذان شغل منسوب ومنصوب گردانید قماج نائبی انجا فرستاد و ایشان فرستادهٔ اورا تعظیم نکردند وگفتند ما بندگان خاصّ سلطانیم وأحکام دیگرانرا امتثال نمائیم نائب قماج مراجعت کرد وقماج بالشکری بسیار روی بجنگ غزان نهاذ واتفاقا در جنگ کشته شد

بیت

---

(۱) ل : کرده . — (۲) ل : بودند و کیر و داد و ستد .

اذا لم يكن عون من الله للفتى　　فاكثر ما يجني عليه اجتهاده

چون خبر قتل قماج بسلطان رسيد رکاب مبارك بصوب غزان منعطف گردانيد قوم غز چون از عزيمت سلطان واقف شدند عن آخرهم رسولی بحضرت سلطنت فرستاذند وگفتند ما بندگان همواره مطيع وفرمان بردار بوذه‌ايم و اوامر و نواهی‌را امتثال وانقياد نموذه و بهيچ وقت از ما عصيانی بازديد نيامذه واگر بر سبيل خطا در ميان هيجا قماج را بر مقتضی اذا جاء القضا ضاق الفضاء[1] چشم زخمی رسيد و با تير[2] يکی از قوم ما دوچاری خورد چون سلطانِ عالَم عالِم‌ست بذانك او بهلاك ما برخاسته بوذ و بقصد ما ميان دربسته و دفع الصّائل لا يوجب مغرماً والبادیٔ اظلم مارا بدين گناه مواخذت نفرمايد وچون دافع صائل[3] بوده‌ايم نه بعمد و قصد قاتل قصاص نکند چه مابديت صدهزار دينار زر و صد غلام ترك که هر يك از ايشان اگر منظور نظر عنايت کردند از مرتبهٔ قماج بگذرند ميدهيم وعلی هذا بهرچه سلطان می فرمايذ التزام ميکنيم سلطان بر مقتضی العفو عند الاقتدار من علوّ الاقدار رقم قبول بر سخن رسول کشيد وچون م زمنهيان قدر ساکنان علّيين نداء والكاظمين الغيظ والعافين عن الناس[4] می‌شنود وآيت ومن عفا واصلح فأجره علی الله[5] در صحيفهٔ شرع ميديذ واز جهان جان وعالم راز اين آواز بگوش هوش ميرسيد　　شعر

---

(۱) ميدانی ج اوّل ص ۹۸ . ــ (۲) آ: باثير . ــ (۳) آ: دفع صائيل ، ل: دفع حايل . ــ (٤) سورة آل عمران . ــ (٥) سورة الشوری .

لئن تقطّع (١) الاقوام عن كل عثرةٍ　　بقيتَ وحيداً لم تجد من تواصُلِ (٢)

ز ابتداء دور عالم تا بوقت پادشا (٣)　　از بزرگان عفو بودست از فرودستان گناه

خواست که مامول ایشان مبذول دارذ اما چون بر مقتضیٔ نحوی و شاورهم فی الامر (٤) با امراء دولت مشورت کرد فریاد بر آوردند و گفتند فلم یك ینفعهم ایمانهم لمّا رأوا بأسنا (٥) قبول این عذر و الحالة هذه ناموس را زبان دارذ و هرج و مرج در جهان افتد و حشمت سلطنت بیکبارگی مرتفع شود و اگر سلطان از قتل و قصاص محترز (٦) باشد حرمت دماء و فروج مسلمانان از میان برخیزد و ارتکاب هر امر حرام مباح کردذ و دیرست تا گفته اند م پاذشاهان از پی یك مصلحت صد خون کنند سلطان مخالفت بعد از مشورت مروّت ندانست و روی بجنگ غزان نهاذ چون بنزدیك (٧) رسید غزان عزیزان قوم خویش و جگرگوشگان دل ریش را فرا پیش داشتند و نوحه کنان روی بحضرت سلطان نهاذند و زبان جان بتضرّع و دعا ربّنا ولا تحمّلنا ما لا طاقة لنا به (٨) بر کشادند و هریك از ایشان علی سبیل الافتقار و الاعتذار میگفت　　بیت

راه ده خسروا که تا جرمم　　نزد عفوت بزنهار آیذ

من مسکین گناهها دارم　　عفوت امروز را بکار آیذ

---

(١) آ و ل : نقطع . ــ (٢) آ : تواصله . ــ (٣) ل : پادشاه . ــ (٤) سورة آل عمران . ــ (٥) سورة المؤمن . ــ (٦) ل . ــ (٧) ل : بنزدیك غز . ــ (٨) سورة البقرة .

وجریمه‌را[١] بهرخانه[٢] یك منّ نقره[٣] میداذند تا سلطان بقتل ایشان رخصت ندهذ وایشانرا خلعت عفو پوشاند وشفیع المذنب اقراره وتوبته اعتذاره سلطان از غایت مرحمت پادشاهانه وعاطفت خسروانه خواست که جریمهٔ ان طایفه از صفحهٔ خاطر نسیاً منسیاً[٤] گرداند و دع المِرَاءَ وإن کنت محقّاً[٥] کاربند شوذ امیرمؤیّد بزرگ وعمر عجمی دست در عنان سلطان زدند وگفتند القصاص مهمّ والشروع ملزم ودر رفتن مبالغت کردند وچون بمقصد رسیدند لشکر سلطان بسبب انك امیر مؤیّدرا خصم جان بوذند درجنگ تغافل نمودند وعنان شجاعت مهمل گذاشت وغزّاز چون شیران غرّان حفظ جان وخان ومانرا در میدان آمذند وچون سفاهت ایشان محلّ قبول نمی یافت[٦] و باذ عنایت بوی عفو وعاطفت بمشامّ ایشان نمی‌رسانید عصابهٔ عصیان بسر باز بستند وبسمت طغیان وکفران متّسم گشتند وآخر الدواء الکیّ وبا یکدیگر گفتند بیت

هر حیله که در تصوّر عقل آمذ کردیم واکنون نوبت دیوانگیست

فی الجمله ان جیش عرمرم بیك لحظه بیك ساعت بیك دم
لشکر سلطان اعظم‌را درهم شکستند واز اینجا گفته اند بیت

از ان کز تو ترسد بترس ای حکیم وگر با چندصد برآیی بجنگ
نه بینی که چون گربه عاجز شوذ برآرذ بچنگال چشم پلنگ[٧]

---

(١) آ: جرمانه‌را . — (٢) ل : وبهرخانه . — (٣) نقرهٔ خام . — (٤) .سورة مریم . — (٥) میدانی ج اوّل ص ٢٤١ . — (٦) ل : نمی آمد . — (٧) کلّیّات سعدی ص٥٨.

وچون لشکر سلطان شکسته شد و نظام انتظام امور سلطنت گسسته گشت غزان بر اثر بیامدند و بسیاری مردم بدان سبب هنگام هزیمت در گرداب ندامت افتاده در آب غرق شدند و غزان بحکم الحرّ حرّ وإن مسّه الضرّ حشمت سلطنت نگاه داشتند و سلطانرا بی انك زحمتی رسانیدند بدار الملك مرو آوردند* وجمعی را از قوم خویش ملازم حضرت او گردانید وسلطان از دست ساقی قهر دهر جرعهٔ ندامت نوش کرد ودر ورطهٔ حسرت افتاذ م محنت رقیبِ سنجر مالكُ رقاب شد * وقوم غز در مرو که از عهد چغر بیك باز الی زمانهم تختگاه سلاطین ماضیه وخزاین ملوك سالفه بوذ شعر

بلد طیّب وربّ غفور وثری طیبه یفوق العبیرا
فإذا المرؤ قدّر السیر منه فهوَ ینهاه باسمه ان یسیرا

دست سطوت از آستین مقدرت بیرون آوردند ومال ومنال صامت وناطق وقدیم وحدیث ونفایس ودفاین وذخایر وخزاین هر مقیم ومستوفر ومحسود وحاسد وقاصد ومقتصد غارت کردند واسباب غنی وفقیر کبیر وصغیر فاضل ومفضول راجح ومرجوح بتاراج ببرد و از آثار لشکر تاتار دمار از ان رباع ودیار بر آمذ توانگران از مسند ناز چون یار معشوق بی وفا بحبل عجز ونیاز افتاذند وکار متنعّمان با ساز چون زلف دلبر دلدار رعنا آشفته آمذ درویشان از ان واقعه شکسته وداریش شدند ومتموّلان از ان حادثه با فقیران یار وخویش[1] گشت بیت

(١) آ: یار خویش.

خود آن همه کار و بار گویی که نبود　　　وان دولت بی کنار گویی که نبود

شعر

هـذی الدیار فاین نور بدورها　　　این الشموس المشرقات بدورها

و غزان چون از نهب و غارت آن ناحیت سیر شده بودند بنیشابور رفتند و اهل ان خطّه در ابتدا بجواب دهی بر خاستند و بعضی از غزانرا بدار البوار فرستاذ بلی عاقبة الامر شکست بر اهل نیشابور افتاذ و پناه بمسجد جامع بردند کفرهٔ غز که از کرّ و فرّ خلاص یافته بوذند و هریك سروری رفیع قدر شده شمشیر قهر در نهاذند و پیر و جوان دبیر و عوان اُمّی و کاتب مذنب و تائب سرکش و طایع غنیّ و جایع خامل و ذایع * کامل و ضایع فقیر و منعم کافر و مسلم قاعد و مجاهد مومن و معاهد را در ان مسجد بقتل آوردند و از دم کشتگان که اثر افعال ذمیمهٔ این سرکشتگان بوذ جوی از خون چو جیحون (۱) روان شد　　شعر

حتّی ترکن الماء لیس بطاهر　　　والترب لیس یحلّ للمتیمّم

و در ان واقعهٔ شنعا بسا رجال و نسا که در طوفان بلا بلا کفن با صد هزار حسرت و محن سر در نقاب تراب کشیدند و بسا ساکنان مسندِ اُفضل وافتا (۲) و متوطّنان معهد عزّ و علا مخدومان با بها و خدمتکاران با وفا معشوقان دلربا و عاشقان با صد هزار سوز و بکا که در ان فتن (۳) بی کفن ومدفن بماندند　　بیت

---

(۱) : آ خون حیحون ۰ (۲) ل ۰ ــ (۳) ل ۰

رخی که سایهٔ پرّ کرکس نیازرده * لبی که هم زخودش بوسه آرزو بوده
زبان تیغ بلب روی این بخائیده * دهان سگ بزبان کام ان بیالوده
نه هیچ فائده این را زعدّت و لشکر * نه هیچ حاصلی انرا ز رفته و عوده

و چون آن روز که شب یلداء حوادث و لیلة البلاء نوائب بوذ بشام رسید و پردهٔ قیرگون بام(۱) ظلام بر مقتضی و جعل اللّیل لباساً(۲) بر سر ان محنت زدگان ایّام افتاذ و امیذ آن بوذ که تا بر آمذن صبح تمام ان لیام بذنام شمشیر در نیام کشید آتش جهان سوز در چهار سوی مسجد(۳) نهاذند و تا روز جهان افروز خشاب مذهّب مدهون و ستونهاء منقّش بنقوش بوقلمون شعلها میزد و شرارت نار در و دیوار ان دیار روشن میداشت و غزان بذان روشنی و انارت تا روز نهب و غارت میکردند و مردم را علی اقطع الوجوه بقتل می‌آوردند و تاراج اموال مقتولان شهید و مقبولان حضرت ذی العرش المجید میکرد ومدّتی در شهر مقام ساختند وبروز روشن بشهر میرفتند واگر در تاریکیٔ شب خردهٔ از چشم دور افتاذه بوذ یا نیم مردهٔ نیم زنده بزخم شمشیر بی‌رحم نزدیك نشده(۴) میگرفتند و می‌کشت و چند کس که بقیّهٔ اهل آن خطّه بوذند و در قید حیات مانده وهنوز کشته نگشته بروز در چاهها وکاریزهاء کهن میگریختند وبا صد هزار غمّ ومحن ترجیة الیومی میکرد و در شب که غزّان از شهر بصحرا

(۱) آ: قیر بام. — (۲) سورة الفرقان. — (۳) ل: سوء مسجد. — (٤) ل: نزدیك نشده.

میرفتند بیرون می‌آمدند (۱) وخانه ومقام خویش معاینة می دید لا داعی فیه ولا مجیب شعر

هذه المشاهد والآثار والطلل مخبّرات بان القوم قد رحلوا

مجلس شاهدان مغموم محروم تابوت جای شهیدان مظلوم مرحوم شده ومجمع یاران با وفا منزل ومضجع متوفّیٔ کشته گشته در بزم امیر ننستند (۲) ودبیر از دست تدبیر پای بر بساط عدم نهاذه مدارس علما مدروس ومعالم فضلا منکوس شده کواکب اقبال هریك مطموس ورونق حال هرکس معکوس گشته بایکدیگر می گفتند م لا انت انت ولا الدیار دیار بیت

تن ملوك جهان بین در آرزوی کفن زخاك خوارزم افتاذه توده بر توده

ودر این واقعه ان کفرهٔ ظلمه شیخ الاسلام وقبلة الانام سهیل یمن الیمن شعرَیٔ شام الصدق المهتدی الی سبیل النجاة المرتقی الی عوالی الدرجات عبد الرحمن اکّاف * را که شهباز هواء زهد ومعرفت سیمرغ فاف تقوی وولایت ولیٔ نامدار ووالیٔ حضرت آفریدکار بوذ ومولیٔ اکابر الایّام رافع اعلام الاسلام تاج الشریعة کاشف ریاح * الحقیقة المرتجَی من الله ان یکرِمه فی الاخری کما اعزّه فی الاولی محیي الدین محمّد بن یحیي که إحیاء علوم عقلیّات وترجمهٔ احکام شرعیّات میکرد در شرح معالم تنزیل با محیي السنّهٔ بغوی * دم از برابری میزد ودر کشف اسرار تاویل با جار اللهِ خوارزمی * دعویٔ براذری میکرد مقامات حمید او چون کلمات

---

(۱) ل : از شهر بیرون می‌رفتند . ـ (۲) ل : نشسته .

بدیع همذانی ومقالات جریری * ومقامات حریری خوب بوذ وعبارات مستصفی واشارات آصفیٔ او چون استعارات یمینی وعوارف معارف یقینی مرغوب حاصل روزگار او أحکام اصؤل دلایل شرعی وکار او تحریر مباحث فروع مسایل فقهی بیان او مفتاح توضیح لطایف نقلی وبنان او واسطهٔ تنقیحات اشارات عقلی تغمّدهما الله بغفرانه واسکنهما اعالی جنانه بزخم شکنجه شهید کردند ودر ان حادثه که واتّقوا فتنةً لا تصبنّ الّذین ظلموا منکم خاصّة [۱] صفت آن بوذ این دو بزرگوار دین واین دو یکانهٔ منقطع القرین بدست آن ملاعین هلاك شدند واز صعوبت ان واقعهٔ حایل بیت

خروش ازعالم بلا بر آمذ فغان از خیمه وصحرا بر امذ

و اشراف اقالیم علوم تواریخ چنین نقل کرده‌اند که چون قوم غز از ان دیار برفتند چند کس معدود محصور از اهل نیشابور که باز مانده بوذند وبجهت اخلاف [۲] مذهب واختلاف [۳] معتقد از یکدیگر بسی کینهٔ دیرینه در سینه داشتند واین مرانرا ساهیٔ مبْطِل [٤] وان مرین‌را مخطیٔ مضلّ می‌گفت در شب بمحلّت یکدیگر می رفتند وآتش در مقام سنّی ومتشیّع می زد

این مرانری همی زند مخلب وان مرین را همی زند منقار

و بچند روز محصور بشومیٔ این فتنهاء عظیم ان شهر صحیح الادیم علیلة النّسیم ضاحکة التراب باکیة السحاب چون دست غرفاب شد وآن نزهت

(۱) سورة الانفال. ــ (۲) ل : اختیلاف . ــ (۳) ل: اختلال . ــ (٤) ل: تنامی ویبطل.

آباذ که قصور ان از جنّاتٍ تجری من تحتها الانهار(۱) حکایت کردی

بیت

سواد او بمثل چون سپهر مینا رنگ   هواء او بصفت چون نسیم جان پرور
صبا سرشته بخاکش طراوت طوبی   هوا نهفته در آبش حلاوت کوثر *

مجمع اکارم ومنبع مکارم مرحلهٔ قافلهٔ نزهت وقبلهٔ ارباب فرحت که طالبان هر میسور ومعسور رخت اقامت در ان وطن معمور نهاذندی ودل بر داشتن از ان مقدور هر مسافر ومقیم نبودی سکّان وقُطّان هنگام هجرت از ان مکان با یکدیگر گفتندی   بیت

کراست زهره که با این دل ز صبر نفور   در افکند سخنی از وداع نیشابور

درجهٔ * ان مصیبت(۲) بجایی رسید که نه مجاور فایدهٔ استظلال از مدارغنی می یافت ونه مسافر را پناهی بوذ که وقت حاجت انجا می شتافت هر یك از ان مظلومانرا وِرْدِ زمان و وظیفهٔ زبان این بوذ که   بیت

نه مرا مسکن وماوا نه مرا خانه و جای   نه مرا مونس ومحرم نه مرا یار وندیم
بر دلم حسرت اصحاب بلائیست بزرگ   بر تنم فُرقت احباب عذابیست الیم
که گمان برد که افتم من مسکین هرگز   بحنین رنج و مشقّت ز چنان یار ونعیم

مساکن وزیر و دبیر زیر و زبر و منازل امیر و مشیر بی بام و در شد بیوتات قدیم از پای درآمذ وجنّات نعیم عالیها سافلها(۳) گشت و بعد از حدوث این حادثه و حلول این واقعه بازماندگان اهل نیشابور که آیت لَنَبْلُوَنّکم بشیءٍ من الخوف و الجوع ونقصٍ من الاموال والانفس والثمرات(۴)

---

(۱) سورة البقرة *. — (۲) ل: این مصیبت هایل . — (۳) سورة هود. — (٤) سورة البقرة.

گویی در شان ایشان نازل شده و أخرجناهم من جنّاتٍ وعیونٍ وزروعٍ ومقامٍ کریمٍ (١) حالت ان دلریشان پریشان گشته بعذاب الجوع مبتلا شدند

شعر

قد اصبح الناس فی غلاءٍ و فی بلاءٍ تداولوه

وکار ان غلا بجایی رسید و روز بازار آن عنا بنهایتی انجامیذ که اگر یکی از دست لشکر بلا جسته بوذ یا مجهول الاسمی از صدمهٔ قهر ان کفره خسته نشده چنگ در دامن مرگ زد ومیگفت شعر

فیاحسداً منّی لمن یسکن القبرا وقدعزّت الجنّة (٢) حتّی نسی المحبّ الاحبّة

وغزان در ان زمان با اکثر اهالیٔ بلاد خراسان همان شیوه ورزیدند ورنود و اوباش و شرار الناس آن بلاد با ایشان یکی شدند وشاه نامور سلطان سنجر دو سال درمیان ان قوم پر مکر بماند و عاقبة مویّد که از وزراء او بوذ وبوفور شهامت ودور اندیشی ممتاز و از ارشاد هر مرشد وموبد بی نیاز جمعی غزانرا با خود یکی کرد و باسم شکار بر عادت معتاد بر نشستند و از پیش چند معبَر ترتیب داذه بوذند ودر مقابل ترمد معدّ گردانیده و از جیحون بگذشتند و بقلعهٔ ترمد رفتند و از تحکّمات هر مدبّر نجات یافت وچون آوازهٔ فوز این فرصت و نیل این موهبت بسمع لشکر بهم بر امذه وامراء پراکنده کائنین (٣) القصائد فی الضمائر والعقائد پیوست مشیاً عَلَی الهامِ لاعَلَی الأقدام متوجّه حضرت سلطان اسلام شدند وسلطان روی بدار الملك ری نهاذ و جهت انك خزاین خالی

---

(١) سورة الشعراء . — (٢) ل . — (٣) آ : کاسان ٠ ل : کائنان .

می دیذ و ممالك از رونق عمارت عاری می یافت و رعاة منتشر و ولاة منکسر و مملکت مُشَمَّر * و صحیفهٔ سلطنت مبتر نوایر فکرت استیلا گرفت و آتش غمّ در حریم جان افتاد و عارضهٔ که آخر امراض و مُنَغِّص أعراض بود عارض شد و مرضی که اسباب و علامات آن لایح بوذ ظاهر گشت و مصرع طبیعت از مقاومت علّت چون طبیب ازلِ کلّی قانون شفاء آن امراض اورا تعلیم نداذه بوذ و فصول منهاج ان فصول اورا تلقین نکرده قاصر آمذ وکاسر تن وجان اعنی رنج بی دوا و درمان غالب گشت ومتقاضیٔ بی محاباء أجَل که صد هزار سنجر و قیصر و دارا و سکندر را هنگام نبرد در محبس عدم انداخته است و بسیار کیقباد و قباد و خسرو و فرهاد را گاه جنگ چنگ در دامن زده و خاك ممات بر پیرامن بیخته باسترداد متاع خویش برخاست و از پای ننشست تا سراپای وجود سنجر را بهم بر زد شعر

مولی سلاطین الانام[1] لقد مضی و بفوته للملك ضاق الخنجر
قد نال من دنیاه خمس اذرع * من بعد ضبط الممالك سنجر

و بفوات ان سلطان عادل و ممات آن شهریار کامل فتنه چون نرگس دیدهٔ شوخی باز کرد و عدل معتدل مزاج بنفشه صفت سر بر زانوء حسرت نهاد و از در و بام آسمان این ندا بسمع انس وجان آمذ بیت

ای سلطنت چو صبح بَدُر جامه تا بناف وی مملکت چو شام بَبُرموی تا بدوش
ای تاجِ عقد ملك چو بکسست خاك خور وی بخت جام شاه چو بشکست زهر نوش

مسقط راس سلطان سنجر سنجار شام بوذ و وقت ولادتش رجب سنه

---

(۱) ل : السلاطین الایام .

تسع و سبعین[۱] و اربعمایه مدّت عمرش هفتاد و دو سال و اند ماه[۲] و زمان پادشاهیش شصت و یك سال بیست سال در مملکت خراسان از قبل براذر و چهل و یك سال در ممالك جهان وزراء او شهاب الدین ابوالمحاسن براذر زادهٔ خواجهٔ نظام الملك طوسی و شرف الدین ابو طاهر قمی و طغانبك کاشغری و معین الدین ابونصر کاشی و صدر الدین ابو اسحق بن نظام الملك و پسر براذرش ناصر الدین طاهر بن فخر الملك و نصر الدین محمود ابی توبه و قوام الدین ابو القسم[۳] طغرائی توقیع مبارکش توکّلت علی الله و من یتوکّل علی الله کفاه.

السلطان مغیث الدین محمود بن محمّد بن ملکشاه یمین امیر المؤمنین.

سلطان محمود طالعی مسعود و صفاتی محمود و صورتی خوب و سیرتی مرغوب و بیانی ملیح و زبانی فصیح داشت طبع لطیفش درّاك هر مشکل بوذ و رای رزینش فکّاك هر معضل جمع و خرج دیوان بقلم خویش محفوظ و مضبوط داشتی و جامع الحساب مملکت لوح ضمیر منیرش بوذی در ذات ملك صفات او حُکم با حِکَم و حلم با علم[۴] متقاربان بوذند و فضل با سخاوت وهنر با شجاعت متلازمان شعر

هو الدین والدنیا هو اللفظ والمعنی هو الذروة العلیا هو الغایة القصوی

امّا عمر گرامی که سرمایهٔ أمانی و سر دفتر کامرانیست مساعدت ننمود

---

(۱) آ و ل : تسعین . — (۲) آ : و ند ماه . — (۳) آ و ل : ابو القسم . — (٤) آ : حلم با حکم وحلم .

و بخت معاضدت نکرد   و پیش از انك شهباز مراد چشم باز گشود و عروس ملك روی تمام بنمود   م سر در کفن وفات پیچید و برفت   گویند در مباشرت مداومت نمودی   وأناء اللیل و اطراف النّهار معاشرت دوست داشتی   و چون از مرتبهٔ اعتدال بحدّ کمال رسید   قوّت نفس روی بنقصان نهاذ   و امراض مزمن که تدبیر ان عسیر بوذ بازدیذ آمذ * و جان نازنین در سر آن هوس کرد   وربّ شهوةٍ ساعةٍ اورثت حزناً طویلاً.
و جلوس آن سلطان تیز (١) دولت بر تخت سلطنت در شهور سنهٔ احدی وعشره وخمسمایه بوذ وتخت گاه و کاخ او بغداد و اصفهان   و میان او و امیر المؤمنین المسترشد بالله مخالفت و مضادّت بوذه و عداوت و مخاصمت * و دو نوبت بدر بغداد رفت وشهررا بستد   وچون پادشاه نامور سلطان سنجر بعراق آمذ   میان او و سلطان محمود که محسود اقران و مغبوط جهانیان بوذ جنگی عظیم رفت وآخر الامر محمود تن بهزیمت داذ * و روی براه فرار نهاذ بعد از ان سلطان سنجررا جاذبهٔ رقّت جنسیّت وداعیهٔ قرابت ولحمت (٢) در حرکت آمذ ومحمودرا باز خواند وحکومت عراق برو مسلّم داشت و دختر خودراماهملاك (٣) خاتون در حکم او کرد و أساس قرابت قدیم بمواصلات جدید مستحکم شد   و گویند   سلطان محمود   خادمان بسیار داشتی و جهت انك اکثر اوقات در حرم محترم بوذی   و رفع ظلامهٔ مظلومان وعرض قصّهٔ غصّهٔ محتاجان   ایشان کردندی   هریك بمراتب عوالی ومناصب اعالی برسیدند و بر نقیر وقطمیر * وقلیل وکثیر احوال دیوان اطّلاع یافتند   ولادت سلطان

---

(١) ل . ـ (٢) آ و ل : لحومت . ـ (٣) آ و ل : مهملاك.

در حادی عشرین شوّال سنه تسع وتسعین واربعمایه بوذه وسال عمرش بیست و هفت ومدّت ملك چهارده وزراءاو ربیب الدّوله ابو منصور قیراطی وکمال الدین سمیرمی وشمس الملك عثمان بن نظام الملك وقوام الدین ابوالقاسم وانوشروان بن خالد کاشی توقیعش اعتصمت بالله.

السلطان رکن الدین ابو طالب طغرل بن محمّد بن ملکشاه یمین امیر المؤمنین.

سلطان طغرل از سلاطین عهد خویش بعدل وشجاعت و بذل وسخاوت ممتاز بوذ وبخلق رضی وکرم جبلّی از میان خسروان جهان مستثنی از هزل و ملاهی وفواحش ومناهی اجتناب نموذی وبمقتضیٔ اشارت لا یوجد العجول محموداً * تانّی و وقار در همه کار از واجبات دانستی فسانهاء فریدون را آیات داذ گستریٔ او ناسخ بوذ وقواعد نصفت وعدل پروریٔ انوشروان حکایات او منسوخ کرد وچون سلطان محمود از مضایق دار دنیی بحدایق فردوس اعلی رفت ورخت دولت از مدارج سرای سفْلی بمعارج عالم علْوی برد سلطان سنجر که عمّ طغرل بوذ بنا بر رعایت حقوق خویشی ومحافظت مراسم یگانگی ولیٔ عهدی وقایم مقامی بوی تفویض کرد وزمام بسط وقبض وعنان ابرام ونقضِ کلّیات وجزویّاتِ امور طول وعرضِ ممالكِ بسیطِ ارض بوی سپرد و چون از خدمت سلطان مراجعت کرد * وبعراق آمذ میان او و برادرش مسعود خصومتی بازدیذ آمذ وحسدی که از لوازم جهانداریست با سوابق

حقدی که از خصایص خویشیست متلاحق شد وبوضع اساس بیگانگی بر خاستند وبرفع قاعدهٔ یکانگی میان در بست وروزگار غدّار روزی طغرل را مُقْبِل میخواند وزمانی برادرش را طالع مسعود می بخشید هنگامی خوَل وخدم طغرل طعمهٔ سنان قهر مسعود می شدند وعلم اقبالش نگونسار می گشت وگاهی خیل وحشم مسعود ذایل وخوار آیت فرار میخواندند بلی آخر الامر فتح أصلی وظفر کلّی مسعودرا بوذ * و وبمراد ومقصود برسید ومنهیٔ تقدیر نداء شعر

اذا لم يعنك الجَدّ فالجِدّ باطل وسعيك فيما لم يقدّر مضيّع

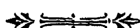
بیت

بکوشش بزرگی نیایذ بجای مگر بخت نیکش بُوَذ رهنمای

بسمع طغرل رسانید ودر شهر همدان در محرّم سنه تسع وعشرین وخمسمایه آفتاب عمرش منکسف شد وماه جاهش منخسف گشت وبروضهٔ رضوان وقصور جنان رفت بیت

چرخ از دهنش نواله در خاك افکند دولت قدحش پیش لب آورد وبریخت

سال عمرش از بیست وپنج نگذشت وزیادت از سه سال برتخت سلطنت قرار نگرفت وزراء او قوام الدین ابو القسِم (۱) وشرف الدین علی بن رجا بوذ توقیعش اعتضدت بالله وحده.

---

(۱) آ و ل : ابو القسم .

السلطان غياث الدّين ابو الفتح مسعود بن محمّد قسيم امير المؤمنين .

سلطان مسعود سر آمدهٔ ملوك عجم وقدوهٔ شاهان امم بوذ و بقوّت وشوكت بر خلق عالم مقدّم سخاوتی داشت که شرح آن در قلم نکنجد وذکر آن در حیز فهم نیایذ بمروّت وفتوّت بافریدون دم از اخوّت زدی وبا حاتمِ طیّ دعوئ مساهمت کردی احیاء قواعد خیرات معن زایده * ویحیي برمکی * اورا میسّر شد واقتدا بمـآثر و مکرمات دارا وکسری اورا دست داذ شعر

انك ملكی بيك سوال بداذ وانك ملكی بيك سوار گرفت

اموال ولايت ومنال مملکت همه بر نيکخواهان حضرت قسمت فرموذی وبجمع وادّخار مال جدّ وجهد نمودی بيشتر اوقات خزانهٔ او از نقود وحلِي وجواهر ولآلی خالی بوذی وانچه عمّال نواحی از مال مقرّری بخزانهٔ عالی فرستادندی او در بارگاه معالی باصاغر واعالی بخشيدی وبحکم بَشِّرِ مال البخيل بحادثٍ او وارثٍ (١) ذخيره را منْكر بوذی وإمساك وبخل بر مقتضی البخيل بعيد من الله بعيد من الناس بعيد من الجنّة قريب من النار محرّم دانستی وبذين واسطه امور حضرت آن سلطان مقبل که بيت

---

(١) حديث شريف .

کف جوادورا ابرخواست گفت سخی   سپهر گفت مخوانش سخی که محض سخاست
همواره در سلك انتظام بوذ وکار مملکتش مدام بر وفق مرام با وجود این خصایص ومناقب که چون شهاب ثاقب درخشان بوذ با طایفهٔ درویشان انسی عظیم داشتی وبنا بر اشارت انا عند المنکسرة قلوبهم شکسته دلان درست ایمانرا عزیز و محترم وموقّر ومعظّم دانستی [1] و لا ریب بیت
دل شکسته پسندند ناقدان بصیر   درست قلب نخواهند روی اندوذه
وهمواره نفس سرکش را این نصیحت کردی   بیت
گر تکبّر کنی باخواجگان سِفْلَه کن   ور تواضع میکنی با مردم درویش کن
و بر مقتضی اکرموا العلماء فانّهم ورثة الانبیاء فمن اکرمهم فقد اکرم الله ورسوله علماء ایّام و فضلاء انامرا تعظیم واحترام تمـام فرمودی و تفخیم واکرام ایشان از لوازم دانستی و بفحوی إنَّ أکثر أهل الجنّة البلهاء [2] لیلی صفت با هر مجنون و بیهوش عقد مهر بستی و بزنجیرِ ارادت هر پیر از شراب معرفت مدهوش را و شراب المعرفة هو شراب وکلّ شراب دونه سراب در قید مصاحبت کشیدی و مجلس او از ندیمان خوش بیان و ظریفـان شرین زبان خالی نبودی و از هزل و مطایبه منع نکردی و المزاج فی الکلام کالملح فی الطعام و چون متقاضیٔ أجل دامن برادرش طغرل بگرفت و از سرای دنیی بمنزلگاه عقبی برد سلطان ببغداد بوذ امراء عراق اورا طلب کردند تا بیایذ و بر تخت مملکت قرار گیرذ و چون بواسطهٔ نزغ الشیطان که میان براذران رفته بوذ امراء طغرل از سلطان مقبل منهزم

---

(۱) ل . (۲) حدیث نبوی .

بوذند از تبریز سلطان داودرا نیز طلب کردند ولیکن سلطان مسعودرا توفیق باری ممدّ شد و بخت‌یاری نموذ و بهفته‌ٔ از بغداد بهمدان آمذ و امراء من حیث الضروره پای بوس کردند و بر تخت سلطنت نشست و دوستی و تودّد با داود[1] آغاز نهاذ و ولیّ عهدی بوی داذ و دختر خودرا گهرخاتون محکوم قضاء او گردانید ومبنی بر انك داود و اتابك قره سنقر[2] بوقت شنودن وفات طغرل با خدمت امیر المؤمنین المسترشد بالله عهدی کرده بوذند و مکتوبی نوشته که اگر خلیفه بطلب ملك عراق و خراسان ملتفت شود ما بندگان کمر مطاوعت برمیان بندیم و بمعاونت و معاضدت ومساعدت و مظاهرت ید بیضا نمائیم خلیفه از بغداد بعزم این کار بیرون آمذ و چون از دینور بگذشت سلطان با لشکر بی کران بوی رسید امراء خلیفه منهزم شدند و روی براه هزیمت نهـاذ سلطان حاجب خاصّ را بفرستاد تا امیر المؤمنین را زمـین بوس کند و ملازم حضرتش باشد و هرچه از آیین خلافت[3] بوذ جهت خلیفه ترتیب کرد و باتّفاق روی باذربیجان نهاذند و چون بحدود مراغه رسیدند فراعنهٔ ملاحده خلیفه را کارد زدند وشهید کردند و چون خبر این واقعه بپسرش راشد رسید لشکری آتش هیبت باذ حرکت که در صفّ هیجا از بهرام نیزه ربودندی وتیغ از میان آفتاب گشودندی گرْد کرد و با پیغـام برخاست وساطان با تبعی بی کران ببغداد رفت و راشد بحکم لا یجتمع السیفان فی غمدٍ واحدٍ م

غوغا بوَذ دو پادشه اندر ولایتی بگریخت و باصفهان شـد و شهررا

---

(١) ل : داوود . ـ (٢) آ : اقسنقر . ل : سنقر . ـ (٣) ل . آ : خلافه .

حصار داذ و اتّفاقا دران سال (١) قحطی شامل و غلائی هایل افتاذه بوذ و گرانئ نرخ بجائی رسیده که هر بازاری در پلّهٔ ترازوی (٢) بی انصافی بعد از هزار شور و زاری دانهٔ (٣) گندم با مروارید وزنًا بوزنٍ معاوضه میکرد و جوی از شعیر بعد از بسیار (٤) فریاد و نفیر بشعیری از کافور مقایضه (٥) میداد سِعر (٦) شعیر بمرتبهٔ شِعْرَی رسیده سنبلهٔ آسمان با سنبلهٔ زمین حسد ورزیده حرارتِ گرسنگی (٧) آتش در خرمن جان و تنِ هر مرد و زن زده و دوذ از هر دوذمان بر آورده واقعهٔ بی نانی آب روی هر آدمی با خاك کوی برابر کرده عزیزان قناعت گزین والعزّ لمن (٨) قنع که عمری بفحوی القناعة مال لا ینفد دم از توانگری میزدند و بهر زَیْد و بَکری التجا نمی کرد یحسبهم الجاهل اغنیاءَ من التعفّف (٩) دران قحط سال صفت کأن لم تَغْنَ بالامسِ (١٠) گرفتند و توانگران دنیی پرست که مدّتی در تحصیل مال و تکثیر منال کوشیده بوذند و مرغ نفس را بطمع دانه در دام بلا انداخته از ان غلا بی برگ و نوا شدند و علی هذا کار ان داهیهٔ دهیا و حادثهٔ شنعا بغایتی رسیده که اولاد آدم را دَم بدَم از نا یافتن گندم دم سرد از دل پر درد بر می آمذ ماذر بی نان بچّهٔ نا توانرا طعمهٔ خود میکرد و پدر مهر پرور نور بصر و پارهٔ جگر چون شَهْد و شکر میخورد و درین

(١) ل : شهر . — (٢) ل : ترازو . — (٣) ل : دانی . — (٤) ل . — (٥) آ : مقایضه . ل : مضایعه . — (٦) آ : شعر . — (٧) ل : گرسنك . — (٨) ل . — (٩) سورة البقرة . — (١٠) سورة یونس .

سال در اصفهان یکی از ملاحده راشد خلیفه‌را شهید کرد* وسلطان بر برادر راشد المقتفی بیعت فرموذ واورا بر مسند خلافت نشاند واز بغداد بعراق آمذ وچون سال دیگر[1] بمدینة السلم[2] رفت محمّد خزانه‌دار را خازن اسرار گردانید ووزارت بوی تفویض فرموذ وچون او مردی ضابط مشفق بوذ ومیخواست که اثر کفایت وکیاست بظهور رساند امراء حضرت‌را جامگی وإقطاع نه در خورد لشکر میداذ وخزینه‌را معمور میداشت وبنا بر تهوّر و دلیری احترام امرا کما ینبغی نمی کرد وامرا در کسر حرمت ووضع منزلت او متّفق الکلمه شدند وبخدمت اتابك قره سنقر[3] نوشتند که ما از دست این وزیر بجان رسیده‌ایم ودل از حیات برگرفته وسلطان اعتماد کلّی بر وی کرده ویوماً فیوماً موادّ رفعت او در تزایدست وبامتداد مدّت بجایی رسد که تدارك نپذیرد بیت

اگر بردباری زحدّ بگذرد دلاور گمانی بسستی برد

قره سنقر[4] آن سخن بسمع ارادت بشنود وچون مصاحب رکاب سلجوقشاه از آذربیجان بعزم فارس بیرون آمذ وبمرغزار سگك* نزول کرد پیغامی بسلطان فرستاد که اگر سر ودست محمّد خازن بمن نفرستی وجانب آن خائن بر من راجح داری من بمهمّی که منصوب ومأمورم نروم ومباذا که بعصیان منسوب شوم ودرین باب مبالغت والحاح بجای رسانید که سلطانرا جهت محافظت مملکت ودفع فتنه ووحشت اجابت

(۱) ل : وسال دیگر جون . —(۲) آ : السلم . — (۳) آ : اقسنقر . ل : سنقر .—
(٤) ل . آ : اقسنقر .

لازم نموذ والفتنة نائمة لعن الله من أيقظها [۱] وچون تسکین شر ر [۲] آن شرّ ودفع صدمهٔ آن فتنه وضرر بی ارتکاب این سیئه ومباشرت این خطیه میسّر نمی شد بر مقتضی ترك الخیر الکثیر لاجل الشرّ القلیل شرّ کثیر بقتل وزیر رخصت داذ والضرورات تبیح المحظورات واز انجا گفته اند بیت

عنان بزرگی هر انکس که جست نخستش بخون دست بایست شست

قره سنقر [۳] بعد از نیل مراد بفارس رفت وسلجوقشاه بر سریر سلطنت نشاند وچون مراجعت کرد وبآذربیجان شد هم در ان سال با تیر قضا دوچار خورد ومتقاضیٔ انتقام عنان [٤] احتشامش بگرفت م روزگار این چنین هزار کند وچنین گویند که سلطان سنجر با عبّاس والی ری بی عنایت بوذ وسلطان مسعودرا فرموذ تا روی بری نهد واورا بگیرذ وسلطان از همدان بری رفت وعبّاس پیش آمد وشرایط استقبال باقامت رسانید وخدمتهای [٥] پسندیده بجای آورد وکرم سلطان بحکم الانسان عبد الاحسان [٦] رخصت رنجانیدن او نداذ واورا بنواخت وببغداد رفت عبّاس بر عادتِ لئیمان شیمتِ بذ دولتان پیش گرفت ولباس عصیان در پوشید وبا بوزابه وعبد الرحمن هم عهد وهم پیمان شد ودر طغیان وکفران ومخالفت سلطان با ایشان یك زبان گشت شعر

اذا انت اکرمت الکریم ملکته واذا انت اکرمت اللّئیم تمرّدا [۷]

---

(۱) حدیث شریف . — (۲) ل . — (۳) ل. آ: اقسنقر . — (٤) آ: متقاضی عنان . — (٥) آ. ل: خدمتهاء . — (٦) میدانی ج ثانی ص ۲٦۳ . — (۷) دیوان متنبّی ص ٥۸ .

نکویی با بذان کردن چنانست   که بذ کردن بجایی نیك مردان

وعصابهٔ إدبار به پیشانی باز بست و محمّد و ملکشاه را بر طلب سلطنت تحریض وترغیب کرد و ایشانرا در اصفهان بر تخت مملکت نشاند وچون سلطان ازین جرات آگاه شد بفرمود تا لشکر منفرق جمع شوند و اتابك ایلدگز از تبریز بیایذ و خود از بغداد بیرون آمذ * وچون بحلوان رسید اتّفاقا برفی عظیم افتاذه بوذ و دشت وصحرا پنبه زار شده و کوه و کنار از حجلت سرما چاذر گازُری * در سر گرفته نه طیور را مجال پریذن بوذ ونه آدمی را امیذ راه بریدن و سلطان بحکم البرد یقتل باز گشت و چهار ماه زمستان که از بیم زمهریر جمله کرم روان فرات و دجله خفته بوذند و سفینهٔ خونْ سکینه در سینه آرمیذه در بغداد توقّف کرد و چون طلایع سپاه ربیع رایت بشارت یحیي الارض بعد موتها (۱) بر افراختند (۲) وسبّاك فروردین سیم برف در مشامّ زمین گذاختْ و صانع (۳) بوقلمون بامر صانع بیچون تاج زرین بر سر نرگس نازنین نهاذ و صباغ گردون در چهار بازار ربع مسکون بنفشهٔ نیلگون بر صحن چمن آورد   بیت

بهنگامی (٤) که نقّاش طبیعت خامه برگیرذ   زنقش عالم آرایش جهان ز بی دگر گیرذ
صبا صبّاغ وعطّارست و بنداری که هر لحظه   حو صبّاغی بآخر برد عطّاری ز سر گیرذ

زمانی که بنات نبات که از عتابِ احتسابِ سحاب در حجابِ ثیابِ

---

(۱) سورة الروم و سورة الحدید . — (۲) ل : افراشت . — (۳) ل : صایع . —
(٤) ل : هنگامی .

بیاض چون نقرهٔ ناب رفته بوذند و روی ببرقع کافور رنگ تنگ بر بسته بامیذ پشتِ گرمیٔ جمشید خورشیدِ آسمان بر روضهٔ رضوان آمذند و مخدّرهٔ عذراء غبرا خودرا در حِلّهٔ حضرا وحُلیٔ زهرا گرفت بیت

صبا بسبزه بیاراست دار دنیی را نمونه گشت چمن مرغزار عقبی را
نسیم باذ در إعجاز زنده کردن خاك ببرد آب همه معجزات عیسی را *

سلطان متوجّه آذربیجان شد و امیر جاولی وتمامت حواشی ملازم رکاب عالی بودند و در ان زمان ملك سلیمان براذر سلطان وعبّاس و بوازبه ومحمّد و ملکشاه با هم در ناحیت اعلم با لشکر وحشم و طبل و علم نزول کرده بوذند ولشکر سلطان از کثرت ایشان می هراسید اتّفاقا من حیث لا یحتسب (١) که بامداذ میان هر دو صف مصافّ خواست رفت سلیمان از لشکر کرانه کرد وراه ری گرفت وعبّاس علیکم بالسواد الاعظم (٢) * فروخواند و از عقب سلیمان روان ودوان شد و بوزابه چون عقد ان جمعیّت بهم برآمده دیذ با محمّد و ملکشاه بهم روی باصفهان نهاذ و سلطان مسعود نام محمود مقام بری رفت و براذرش سلیمان شرایط استقبال باقامت رسانید و ملازم حضرت شد و بعد از ان بذ طالعیٔ سلیمان جاولی و امراء دولت را بر ان داشت که بسلطان گفتند (٣) سلیمانرا مطلق العنان بگذاشتن و از کار او غافل بوذن از مصلحت ملك دورست (٤) و مباذا که جمعی متابع ومعاون اوشوند و اورا حبّ جاه بر خیزد و بطرفی

(١) سورة الطلاق . — (٢) حدیث شریف . آ ول: علیك . — (٣) ل :داشت که گفتند . — (٤) مصلحت ملك کارداری دو ر نیست .

روذ سلطان بنا بر[١] سخن حاسدان سليمانرا در حجرهٔ که قرارگاه او بوذ موقوف ومحبوس گردانيد وملكشاه پسررا از قلعهٔ فرّحين باز آورد واتابكئ او بامير جاولی داذ و بعد از ان براذررا بجای پسر[٢] فرستاد وآن بيچارهٔ مظلوم در ان قلعه مدّتی در غرقاب حيرت وگرداب حسرت بماند و باميّذ لا تيأسوا من روح الله[٣] روزی بشب می برد و پيوسنه اين ترانه می گفت

بيت

غصّه اينست کز رياض جهان گل نبوئيده خار می بينم
بر تن خويش بفصل خزان کسوت نوبهار می بينم

و جاولی متوجّه اذربيجان شد و چون بزنجان رسيد قصد فصد کرد و در حال برخاست وبتير انداختن رفت و رگ دستش بکسست و متقاضئ اجل کمين برکشاد و ازکمان قضا ناوك جگردوز بلا بر هدف جانش زد

شعر

مشى برجليه عمداً نحو مصرعه ليقضى الله امراً كان مفعولا

و بعد از وفات او سلطان اتابكئ پسر بعبد الرحمن داذ و فرموذ تا بيورت أرّان روذ وعبد الرحمن عاقبت انديشی و دوربينی کرد و از سلطان التماس نموذ تا از امرا ايلدگز وخاصبك وقيصر که از بوذن ايشان بحضرت سلطنت أيْمَن نبود[٤] با وی بارّان روند سلطان اجابت فرموذ و چون امراء مذکور بندگان محمود و چاکران مسعود بوذند و از خبث باطن عبد الرحمن اطّلاع

---

(١) ل . ـ (٢) ل : بجای او . ـ (٣) سورة يوسف . ـ (٤) ل .

داشتند در فرصتی عبدالرحمن را بکشتند* وبشارت حصول آن نصرت
و نیل آن فرصت بحضرت سلطنت فرستاذند سلطانرا قتل ان منافق عظیم
موافق افتاذ وچون عبّاس که در مخالفت سلطان موافقت عبد الرحمن کرده
بوذ و با وی عقد مخالفت مستحکم گردانیده وإنّ الظالمین بعضهم اولیاء
بعضٍ[1] ازین حکایت آ گاه شد بتدبیر هرنلبیس وتزویر فرو رفت و با
امیر المؤمنین المقتفی قرار کرد که روز عید چون سلطان بصحرا آیذ خَوَل
و عبیدرا بزجر وتهدید منفرق[2] گردانند وسلطانرا هلاك کنند اتّفاقا
روز عید بارانی عظیم بیامد و وحلی تمام ظاهر شد چنانچه مور از خانه بطلب
دانه نمي توانست شد و مرغ از آشیانه کرانه[3] نمی توانست کرد و سلطان
بواسطهٔ رحمت خالق از زحمت خلایق جان ببرد و بعد از هفتهٔ عبّاس
وسواس را بگرفت وانذاراً للناس بکنار دجله بردار کرد* وموافقان او بعد
از یأس[4] جامه در نیل زدند و سلطان تاج الدین وزیر را بفارس پیش
بوزبه فرستاذ وپیغام داذ که هم عهدان ترا در خلاب خذلان انداختیم اگر
ترا لحاق بذیشان هوس است وعمر عزیز بس تا ترا بذیشان ملحق گردانیم
م إلحاق الفرد بالاعمّ لاغلب بوزابه ازین پیغام بیمناك و غمّناك
شد وخوفناك گشت و در حال لشکری بهم آورد ومحمّد وملکشادرا بر
گرفت و باصفهان برد تا ایشانرا مُلْك شاه گرداند چون بمقصد رسید
محمّد را بر تخت سلطنت نشاند واورا گفت بیت

پنج نوبت همی زنی بجمال پنج دیگر بزن بسلطانی

---

(١) سورة الجاثية . — (٢) ل : متفرق . — (٣) ل . — (٤) آ : باس، ل : ناس.

و چون سلطان ازین حادثه اطّلاع یافت لشکر ِگرْد کرد و روی بجنگ نهاذ و در مرغزار قراتکین * بَدِیه کهران میان ایشان مصافّی رفت که صفت آن در طیّ ضمیر و فذلك تحریر نگنجد وعاقبة الامر میسرهٔ لشکر سلطان شکسته شد و میمنه از هم گسسته گشت بلی چون سعادت مساعد و دولت مضاعد بوذ غلامی حبشی که یکی از حواشی سلطان اورا بثمن بخس دراهم معدوده در تحت بیع آورده بوذ بوزابهٔ بسیارْ تَبَع را که چون تُبَّع بکثرت أتباع افتخار میکرد در میان معرکه پیاده بیافت و بشناخت (۱) و بگرفت وهرچند بوزابه گفت نیمهٔ از ملك پارس بتو دهم و مرادست بدار قبول نکرد و دست بسته بحضرت سلطان برد بیت

خصم را سوی حضرتش تقدیر بسته دست و شکسته پای آورد

و سلطان بقتل او حکم کرد و سرش ببغداد فرستاذ تا بر در حرم مقتفی عبرةً للنظّار بیاویزند بیت

بس بقائی (۲) نبوذ خصم ترا در دولت چه عجب رایحهٔ گل ببرد جان جُعَل

و محمّد وملکشاه خاسرو نادم (۳) مراجعت کردند و بفارس رفتند و باذ بی دولتی خیام سلطنت ایشانرا بر هم زد و در ورطهٔ نکبت انداخت شعر

ما کلّ ما یتمنّی المرء یدرکه تجری الریاح بما لا تشتهی السفنُ (۴) *
فما کلّ طلاّبٍ من الناس بالغٌ ولا کلّ سیّارٍ الی المجد واصلُ

و چون پنج سال ازین حکایت بگذشت در رجب سنه ستّ و اربعین وخمسمایه سلطان رخت اقامت از نزهت خانهٔ دنیی بمغفرت سرای عقبی

(۱) ل — (۲) ل · تفاوت . — (۳) ل · خاسراً ونادماً · - (٤) دیوان متنبّی ص ۲۷۹ (ذیل ص ۲۸۹

برد وهاتف تقدیر نداء وأتممتُ علیکم نعمتی[1] در بارگاه او داذ

بیت

صاحب نظری کجاست تا در نگرد تا آن همه اینچه پیشش آمذ ارزید

و در مدرسهٔ جمال الدوله در همدان سلطان جهانرا دفن کردند مدّت عمرش چهل و پنج سال بوذ وزمان حکمش هفده سال و وزیرانش شرف الدین انوشروان خالد الکاشی وعماد الدین ابو البرکات الدّرگزینی وکمال الدین محمّد الخازن وعزّ الملك ابو العزّ البروجردی ومویّد الدین اسمعیل الطغرائی وتاج الدین الشیرازی وشمس الدین ابو النجیب توقیعش اعتمادی علی الله.

السلطان مغیث الدین ملکشاه بن محمود یمین امیر المؤمنین.

شاهنشاه ملکشاه شاهی بوذ شجاع ودلیر ودر میدان مبارزت چون شیر بحسن خُلق مشهور وبسخاوت وإحسان بر خَلق مذکور عیش وطرب بر دوام کردی وهزل وشربِ مدام مدام پیوسته بزمگاه او بشاهدان بی نظیر آراسته بوذی وبمعشوقان کشمیر پیراسته خاك تختگاه او چون گل وریحان خوشبوی ومطربان بارگاه او چون بلبل وهزاردستان خوش گوی بیت

زخاك مجلس او بوی خلدمی آمذ چنانك نِکْهَت عنبر ز کلبهٔ عطّار

(۱) سورة المائدة.

وسلطان اتّفاقا بر پری چهرهٔ که زنجیر زلف پرتاب او هزارعاقل‌را مجنون کرده بوذ و صد کامل‌را مفتون گردانید بیت

از ین مه پارهٔ عابد فریبی ملایك صورتی طاوس زیبی
که بعد از دیذنش[1] صورت نبندد وجود پارسایانرا شکیبی[2]

عاشق زار شد و در دام هوس جوانی و عشق شهوانی گرفتار گشت

بیت

بر دل ازعشق چرخ نیست که‌تادرافتد[3] آب بی تیرگی واینهٔ بی رنگاری

وهمواره در جمعیّت‌خانهٔ که زهره‌را بر ان رشك می‌آمذ وخورشید از سر غیرت‌از دیذه أشك می‌باریذ با دلارام خوش‌خرام در تجرّع کاسات مرام و جامات مدام بی‌زحمت لیام انام لیالی وایّام می‌کذرانیدند

شعر

الخمر یاقوتةٌ والکاس لؤلؤةٌ من کفّ لؤلؤةٍ ممشوقةِ[4] القدّ

ومنظورکزیدهٔ زلف‌بریده بدست[5] ان شاه پسندیده آثار داذه بوذ و هر زمان از لحن خویش نغمه می‌ساخت وبسرپنجهٔ لطف بر رباب طرب زخمه می‌زد وبسان‌ناهیذ چنگ وبربط می‌نواخت وملاطفت ان معشوق‌مهربان با ارادت سلطان ضمّ شد و زاد فی‌الطنبور[6] نغمة و سلطان آن لذّت روح‌پروررا غنیمت میدانست وان فرصت از خلاصهٔ زندگانی و نقاوهٔ[7] أمانی می‌پنداشت شعر

---

(۱) ل . — (۲) کلّیّات سعدی ص۸۵ . — (۳) ل . — (٤) ل . — (٥) ل . — (٦) : آ و ل : طنبور . — (۷) ل .

و الذّ ایّام الفتی و احبّها   ما کان یزجّیه مع الاحباب

وچون مملکتِ موروث داشت ومعشوق محبوب قرین بوذ ودست قدرتش حمایل گردن مطلوب گمان برد که مدّة العمر عروس دولت در کنار باشد والی آخر الامر سعادت یار وبذان اعتماد تدبیر کار مملکت ومحافظت رسوم سلطنت مهمل گذاشت وندانست که از دهر بذ مهر وفا نیایذ واز معشوق ستم پیشهٔ دنیی جز جفا نزایذ   شعر

ابداً تستردّ ما تهب * الدنـ   یا فلیت جودها کان بخلا

داماد عروس دهر بد مهر مباش   کین فاحشه را خون عزیزان مهرست

إنّما الدنیا فناء   لیس للدنیا ثبوت

إنّما الدنیا کبیت   نَسَجَتْهُ العنکبوت(۱)

واز کثرت عیش ومداومت(۲) طرب با امراء دولت نمی پرداخت وایشانرا برمتّهم بمجلس معاشرت با یار بار نمی داذ والمجالس اخلاها واحلاها وچون خاصبك که خودرا از خواصّ میدانست در حکم عموم داخل بوذ وچون عوامّ خارج از ملاقات ودیذارِ سلطانِ عاطل وسلطان از قاعده ما من عامٍّ الّا وقد خصّ منه البعض واستماع قضیّه ولله فی حکم العموم خصوص غافل از سر غیرت عاصی گشت وحسن جاندار را بر ان داشت که سلطانرا بخانهٔ خود مهمان برد وخوانی معتصم وار بینداخت وشراب ارغوانی بکام تلخ وبجام شرین بر دست ساقیٔ نازنین نهاد وسه شبانروز از ساغر جان می ستدند ودر روضهٔ

---

(۱) دیوان امام علی، بولاق ۱۲۵۱، ص ۱۵ . ـ (۲) ل : ملازمت .

جنان بموافقت پیکر سمین دهان شرابی که شعر

تخفی الزجاجة لونها فکانّها فی الکفّ قایمة بغیر إناء

می‌نوشیدند عاقبة‌الامر چون بساط نشاط در نوردیذند سلطان بخت برگشته ومعشوق زلف آشفته انك بیت

زلفش چو بدلبری در آیذ بس کس که زخان و مان بر آیذ
هم رایت خوش‌دلی نگون شد هم دولت بی‌غمّی سر آمذ *

موکّل کردند و از مسند اختیار و شاهی در وهدهٔ اضطرار و تباهی انداخت و خاصبك ظفر یافت و زبان بملامت برکشاد وچون سلطان خودرا بذین‌سان دیذ تحمّل و صبر پیش آورد و بلسان رضا با خاصبك بی وفا گفت بیت

کنون که وقت خمارست می بیایذ خورد زدست ظلم تو ناکام شربتی قائل القصّه چون سلطانرا درین قید مبتلا کرده بوذند کس را بخدمت براذرش سلطان محمّد فرستادند واورا استدعا کردند تا بیایذ وچون ملکشاه از ملك سیر آمذه وروی بختش چون قیر شده بجای براذر بر تخت سلطنت نشیند وملکشادرا بکوشکی بردند وبی بار همدم و رفیق محرم (۱) پای تدبیرش بقید محکم کردند ومقیّد ومحبوس گردانید ملکشاه که ملك موروثش (۲) از دست رفته بوذ ومحبوب از نظرش محجوب شده سر بر زانؤ حیرت (۳) نهاذ واز سر حسرت و ندامت ومشقّت این ترانهٔ دوستانه میگفت شعر

(۱) ل : بی یار ومحرم و رفیق همدم . — (۲) ل . — (۳) ل : زانو حسرت .

فیا لیت ما بینی وبین احبّتی　　من البعد ما بینی وبین المصائب

وبزبان باذ صبا که محرم اسرار اخوان صفا [1] وپیام‌گزار یاران با وفاست [2] این نشید بگوش معشوق دلربا ویار رعنا وحریف زیبا وظریف با وفا می‌رسانید که

بیت

انجا که تویی من آمدن نتوانم　　وانجا که منم تو خود نیایی دانم

ومدّت پانزده روز دران مسکن دلگیر با هزار غمّ وتشویر در فراقِ غمگسارِ یاقوتین‌دهان ودلدار داودی ألحان که مقابلِ فراق جان ومفارقت ازجهان بوذ و　شعر

إنّ المنيّة والفراق لواحد　　او توأمان تراضعا بلبان

ازعمر چه خوشترست وصلت　　وزمرگ چه صعبتر جدایی

بسر برد واین مقال وصف حال او شد　　شعر

بالامس انا ووصلها والخمر　　واليوم اذى خمارها والهجر

يا دهر كلاهما لديك استويا　　بع ذاك بهذا وفداك العمر

بیت

دی ما ومیّ وعیش‌خوش وروی نگار　　وامروز غمّ جدایی ورنج خمار

ای گردش ایّام ترا هر دو یکیست　　جان بر سرِ امروز نهم دی بازآر*

وبعد ازان شبی بدلالت شهاب سعادت ودالّت [3] نجم شهامت از ان محنت خانه بگریخت　وبطرف خوزستان رفت ومدّتی مدید وعهدی

(۱) ل : ان صفا . ـ (۲) ل : با ولاست . ـ (۳) ل : دلالت .

بعید انجا بوذ و خواهرش گوهر نسب بهر وقت از اصفهان بخوزستان میرفت و اموال بسیار بهدیه می برد و برادررا بر ان می داشت که لشکری جمع کند وتبعی گرد آورد سلطان محمّد ازین حال اگهی یافت و ملك ایاز را بفرستاذ تا خزانهٔ ملکشاه قهراً وقسراً بر گرفت و در ربیع الاوّل سنه خمس و خمسین وخمسمایه بجوار رحمت باری تعالی رفت وچون سلیمانشاه در همدان انگشتریء ملك در خنصر عنصر همایون کرد و ملکشاه ازخوزستان باصفهان آمذ و بر تخت سلطان قرار گرفت در دل داشت که سلیمانشاه‌را مقهور گرداند و همه ملك‌را بدست آرذ امّا عمر عزیز وفا نکرد و بعد ازپانزده روز که باصفهان آمذه بوذ با ناوك جگردوز قضا دوچار خورد و هادم اللذّات أساس سلطنت‌را خراب کرد بیت

بس‌نامور بزیر زمین دفن کرده اند کز هستیش‌بروی زمین در نشان نماند
خیری کن‌ای فلان وغنیمت شمار عمر زان‌پیشترکه‌تایك بر آیذ فلان نماند(۱)

مدّت عمرش سی و دو سال وچهار ماه‌بوذ وزیرش شمس‌الدین ابوالنجیب توقیعش استعنت بالله .

السلطان غیاث الدین ابو شجاع محمّد بن محمود قسیم امیر المؤمنین .

سلطان ماضی محمّد سلجوقی بیت

(۱) کلّیّات سعدی ص ۵۳ .

ان خسروی که درصف هیجا ورا خرد همتای پیل جنگی و شیر ژیان نهاذ
اعقل شاهان دهر و اکمل شهریاران عصر بوذ رایی ثاقب و فکری
صایب وقولی راسخ وعهدی ثابت داشت رعایت أحکام شرع نبی آخر
الزمان باقصی الغایة و الامکان رسانید و در محافظت جانب [1] مشاهیر
ایمهٔ عالم وکبار فضلاء امم بجان کوشید حضرت او کعبهٔ اعیان ومشرب
احسان بوذ و عدل او پاسبان هرناتوان وأمان بخش هر پیر وجوان بیت

حوا نده تیعش بر حلایق حطبهٔ فتح وفتوح (۲) داده عدلش در ممالك مژدهٔ امن واماں

* و سبب ملك این سلطان چنان نقل کرده اند که چون براذرش ملکشاه
اکثر زمان بر طرف گلستان وصحن بوستان با شاهد موی میان و ساغر
ارغوان بسر می برد و دل را در خم چوگان زلف معشوق یاقوتین دهان [3]
انداخته بوذ وجان از زنجیر زلف پریشان یار مهربان آویخته [4] و با
وجود علوّ قدر و بسطت ملك چون همای استخوان میجُست [5] امراء
زمان اورا از خوزستان طلب کردند بیامذ و بر سریر سلطنت نشست
وجمال الدین قفشت * بن قایماز که باستدعاء سلطان رفته بوذ در اثناء راه
با سلطان گفت که خاصبك در حقّ تو همان کند و اندیشید که با براذرت
ملکشاه کرد و او با خلیفه عهدی کرده ومیخواهد که خاندان شمارا
عالیها سافلها گرداند سلطان این سخن بسمع قبول راه داذ و بگوش ارادت
بشنود و چون در محرّم سنه ثمان و اربعین و خمسمایه بهمدان رسید وامراء
دولت بحضرت سلطنت آمذند ومراسم عبودیّت و خدمت باقامت رسانیدند

---

(١) ل . — (٢) ل . — (٣) ل : یاقوتین لبان . — (٤) ل . — (٥) ل .

روز اوّل بمرغزار قرانگین طوی کردند ودوم بکوشك مرغزار همدان رفتند وتحف بسیار وطُرَف نیّف ایثار کردند وان جمع منفرق گشتند خاصبك بقدم ادب بایستاد وزبان بنصیحت برکشاد وآیین سلطنت خواندن گرفت جمال الدین قفشت از پس پشتش در آمذ وبمعاونت صارم محمّد (۱) یونس اورا بگرفت وبموضعی خالی برد واز متابعان خاصبك زنگی جاندار بمظاهرت ولیٔ نعمت بر خاست وشمشیر برّان وتیر وکمان وگرز گران بر داشت وقصد سلطان کرد وملازمان حضرت سلطان اورا بگرفتند ومقیّد ومحبوس کردند وچون این گفت وگوی در کوشك افتاذ ولشکر خاصبك ازین حال خبر یافتند وامیر خودرا اسیر ودرقید زنجیر دیذند فریاد ونفیر بر آوردند وناله وواویلاه بآسمان رسانیدند وآغاز هرگونه تدبیر کردند ومُوَکّلان خاصبك وزنگی جاندار را بردار کردند وسر هر دو بفرمان شهریار بیمین ویسار لشکر جرّار انداخت وسپاه دلخسته وجان شکسته شدند وتیرِ تفرقه‌را نشانه گشتند وازان وادی از بیم أعادی روانه شدند وقصد ملکشاه چنانچه در فصل سابق در حیّز تحریر آورده شد بر خاصبك مبارك نیامذ واگرچه در تدبیر سلطنت واستقامت مملکت بجان کوشیذ از دست برد فلك أمان نیافت واز حادثهٔ دهر جان نبرد شعر

فلمّا اشتدّ ساعده رماه (۲) ولا رب عاقبت ظلم چنین بوذ وفذلك ستم همین وکذلك نولّی بعض الظالمین بعضاً بما کانوا یکسبون (۳) بیت

---

(۱) ل: صارم بن محمد . — (۲) میدانی ج ثانی ص۱۲۷ . — (۳) سورة الانعام .

چو خون خداوند ریزد کسی   بگیتی در نگش نباشد بسی

گویند درین حالت که قصد گرفتن خاصبك میکردند شومله نامی که از متعلّقان و متابعان او بوذ چون مزاج وقت آشفته دیذ و کار مخدوم بهم بر آمده یافت وإنّه لَفی خَوْرٍ وفی فَوْرٍ بحکم تضرّع الی الطبیب قبل ان تمرض[1] از کوشك فرو آمذ و انگشتریٔ خود برکاب دار خاصبك داذ و گفت بذین نشان اسب خاصبك بمن ده تا بشهر روم و تحفهٔ که بهدیه بسلطان خواهذ داد و در گنج نسیان بمانده بیاورم رکاب‌دار اسب بداذ و او توسن مراد در زیر زین کشید و آیت فرار بر خواند ومن نجا براسه فقد ربح[2] وتا در قید حیات بوذ بخدمت هیچ سلطان نیامذ بیت

بدریا در منافع بی شمارست   وگر خواهی سلامت درکنارست[3]

وما السلطان الاّ البحر عظماً   وقرب البحر محذور العواقب

و سلطان محمّد چون از کسر این قلب که سبب کسر قلب خاصگیان خاصبك بوذ فارغ شد معتمدان را بر سر خزانه و گنجینه وخانهٔ خاصبك فرستاذ و چندان نقود و اجناس و کنوز و خزاین و جواهر و دفاین و بنات معادن[4] وحلِی ولآلی و خیول و مواشی در تحت تصرّف آوردند که انامل کُتّاب واوارجهٔ[5] حساب از حدّ و عدّ آن قاصر و حِدّت وَهْم از ادراك آن عاجز بوذ چون خبر قتل خاصبك مشهور شد سلیمانشاه که در عهد

---

(۱) آ: تمرّض. ـ (۲) میدانی ج ثانی ص ۲۱۲. ـ (۳) کلّیّات سعدی ص ۶۲. ـ (٤) ل: خزاین و دفاین و بنات ومعادن. ـ (٥) آ: اوراقجه.

براذر خود سلطان مسعود از قلعه گریخته بوذ باذربیجان رفت وبا امراء ان نواحی قاعدهٔ متابعت ممهّد گردانید و از انجا با لشکری بسیار بقصد سلطان روی بهمدان نهاذ اتّفاقا لشکر سلطان متفرّق (۱) بوذند واکثر با قوم خاصبك ملحق شده و عهد اتّفاق و وفاق بسته سلطان چون از آمذن سلیمانشاه واقف شد لشکریان ملازم را بانواع عاطفت و مرحمت مخصوص گردانید و زر بسیار وجامهٔ بی شمار بخَرْوار (۲) داذ و حدیث جَوِّع کلبك یَتْبَعْكَ را رعایت نفرموذ (۳) ولشکریان کافرکیش مال مخدوم خویش میستدند و بگریختن پیش دستی می نمودند و پیش (٤) از جنگ بهزیمت رفتن مسابقت می نموذند سلطان چون حال اعوان عَوان* سیرتِ شیطان جبلّت بر ان صفت یافت با خود گفت شعر

و اذا الدیار تغیّرت عن حالها   فدع الدیار و اسرع التحویلا

لیس المقام علیك حتما واجبا   فی بلدة تدع العزیز ذلیلا

و از میدان مقاومت عنان یکران شجاعت بگردانید* و از همدان باصفهان رفت و سلیمانشاه بمرغزار همدان فرود آمذ با لشکری که بنان از بیان أعداد ایشان قاصر بوذ و اقلام از تحریر أعلام ان پیل تنان کوه پیکر قاصر و چون آوازهٔ آمذن او بهمدان بدروازهٔ سمع لشکر سلطان فرو رفت جمعی که خان ومان در همدان داشتند همان دم عزم وطن کردند و حبّ الوطن من الایمان (٥) بر خواند و اندیشهٔ سلطان من حیث الاضطرار بنا بر

(۱) ل . آ : منفرق . — (۲) ل . آ : بی شمار . — (۳) آ : بفرمود . — (٤) ل . آ : بگریختن و بیش . — (٥) حدیث شریف .

انك آلت کارزار نداشت وخودرا بی یار وهمراز می دیذ بر ان قرار گرفت که اگر سلیمانشاه متوجّه اصفهان شود او بخوزستان رود وبامیذ دمیذن صبح نجاح باذیال صبر تمسّك نمایذ (۱) چه بیت

جهان پیوسته بریك حال نبوذ لعلّ الله یحدث بعد ذلك
روزی دو سه چرخ ار نه(۲) بفرمان گردذ مگذار که خاطرت پریشان گردذ
تو عمر ز حقّ خواه وصبوری کن از انك تا در نگری کار بسامان گردذ

وشاه وسپاه دل بر حکومت سلیمانشاه نهاذند وسلیمانشاه‌را (۳) وزیری بوذ فخرالدین رازی کاشی لقب وامیر حاجبی خوارزمشاه نام امرا اتّفاق کردند که وزارت بشمس الدین ابو النجیب می بایذ داذ وحجابت بمظفّر الدین الپ ارغو (٤) خوارزمشاه این حکایت بشنید (٥) ودل از کار وبار بر گرفت وخواست که مملکت را بهم بر زند وتدبیر جز ان ندیذ که با خواهر سلطان که در تحت حکم او بوذ تقریر کرد که لشکریان بر مخالفت سلطان متّفق شده‌اند واورا زحمتی خواهند داذ واز نیکو بندگی ورعایت شرایط قرابت وخویشی چنان سزد که تو این حکایت بگوش سلطان رسانی خواهر تاخیر روا نداشت ودر حال برفت واز سر مهربانی براذر مشفق‌را ازین حال اطّلاع داذ وخوارزمشاه در شب لشکر خودرا بر نشاند تا بحوالی تخت گاه آمذ شد (٦) میکردند باسم انك سلطانرا محافظت میکنند سلیمانشاه از غایت بذ دولتی واز سر بذ دلی بترسید وبا چند کس از خواصّ خود بر خاست بیت

(۱) آ : نماند . ل : نمود . — (۲) ل . — (۳) آ : سلیمانشاه . — (٤) آ و ل : الرغو . — (٥) آ : نشنید . — (٦) ل . آ : شد آمذ .

نماز شام چو خورشید کند گردان   بکوه رفت فرو و ز چشم گشت نهان
ذلیل وخوار ومتحیّر وخاکسار   مثل   اذلّ من اموىٍّ بالکوفة
یوم عاشوراء   روی بمازندارن نهاذ و از سر حجلت میفگت   شعر

فلو کانت الدنیا تنال بفطنة   وحلم وعقل نِلتَ اعلی المراتب
ولکنّما[1] الارزاق حظّ وقسمة   بفضل ملیك لا بحیلة طالب[2]

و دران تعجیل بی‌فایده مُلك آرامیدرا سراسیمه کرد و لشکر آسوده را تفرقه[3] وآشفته گردانید   ومن تأنّی اصاب اوکاد و من تعجّل اخطأ ولوکاد[4] و این نصیحت را کاربند نشد   بیت

هیچ کاری مکن ز روی شتاب   زانك اندر شتاب نیست صواب

الأناء[5] حصن السلامة والعجلة مفتاح الندامة   روز دیگر امرا که ازین تهمت چون گرگ یوسف عالی همّت مبرّا ومعرّا بوذند جمع شدند و هریك از صغار وکبار کِرْد فراز و نشیب هرکار و بار بر آمذند تا موجب این حرکت باز دانند و سبب تشویش این جمعیّت معلوم کنند و چون برکما هی حال کما ینبغی اطّلاع نمی یافتند در حقّ یکدیگر متّهم شدند و در هم افتاذند و هست و نیست سلیمانشاه بتاراج ببردند و بزمگاهی بزواهر جواهر آراسته وتختگاهی بطرایف و ظرایف[6] پیراسته چون دشت عرفات و دستگاه غرقاب بکردند و پنداشتند که زمان وعدکم اللهُ مغانم کثیرةً تأخذونها[7] در رسیده است   م   مصائب قومٍ عند قومٍ فوائدُ

(۱) آ و ل : ولکنها . ـ (۲) دیوان امام علی ص ۸ . ـ (۳) ل . ـ (٤) آ : اخطا اوکاد ، ل: اخطا لوکاد . ـ (٥) ل. ـ (٦) بطرایف ظرایف . ـ (۷) سورة الفتح .

وسليمانشاه بذ آختر و خوارزمشاه بذ گوهر بی موجبی سلطنت موروث و مملکت مکسوب بر باذ داذند و آیت یُخْرِبون بیوتهم بایدیهم وایدی المؤمنین[١] صفت حال ایشان شدو مغموم ومحروم ماندند* والفطام عن المألوف شدید[٢] در جهان پراکنده گشتند فاصبحوا لایری الاّ مساکنهم[٣] و دهر بذمهر آواز ذاك بساط قد طویناهُ در ان مساکن بر آورد ونداء هذه الدولة قد تولّت در ان اماکن داذ م

والدهر من أحكامه تكدير عيش قد صفا م ازچرخ نه اینست نخستین بیداذ ومدّت این فرمان‌روائی قریب الزوال از بیست و هشت روز نگذشت[٤] وچون این خبر بسلطان محمّد رسید ازتسلطن[٥] روزگار غدّار وتفرعن أدوار بذکار و تصاریف لیل ونهار انگشت تعجّب بدندان گرفت وچون این انقلاب بی ایّام معدودات[٦] اتّفاق افتاذه بوذ ازغایت عاقبت اندیشی ودوربینی پنداشت که آن خبر از حلیت صدق خالیست وان اثر ازلباس صحّت عاری وبنا بران این آوازه در انداخته‌اند تا او خودرا در دام بلا وورطهٔ عنا اندازد وقطعاً حرکت نکرد و هر چند طبعِ جاهِ دوست میل میکرد و نفس ذنبی پرست بزبان حال میگفت بیت

کاندرین بحر بی کرانه چوغوك دسب و پای بزن جدائی بوك

دست بعروهٔ وثقیٔ صبر میزد والصبر أحْجَی بذوی الحِجَی وعقال عقل

---

(١) سورة الحشر . — (٢) میدانی ج ثانی ص ٢٢ . — (٣) سورة الاحقاف .
(٤) آول : بکذشت . — (٥) آول : بسطن . — (٦) سورة البقرة .

بر پای مراد می نهاذ وباعماد انك گفته اند بیت

هر انك او مهیّا بوذ دولتی را آگر او نجوید بجویدش دولت

مصابرت می نمود ونفس سرکش را این مناصحت میکرد بیت

خوش باش که گر ملك جهانت بدهند یك ذرّه زقسم دیگرانت ندهند

وچون چند روز برین بگذست وخبر واحد که مفید (١) ظنّ باشد بحدّ تواتر که موجب علم بود رسید وطائفهٔ که تواطؤهم (٢) علی الکذب محال بوذ روایت کردند ومحقّق شد که باذ بی دولتی ان جمع را تفریق کرده وقسّام أملِ بخت اورا بر تخت تضعیف نهاذه روے بهمدان نهاد * وشکر این موهبت که اورا م من نصرة الله لا من تسبیح داود دست داذه بوذ باقامت رسانید وراست گفته اند بیت

هزار نقش بر آرذ زمانه و نبوذ یکی چنانك در ابینهٔ تصوّر ماست

ودر سنه خمسین و خمسمایه سلیمانشاه از خراسان باصفهان آمذ ودر ان زمان رشید جامه‌دار حاکم و والیٔ انجا بوذ سلیمانشاه رسولی بوی فرستادو رشیدرا گاهی بسبیل لطف وأمر وزمانی بتهدید سنان وگرز بطاوعت دعوت کرد رشید جواب داذ این امانت براذر زادهٔ تو بمن سپرد وامتثال امر أن تؤدّوا الامانات الی اهلها (٣) از واجبات وبر مخدوم وولیٔ نعمت ستم وکفران نعمت از محرّمات سلیمانشاه چون ازین در نومیذ گشت بمدینة السّلم (٤) رفت بخدمت امیر المؤمنین المقتفی ومدّتی انجا ملازمت کرد بعد از زمانی خلیفه اورا خلعت سلطنت

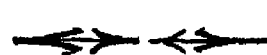
(١) آ: مقید. — (٢) آ و ل: تواطئهم. — (٣) سورة النساء. — (٤) آ و ل: السّلم.

پوشانید وجرعهٔ مملکت نوشانید وچون سلطان شد وفرمان روان گشت بتبریز شد وجمعی طوعاً وکرهاً متابع او شدند وسلطان محمّد جهت دفع او عزم اذربیجان کرد ومیان ایشان مصافّی رفت *که شرح آن در حیّز اقلام ومرکز أوهام نگنجد ولشکر سلیمانشاه بشکست واو از انجا بموصل افتاذ وچون سلطان محمّد درین جنگ پیروز آمذ وخصم را مقهور ومنکوب گردانید (۱) در آخر سنه خمسین وخمسمایه متوجّه بغداد شد وبجانب غربی فروذ (۲) آمذ بنا بر انك امراء خلیفه اورا نویذی میداذند که ما شهر تسلیم خواهیم کرد در جنگ تقصیر می‌نموذ وجدّ وجهدی چنانچ عادت نیکبختان باشد نمی‌کرد وبساط نشاط وعیش گسترانیذه بوذ وفی روضةٍ احسن من الطاوس وأزْيَن من سوق العروس (۳) آرمیذه ناگاه خبر آوردند که ملکشاه واتابك ایلدگز بدر همدان آمذه‌اند ولشکر سلطان جهت محافظت خان ومان یگان ودوگان میگریختند ودکّان جنگ معطّل می‌گذاشت (٤) وبهمدان میرفت سلطان چون دانست که سکون لشکر والحالة هذه مستحیل وممتنع است فرموذ که باتّفاق فردا از آب بگذریم وبهمدان رویم طائفهٔ لشکریان دور اندیش گفتند فردا غلبهٔ بسیار جمع شود امروز از فردا گذشتن بصواب نزدیکترست وآغاز کردند واز آب می‌گذشتند بقیّهٔ لشکر موافقت واجب دانستند اتّفاقا جسر خراب شد وسفائن

---

(۱) ل : مقهور کردانید . — (۲) فرو . — (۳) میدانی ج اوّل ص ۲۰۱ . —
(٤) ل : مي کريختند مي کذاشتند .

چون حروف تهجّی از هم فرو ریخت و هر یك بطرفی افتاد و رجّالهٔ بغداد که تعداد أعداد ایشان مانند حصاء بطحا محال نمود ان فرصت را غنیمت شمردند و دست نهب و غارت دراز کردند و نعمتی أحلی من میراث العمّة الرقوب بیافتند و سلطان در سرای سعد الدوله رفت و بقیّهٔ لشکر از بیم جان در جوشن و برگستوان جستند و زین الدین علی نامی از حواشی سلطان مقدّم ایشان شد و صفّ در صفّ بستند و شمشیر انتقام از نیام بیرون کشیدند (١) و موافقت و مثابرت نمودند تا خزانهٔ سلطان از سر پنجهٔ غصب آن رنود (٢) و أوباش بسلامت از آب بگذرانیدند و انچه از ثقل نقل آن متعذّر بوذ مانند بازار و خیمه و خرگاه آتش در ان زدند و سلطان متوجّه همدان شد * وچون نزدیك رسید اتابك ایلدگز بحکم اذا جاء الحقّ زهق الباطل (٣) از همدان باذربیجان رفت و ملکشاه راه خوزستان گرفت * و سلطان محاربت و مقاتلت ترك کرد و رحلة الشتاء (٤) والصیف زمستان بساوه می بوذ تابستان بهمدان و در ذی الحجّهٔ سنه أربع وخمسین از تکاپوی این جهانی خلاص یافت و بنعمت خانهٔ باقی (٥) رفت و مدّت عمرش سی و دو سال بوذ و زمان حکمش هفت سال و وزیرش جلال الدین أبو الفضل و توقیعش اعتمادی علی الله.

(١) ل : از نیام بر کشیدند . — (٢) ل : رباد . — (٣) سورة الاسری . —(٤) ل : برحلة الشتا . — (٥) ل : بنعمب جاودانی .

السلطان معزّ الدين ابو الحارث سليمان بن محمّد برهان امير المؤمنين.

سلطان سليمانشاه پاذشاهی بوذ خوش خوی طرب جوی شکلی خوب داشت* و شمایلی مرغوب وقدّی محبوب با رخساری چون مرجان رنگین و گفتاری چون جان شیرین و چون سلطان محمّد از دار دنیا رحلت کرد امرا باستصواب یکدیگر بموصل فرستاذند و اورا بخواندند واتابك قطب الدین مودود چنانچه آیین حکّام باشد و رسم ملوك عظام اورا روانه کرد و در ربیع الاوّل سنهٔ خمس و خمسین و خمسمایه بهمدان آمذ و همان زمان بر تخت سلطنت مکان یافت و ملك ارسلان را که در اذربیجان پیش اتابك ایلدگز می بوذ بحکم مصلحتی که وقت اقتضاء(۱) آن بوذ ولیّ عهد گردانید و در خطبه وسکّه نام اورا قرین نام خود ساخت و سلطان سلیمان اکثر أوقات بلهو ومزاح بسر می برد و در صبوح و غبوق جرعهٔ راح از کفّ نمی نهاذ و زخمهٔ چنگ و رباب از ان جناب بعیّوق میرسید(۲) و بجام شراب چهرهٔ رای(۳) صواب خراب میشد و عزّ الدین وناصر الدین آقش پیوسته ملازمت حضرت میکردند و در معاشرت یار و در خلوت محرم اسرار می بوذ و میان ایشان و موفّق گُرْدباز و پیوسته حسدی که شیمت نزدیکان سلطان و عادت ابناء زمان باشد می بوذ و عزّ الدین و ناصر الدین

(۱) ل : مقتضی . ـ (۲) آ : میرسد . ـ (۳) ل : جهره آرای .

بر مقتضی خذ اللصّ قبل أن يأخذك [1] ساطانرا بر ان ميداشتند كه گُرْدبازورا بگيرد وهلاك كند وبدين عزم سلطانرا بخانهٔ او بهمدان بردند گردبازو ازان حيلت آگاه بوذ وخودرا نگاه داشت [2] وان فرصت از دست برفت وآن سعى كالقمر فى الشتاء ضايع ماند وگُرْدبازو بذان واسطه پيغامى باتابك ايلدگز فرستاد وگفت ملك ارسلانرا بر تخت سلطنت مى بايذ نشاند ودر ان باب ترغيب وتحريضى [3] هرچه تمامتر بكرد وسليمان شاه از مداومت عيش وطرب بتدبير ملك وقمع اعدا وتقويت احبّا نمى پرداخت وكار بجايى رسانيد كه امراء دولت ونوّاب حضرت بر متّهم ازو ملول شدند ودل از متابعت وگردن از مطاوعت [4] او بر گرفتند واو نيز بحكم القلوب تتشاهد در حقّ ايشان بذگمان شد وبسنان زبان

شعر

جراحات [5] السنان لها التيام ولا يلتام ما جرح اللسان

پيكان ز درون برون شود بى مشكل بيرون نشود حديث ناخوب ز [6] دل

خاطر همكنان بخراشيد امرا گِرْد آمذند وبا گُرْدبازو متّفق ويك زبان شدند ودل بر سلطنت ملك ارسلان نهاذ وسليمان پريشان وپشيمان شد [7] والغائب لا يستدرك وبامرا پيغام فرستاد كه اگر شما از حكومت من ملول شده ايذ اجازت دهيد تا مالى كه از موصل آورده ام ونعمتى كه موصل ان بذين مقام من بوذه ام بر گيرم و بيت

بهر كجا كه روم پاذشاه وقت خودم بعقل وعلم توانگر بصبر وحلم شجاع

(١) مبدانى ح اوّل ص ٢٣٠ . — (٢) ل : ميداشت . — (٣) ل، آ: تحريضى. — (٤) آ. — (٥) آ و ل : وجراحات . — (٦) آ : از . — (٧) ل : سليمانرا پريشان وپشيمان كردند .

اکثر امرا گفتند این التماس بعید نیست و بیك بار حرمت سلطنت باطل نتوان کرد[(١)] و بعضی که از و مخوّف و منهزم بوذند خواستند که خرسنگی در راه ملتمس او أندازند و گفتند[(٢)] این کار کلّی بی مشورت اینانج که از امراء بکفایت وکاردانی وکیاست و دور اندیشی ممتازست نتوان کرد کس را بوی[(٣)] فرستادند تا وجه صواب در ان باب بیان کند امیر اینانج گفت اگر شمارا با او کراهتی[(٤)] و اورا با شما خصومتی هست زنهار تا اورا این رخصت ندهید چه بخراسان روذ و لشکر جمع کند و بر طلب ملك بر خیزد و بنیان مملکت ویران گرداند وچون ملك ارسلانرا خوانده‌اید اورا موقوف کنید تا آمذن وی امرا بحکم شعر

شاور صدیقك فی الخفیّ المشکل واقبل نصیحة ناصح متفضّل

والله قد اوصی بذاك حبیبه فی قوله شاورهم و توکّل

بر وفق اشارت اورا[(٥)] پیش گرفتند ودر آخر رمضان سنه خمس وخمسین وخمسمایه ملك ارسلان برسید وبر تخت سلطنت نشست وسلیمان را در کوشکی موقوف کرد وچون ماهی بذین بر[(٦)] آمذ سلطان ارسلان واتابك ایلدگز قصد اصفهان کردند وسلیمانشاه‌را بهمذان بقلعهٔ علاء‌الدوله فرستادند[(٧)] وهم انجا در ربیع الاوّل سنه ستّه وخمسین دعوت حقّ را لبیك اجابت زد و بجوار رحمت حضرت صمدیّت رفت مدّت عمرش

---

(١) ل : حرمت سلطنت نتوان برد . — (٢) ل : اندازند کفتند . — (٣) ل : بری . — (٤) ل : کراهیتی . — (٥) آ و ل : او . — (٦) ل : ماهی بر . — (٧) ل : سلیمانشاه‌را بقلعهٔ همدان فرستادند .

چهل و پنج سال بوذ و زمان حکمش شش ماه و چند روز وزراء او شهاب الدین[١] ثقه و مظفّر الپ ارغو[٢] توقیعش استعنت بالله وحده .

السلطان رکن الدین ابو المظفّر ارسلان بن طغرل قسیم امیر المؤمنین .

سلطان ارسلان از شهسواران میدان[٣] شجاعت و شهریاران اقلیم[٤] سخاوت بوذ و بحلم و مروّت و کرم و فتوّت بر أقران سابق و بر خوَل و خدم و لشکر و حشم مشفق صورتی با صفا و سیرتی زیبا و شکلی رعنا و سخاوتی[٥] چون دریا داشت بیت

ملّت از مدح جنابش خطبه عالی داشته دولت از نامش دهان سکّه خندان داشته

دیر خشم گرفتی و زود عفو فرموذی و اگر یکی از خدمتکاران او بر جریمهٔ إقدام نمودی یا کبیرهٔ را مرتکب گشتی[٦] و مرشد شرع نداء فاعفوا و اصلحوا[٧] بسمع عقلش رسانیدی آیت سمعنا واطعنا[٨] بر خواندی و ایشانرا بتشریف لا تثریب علیکم[٩] بنواختی منشیان درگاه عالیء او مجرمان عاصی را منشور عفونا عما سلف[١٠] داذندی و محرّران دیوان او بنام خاطیان شامی[١١] مثال اغماض بتوقیع عفونا عنکم[١٢] انشا

---

(١) آ : الدوله . — (٢) آ و ل : الرغو . — (٣) ل : میادین . — (٤) ل : اقالیم . — (٥) ل : عطایی . — (٦) ل : شدی . — (٧) سورة البقرة . — (٨) سورة البقرة ، سورة النساء ، سورة المائدة ، سورة النور . — (٩) سورة یوسف . — (١٠) سورة المائدة . — (١١) آ و ل . میرخواند ص ١٠٠ : مجرمان ساهی . — (١٢) سورة البقرة .

کردندی هیچ مجرم از حضرت او بخطاب لا تعتذروا الیوم (١) مخاطب نشدی وهیچ مذنب با وجود معائب (٢) بی پایان از زبان این سلطان معاتب نگشتی از غایت علوّ همت با حساب مملکت و دخل و خرج خانوادهٔ سلطنت نپرداختی و بکثرت و قلّت آن ملتفت نبوذی در حسن لباس ونفاست ان مبالغت فرموذی وجامهٔ مذهّب مرصّع پوشیدی و در مطعم و مشرب تکلّف و تنعّم کردی و بحکم ما لَكَ ما أكلتَ فافنیتَ وما لبستَ فابلیتَ (٣) در ترتیب وتزیین این دو نوع مساهلت نمودی

بیت

توانگرا چو دل و دست کامرانت هست بخور و ببخش گر دنیی و آخرت بردی

هرگز در انجمن او لغو و جفا بر زبان أعدا و أحبا نگذشتی و سرًّا و جهاراً نا سزا (٤) نگفتندی و بدایت حالت او آن چنان بوذ که چون پذرش (٥) حظایر قُدْس* بر مجالس (٦) انس اختیار کرد و از محنت خانهٔ دنیی (٧) ببهجت سرای عقبی رفت او طفلی بوذ لب از شیر نا شُسته و از پیش مَن أراد ان یتمّ الرضاعة (٨) نا نِشَسْته برخاسته و ابن عمّ او ملکشاهِ سلجوق درین غم با او همدم بوذ و سلطان مسعود بن محمّد این دو درّ یتیم را در صدف لطف وتربیت (٩) می پرورد و در ظلّ رافت و سایهٔ قرابت می داشت و بر مقتضی اکرموا الیتیم فإنّی کنتُ فی الصغر یتیماً (١٠) در مراعات

---

(١) سورة التحریم . — (٢) ل . — (٣) حدیث شریف . — (٤) ل . — (٥) ل . آ : بوذ بذرش . — (٦) آ : مجالس نا سزا . — (٧) آ : محنت دنیی . ل : محنت سرای خانهٔ دنیا . — (٨) سورة البقرة . — (٩) ل . آ : صدف لطف . — (١٠) حدیث شریف .

جانب ایشان رسوم مروّت محافظت میکرد و آن دو گوشوارهٔ سلطنت را
چون فرزند دلبند و جگرگوشهٔ بتن و جان پیوند مراقبت می فرموذ
و چون زمانی برین سان و چند سالی برین زمان بگذشت و صبح دولت
از بنا گوش این دو شاه زادهٔ با هوش دمیذن گرفت و تشریف تکلیف
در پوشیدند و قباء تمیز دربستند از مرتبهٔ طفولیّت بدرجهٔ رجولیّت
رسیدند ظلّ سلطان سریع الزوال سایهٔ شفقت از مفارق احوال ایشان
باز گرفت و حسد و غرض والحسد فی القرابة جوهر وفی غیرهم عرض (١)
بازدیذ آمد و در سنه اربعین و خمسمایه آن باکورهٔ روضهٔ سلطنت و ثمرهٔ
شجرهٔ دولت که اعزّ من الکبریت الاحمر (٢) بوذند در قلعهٔ تکریت (٣)
موقوف کرد و مقیّد و محبوس گردانید و جان نازنین این دو بزرگ زاده
هم در زمان خردی (٤) هدف خدنك جور دهر شد و آن دو دُرْدانه که
درّ درج (٥) سلطنت و دُرّیّ برج مملکت بوذند و موسم آن در رسیده
که لب عروس مملکت بدندان گیرند و بمساعدت دولت زلف دلپذیر
اورا بزنجیر تدبیر کشند درخاك مذلّت و هوان افتاذند (٦) و پای آن
دو یکانهٔ فرزانهٔ مَلَك سیرتِ مَلِك صورت که گاه آن بوذ که پا (٧) برتارك
فلك نهند در خلاب حسرت (٨) و آب بلیّت فرو رفت شعر

---

(١) میدانی ج اوّل ص ٢٠٣ . — (٢) میدانی ج اوّل ص ٤٢٩ . — (٣) آ: بوذند و در قلعهٔ تکریت . — (٤) آ: خردکی . — (٥) آ: فرج . — (٦) ل: افتاد
(٧) ل: پای . — (٨) ل . آ: فلك خلاب نهد در حیرت .

وظلم ذوی القربی اشدّ مضاضةً على المرء من وقع الحسام المهنّد(۱)

وان دو عالی نژاد کریم نهاذ اگرچه در مکتب دهر پر نوائب بر عجایب لوح تجارب مطّلع نگشته بوذند و سبق تمیز و ورق تکلیف در کنار ننهاذه و نقّاش تقدیر نقش تدبیر هر أمر عسیر بر لوح ضمیرشان نکرده در ان مصایب سازکاری میکردند و بفحوی فاصبروا حتّی یحکم الله(۲) آبی بر آتش محنت که دوذ آن بسی دوذمانرا واهی بنیان کرده و شرر شرّ واثر ضرر آن بسیار کریمانرا ازخان ومان بر آورده میریختند م دواء * الدهر الصبر علیه بیت

ماصبر گزیدیم بدام تو که در دام بیچاره شکاری شود از سخت طبیدن

وچون ابناء آن زمان تعرّف چگونگیٔ احوال ایشان میکردند وآن دو نوباوهٔ بستان شاهی(۳) گرِه پریشانی بر پیشانی نمی انداختند وچون پیران سال خورده ومنتهیان حوادث کشیده معمّران جهان دیذه ومَحرَمان سرد و گرم چشیده در ان مصیبت مصابرت * می نموذند ودم از مقاومت ومبارزت فسحتِ میدانِ محاربت میزدند و هر یك بر زبان مفاخرت می گفت شعر

تلتفّ حیّة ضحّاك على قدمِی وكبر جمشید قد یُحمی برَقشاءَ

بیت

تاریك شبم را سحر آیذ روزی و ز گم شده یارم خبر آیذ روزی

---

(۱) معلّقة طرفة : المعلقات السبع مصحّحةً باعتناء احمد عمر المحمصانی ، طبع ثانی قاهره ، ص ۱۰٤ . — (۲) سورة الاعراف . — (۳) آو ل : شامی .

این دلو تهی که در چَه انداخته‌ام   نومیذ نِیَم که پر بر آید روزی

کاملان زمان از حیلت و جلادت ایشان متحیّر می‌شدند و عاقلان جهان از درایت و کفایت (۱) ایشان متعجّب می‌گشتند ولا غَرْوَ من المسك أن يفوح ومن البدر أن يلوح بیت

بچهٔ بطّ اگرچه دینه* بُوَذ   آب دریاش تا بسینه بُوَذ

فی القصّه درین نکبت ارسلان که غرض از تحریك بنان بیان حال اوست مدّتی بی پایان بماند و همواره بحضرت کبریاء عزّ وعَلا می‌نالید و بامیذ نوید ثمرة الصبر نجح الظفر روزی بشب می‌برد و در أوقات اسحار که مظانّ اجابت دعوات باشد از سر صدق (۲) و نیاز این دعاء میکرد بیت

از بی‌پدری شکسته‌ام خود تو مخواه   ای ماذر ایّام شکستیٔ دگرم

و چون سلطان مسعود بجوار رحمت معبود رفت و امیر حاج بلال از لشکر خلیفهٔ بغداد منهزم شد* و بیامذ و از خدمت سلطان محمّدِ محمود اجازت خواست تا لشکری جمع کند و ببغداد برد سلطان اجابت کرد بعد ازین گفت مارا درین معرکه خداوند چترِ نا گزیر باشد چه گاه انك امیر المؤمنین المقتفی بنفس خود بمقاومت میان در بندد لشکر در مقابلهٔ او بی سَرْوریٔ خداوند تاج و تخت تیغ مقاتلت از نیام مخاصمت بر نکشد (۳) و در محاربت شروع والحالة هذه محرّم و محظور پندارند و چون سلطان بنفس خود تحمّل این مشقّت نمی‌فرمایذ از آن دو مَلِك

(۱) ل : کفایت وکیاست . ــ (۲) ل . ــ (۳) آ : بکشد .

زاده[۱] مَلَك خوی مُلْك جوی که در قلعهٔ تکریت اند یکی را بباید آمذ[۲] و تاج سلطنت در مقابلهٔ چتر خلافت بداشتن سلطان اجابت کرد[۳] و مسعود بلال برفت و از تکریت ارسلان را که اصل آن محبوسان بوذ برون آورد و بعد از معانقه با عروس مراد ببغداد رفت بیت

اوّل شکسته باش که اوج سریر ملك یوسف پس از مجاورت قعر چاه یافت

و مقتفی لشکر آماذه کرد و بمعرکه آمذ* اتّفاقا لشکرش بشکست و تیغش از هم بگسست و قوم عجم در دم غارت و ستم پیش گرفتند و بذان مشغول شدند و لشکر بغداد مرّةً بعد اخری عودی کردند و عجمیانرا بهزیمت رفتن واجب شد* و مضی ما مضی بعد ذلك چون سلطان محمّد از دنیی برفت انگشتریٔ مُلك بدست سلطان سلیمان افتاد و بنا بر قضیّهٔ که در فصل سابق ذکر رفت امرا سلیمانرا معزول کردند و باجماع قومی که اهل حلّ و عقد بوذند سلطنت بر سلطان مقرّر شد و بر تخت سلطنت قرار یافت و در سنه ستّه و خمسین و خمسمایه با اتابك ایلدگز با هم از ساوه عزم اصفهان کردند و آن زمان والیٔ اصفهان عزّ الدین صتماز[۴] نامی بوذ و اوّل از سلطان منهزم گردیذ[۵] و او نیز بامیر حسام الدین اینانج که از مخالفان دولت و معاندان حضرت سلطان بوذ در مخالفت موافقت کرد و ملك محمّد را از فارس بخواند تا بیایذ و ملك از دست ارسلان بستاند ملك محمّد بیامذ و در ولایت کابله نزدیك قلعهٔ فرّحین[۶]

---

(۱) ل . — (۲) ل : امدن . — (۳) ل : فرمود . — (٤) ل : صنماز . — (٥) ل .
(٦) : آ و ل : برزین.

میان او و سلطان ارسلان جنگی عظیم رفت و عاقبة الامر محمدرا بهزیمت رفتن لازم شد و عازم جانب خوزستان گشت و من ینصره الله فلا غالب له * و بعد ازین فتح ملك ابخازرا داعیهٔ تصرّف در مملکت إسلام بر خاست و بغصب أموال مسلمانان و حتك حرمت اسلامیان دندان طمع تیز کرد * و سلطان ارسلان که بتأیید آسمانی و خصایص جهانبانی ممتاز بوذ جهت محافظت بیضهٔ اسلام بحکم و جاهدوا فی سبیل الله حقّ جهاده (۱) بدیار کفر رفت * تا دمار از نهاذ ان کفرهٔ فجره بر آرذ و چون بهم رسیدند بر مقتضی و قاتلوهم حتّی لا تکون فتنةٌ (۲) فحول فصول لشکر اسلام درخطبهٔ إزواج أرواحِ کفّار رغبتی هرچه تمامتر نمود و چندان قتل برفت که شمشیر آهن دل (۳) از بسیاریء آب خون گریست و زبان سنان مانند سرِ زبان سرخ گشت * و درین وقت که لشکر إسلام بذین کار میان در بسته بوذند ملاحدهٔ مخاذیل غیبت ایشان غنیمت دانستند و در ان فرصت در چهار فرسنگیء قزوین سه قلعهٔ حصین بنا کردند و بناء آن باعلیٔ علیین بردند اهل قزوین چون از فعل آن ملاعین که رخنهٔ دین (٤) بوذند اطّلاع یافتند بحضرت سلطان آمذند و از وقوع ان واقعه وصورت آن حادثه خبر داذند سلطان کمر مجاهدت بر میان بست و روی بمحاربت نهاذ و بتوفیق باری عَزَّ شأنه بمدّت چهار ماه آن سه قلعه که در ان پنج نوبت فرعونیت میزدند وصیت ان بچهار کوشهٔ عالم بل

---

(۱) سورة الحجّ . — (۲) سورة البقرة . — (۳) ل . آ: اهنین دل . میرخواند : آهن دل . — (٤) ل .

که بفلك هفتم رسانیده خراب و بیاب کردند فتلك بیوتهم خاویةً بما ظلموا [١] و از قزوین لشکر باثبات بولایت قهاب رفتند و قلعهٔ ان جهّال ارذال که [٢] بر سر صخرهٔ صمّا نهاذند [٣] بر فرق کوهی که سر بسما برده و آن بنارا بنا بر انك سیاهان انقاسی را کافورِ أسلَم عَلَم* باشد و غلامان [٤] زنگی را صبیح نام* بقلعهٔ جهانکشای شهرت داذه بمدّتی اندك بستیدند و مسلمانرا بمحافظت آن برگماشت *و معبّران دار الضرب اخبار و مؤوّلان مشکلات آثار چنین آورده‌اند که ان مُرْده دلان که فردا یا لیتنی کنتُ ترابًا [٥] گویان بمحشر زُمَرِ بشر آیند مجال این فعل نا محمود در عهد سلطان مسعود یافتند* و او با تمامت لشکر سه‌ماه متوالی خیمه در حوالیٔ آن قلعهٔ عالی بزد و در دفع آن کفرهٔ فسقه جدّ وجهد بسیار بمود و چون نزدیك شد که آن مَرَدهٔ فجره در گرداب حسرت و خلاب مذلّت افتند مخالفتی که از افعال ذمیمه و اوصاف نا پسندیذه‌است میان امراء گزیده ظاهر شد و بذان واسطه سعیٔ چندین گاهه هبا منثور کردند و دست از هم بداشتند و نحن کما کنّا و العناء زیادة وصف ایشان گشت فی الجمله بتوفیق یزدان در عهد ارسلان این دو فتح حسن بر آمذ و آن دو قوم مجهول که فتح ایشان أظهر من الشمس و أبین من الامس بوذ مقهور و مخذول شدند و سلطان بعد از نیل مقصود و مطلوب آخر سنه تسع و خمسین مظفّر و منصور

---

(١) سورة النمل . — (٢) ل . — (٣) ل : بنا نهاده بودند . — (٤) آ : باشد و زنکی را . — (٥) سورة النبا .

باصفهان آمذ اعدا مقهور و اولیا مسرور[١] و امرا برمتّهم محکوم و ماءور الاّ اینانج که او پناه با درگاه شاه مازندران برده بوذ و داغ عصیان بر جبین نهاذ و عاقبة الامر او نیز از ان پشیمان شد و طریق صلح می جست و بالتماس او شاه مازندران رسولی چرب زبان بحضرت سلطان فرستاذ و شفاعت کرد تا غباری که از فعل او بر لوح ضمیر شهنشاه بی نظیر نشسته بآب عفو و اغماض محو فرمایذ و إقطاع و بلاد بر عادت معتاد برو مسلّم و مقرّر[٢] دارذ سلطان اجابت فرموذ و مواعید دلپذیر داذ والعفو عند الاقتدار من علوّ الاقدار چون رسول مراجعت کرد و اینانج خبر وفات شرف الدین گردبازو* که از امراء مشفق و ناصحان مُحِقّ و گردان مصافّ شجاعت و مردان[٣] میدان مبارزت بوذ بشنید طمع خام در سر گرفت و تضاعف إقطاع و انعامات التماس نمود سلطان کرّةً ثانیةً[٤] رسول را اکرام نکرد و بر وفق مرام جواب نداذ اینانج پیش خوارزم شاه رفت و از وی مدد خواست و روی بعراق نهاذ و سلطان بمرغزار شَرْوِیاز[٥] . . . * بوادٍ غیر ذی زرعٍ[٦] که اکنون بفر و دولت و یمن نظر[٧] کیمیا خاصّیّت پاذشاه گیتی آیت رحمت سبحانی خاتم نبوّت سلطانی زبدهٔ دوذمان جنگیزخانی محییٔ مراسم مسلمانی حاکم اقالیم الدّنیاء مُظهر کلمة الله العلیاء ناصر لدین الاسلام و هادم سائر[٨] الادیان

---

(١) ل : اعداء دولت مسرور . — (٢) ل : بلاد که . . . مسلم بوده مقرر . — (٣) آ : مراد . — (٤) ل . —(٥) آ : شیر و باز .ل: شیرو یاز .— (٦) سورة ابراهیم (٧) ل . — (٨) آ و ل . سایر .

الخان بن الخان المکنون سلطاناً عن الماء و الطین غیاث الدنیاء و الدین الجایتو سلطان محمّد خان بیت

جهانداری که بی مثل و قرین و شبه و جنس آمذ

بعلم و حلم و نرم و رزم و عزم و حزم و فخر و فر

خداوندی که دارذ وقت جود و حرب و مهر و کین

کف حاتم تن رستم دم عیسی دل حیدر

لا زالت أعلام سلطنته فی الخافقین خافقةً والسنة البریّة بدعائه ناطقةً مصری جامع شده که با معماران کارخانهٔ فردوس مکان و مهندسان روضهٔ جهان جهات ربع مسکون را بزیور عمارات دلکش جنّات حیات بخش جهان میگردانید و بحکم لکم فی الارض مستقرّ ومتاع [1] در بسیط روی زمین بنیاد مدائن و بلاد آراسته وچون زلف دلبران چین می نهند چنان عمارات از دست کس [2] بر نیامذه اشارت هذا البلدِ الامینِ [3] جز بقلعهٔ حصین و حصن متین آن خلد برین نمیتوان کرد و امیذ لنخرج به حباً و نباتاً وجنّاتٍ ألفافاً [4] جز از زمین آن صحراء بهشت آیین چشم نمی توان داشت کشتزاری دارذ چون روضهٔ جنّت دلکشا و مرغزاری مانند پرّ طاوس زیبا بزمگاهی چون بزم کاوس و دست کیکاوس آراسته و بازاری بر مثال عارض بتان کشمیر و پیکران دلپذیر بپیراسته مباع هر متاع در أصقاع و أرباع و آرجا [5]

(١) سورة البقرة و سورة الاعراف . ـ (٢) ل . ـ (٣) سورة التین . ـ (٤) سورة النبا . ـ (٥) ل .

وأنحا ما تشتهى الانفس و تلذّ الاعين (۱) بر نظر أصناف برايا مى آرايذ و مسافران كنعان مسكنت را ايفاء كلّ مقصود از ان مصر جنّت آيين روى مى نمايذ بيت

اركانش با مدارج افلاك متّصل ايوانش با مطالع خورشيد مستوى

دست ظفر چرخ ببرده بارتفاع

كوى سبق زخلد ربوذه بنيكوئى (۲)

چون برجهاء گردون ايوان او بلند چون ركنهاء عالم اركان او قوىّ

چون پادشاه اسلام نصر الله لواء عدله فى اقطار الارض ذات الطول والعرض دهراً طويلاً ووفّقه لاشاعة المعدلة و افاضة المكرمة على كافّة البريّة بكرةً و اصيلاً تا انكه معمورهٔ عالم و مساكن بنى آدم و مسجد فرمانِ قضا دوران و محل حكمِ قدر جريان اوست آن دار الملك را تشريف خصوصيّت پوشانيذه و بسمت نام مبارك موسوم و موصوف (۳) فرموذه (٤) و اورا بسلطانيه شهرت داذه (٥) بتقرير خواصّ آن خطّهٔ مطمينّه كه عوامّ و خواصّ در ان متّفق الكلمه اند چه حاجت و بتحرير اوصاف آن بلدهٔ طيّبه چه ضرورت بيت

كعبه را جامه كردن از هوس است تا ببينى جمال كعبه بس است

فى القصّه اينانج كه لشكر از اهل شرك و فساد فرا هم آورده بوذ و خيال فاسد را در هوس خانهٔ دماغ راه داذه بحدود رى رفت و قلعهٔ طبرك را

(۱) سورة فصلت . — (۲) ل . — (۳) ل . — (٤) ل : فرمود . — (٥) ل : داد .

حصار داذ وچون امید از فتح ان بر گرفت با لشکری که از خوارزم با خود آورده بوذ اندیشهٔ تاختن أبهر و زنجان کرد سلطان ارسلان از شَرْوِیاز[1] بر مرکب عزّ و ناز دولت مساعد و بخت یار بزنجان شد

شعر

جمال العلی فی موکب هو قلبه و زین الهدی فی مجلس هو صدره

و اتا بك ایلدگز از اذربیجان برسید وچون اینانج خبر آمذن او بشنید از ابهر باز گشت و دران ولایت بسی اموال مسلمانان بغارت[2] ببرد وبسی ماذر محنت‌زده‌را بفراق فرزند بتاراج برده درخاك مذلّت وهوان نشاند و از خانهٔ هر پیر و جوان از جور آن یغمائیان فریاد وا اسفا علی یوسف باسمان رسیده چشم پذران در فراق قرّة العین مانند ابر بهاری بعینه گریان توانگران دران حادثه از مطیّهٔ عنا پیاده گشتند و درویشان در ان نائبه در رنج و عنا[3] افتاذند فی الجمله بعد از تاراج بی کران عازم جانب خوارزم و خراسان شد و سلطان آن زمستان در ری مقام فرموذ[4] و بهارگاه که سلطانِ ربیعْ درختِ[5] رفیعِ نوبتِ ملك بزد و رایت جهانگیری بر افراخت و لشکر زمهریر کوس رحیل فرو کوفت و فرّاش بهار شمع ازهار نزهت‌خانهٔ اشجار بر افروخت واثر فر فروردین در صحن بساتین جنّت‌آیین بازدیذ آمذ و از آمذن طلایع سپاه اردیبهشت باغ و راغ آیین بهشت گرفت بیت

(۱) آ. ل : سرو باز . — (۲) ل : بغارت و تاراج . — (۳) ل : بلا . — (٤) ل : کرد . — (٥) ل : ربیع در جمن .

بلبلان درگل پرستی آمذند بی‌دلان بی می بمستی آمذند

بمرحلهٔ نعل‌بندان نزدیك مشهد رفت و اتابك باذربیجان شد و در ان وقت عمر علی یار* را که مباشر ایالت ری بوذ و قلعهٔ طبرك او داشت هوس عصیان در سر آمذ و طریقهٔ طغیان بر دست گرفت و باعتماد بلندیٔ قلعه و إحکام آن إمضاء أحکام حکّام نمی‌کرد سلطان اورا استدعا فرموذ و در ساوه در وهدهٔ(١) حبس و قید انداخت أعطِ اخاك تمرةً فإن أبی فجمرةً(٢) چون عمر علی یار(٣) از حکم و فرمان‌روایی بواسطهٔ خام طمعی در زحمت(٤) و بی‌نوایی افتاد م

و تقطع اعناق الرجال المطامع(٥) و خبر او باطراف و اکناف جهان رسید و دار الملك ری از والیٔ صاحب شوکت خالی مانده اینانج مرّةً بعد اخری تارةً بعد اولی قصد ری کرد و با لشکر بی‌کران که از شاه مازندران و شهنشاه طبرستان ستده بوذ بجنگ آمذ سلطان امیر نصر الدین پهلوان و چند صفدر چون رستم دستان و گردان زاولستان‌را بمقابلهٔ او فرستاذ و در صحراء ری بهم رسیدند اوّل شکست بر اینانج افتاذ و آخر بر لشکر سلطان و مملکت ری اینانج را مسخّر شد تا در سنه اربع و ستّین(٦) که اتابك ایلدگز با لشکری بی‌پایان از اذربیجان بعزم جواب دهیٔ اینانج بحوالیٔ ری آمذ و سلطان بخرّقان اینانج پیش از انك بجنگ‌گاه رفت میدانست که نه مرد میدان ایشانست و جواب آن

(١) آ: هدهٔ. — (٢) میدانی ج اوّل ص ٤٠٩. — (٣) آ: نار. — (٤) ل. — (٥) شرح عتبی ج ثانی ص ٢٩١. — (٦) آ و ل. خمسین.

قوم نه کار انسان[١] و رحم الله امرأ عرف نفسه قدره بدر صلح آمذ ورسولانرا بفرستاذ ومتوسّطانرا درمیان آورد وأمان خواست و قرار کرد که بخدمت اتابك بروذ وباتّفاق بحضرت سلطان روند واینانج بنا بر انك سلطان مرد کریم وشاهی روف رحیم بوذ اعتماد آن داشت که عرق عادت قدیم نکند[٢] وکشتیء وجود اورا غرق نکند[٣] وعرق غضب بر پیشانی نیاوزذ اتّفاقا دران شب که روز دیگر میان اتابك ایلدگز واینانج[٤] ملاقات خواست بوذ اینانجرا بقتل آوردند وکسی کشنده‌را ندانست وندیذ[٥] وخاصگیان اینانج که چون برادران یوسف مجرم ومتّهم بوذند روی ببیابان بی‌پایان نهاذند ومانند ایادی سبا ومنفرق[٦] الابدان شد وسلطان از خرّقان بری آمذ وکار با طراوت اوّل رفت وموادّ پریشانی زایل گشت بیت

ایّام بکام وآختران فرمان بر وافلاك نهاذه برخطّ طاعت[٧] سر

ودر شهور سنه تسع[٨] وخمسین وملك ابخاز که بایجاز در مقدّمه ذکر آن رفت دیگر باره[٩] عزم بلاد اسلام کرد وچون ملهم عقل بگوش هوش سلطان فرو خواند که بیت

این یك عدوّ دین که بما بدست دفع او حفظت کند که کار چنین صد هزار کرد

(١) ل . آ : کار هر انسان . — (٢) ل : خرق نکند . — (٣) ل . در غرقاب فنا نیندازد . — (٤) ل . میان او و اتابك . — (٥) آ . کس کشنده‌را ندیذ. ل : کسی قاتل‌را ندانست و ندید. میرخواند: کشنده معلوم نشد . — (٦) ل: ایادی ایدی سبا متفرق . — (٧) ل : اعطا . — (٨) ل . خمس . — (٩) ل : بار .

و مبشّر بشارت دولت این اشارت بسمع مبارکش رسانید که شعر

ویل للمغرور عصاك فإنّه متعرّض لمخالب الضرغام

و سلطان و اتابك و امراء دولت بنخجوان جمع شدند که باتّفاق انجا روند و ملك ابخاز مقهور گردانند اتّفاقا مزاج مبارك سلطان لختی از حدّ اعتدال بچسبید و اورا بقلعهٔ کندیا[1] بردند و اتابك و لشکر از انجا بابخاز رفتند و ابخازی که پهلوان مجازی بود[2] قوت[3] مقاومت[4] با عسکر ظفرمرکب سلطان غازی نداشت و پناه بر کوه برد و لشکر اسلام بیت

لشکری نا کشیده قهر شکست سپهی نا چشیده زهر فرار

ابخاز را خراب کردند و بسوختند چون مراجعت نمودند سلطان اتابك و امرارا نوازش بی کران فرموذ[5] و بهمذان آمذ و چون منقولست از منهیان اخبار که سلطانرا ماذری بوذ که جمهور خلق بدین داری و نیکوکاری و رعیّت پروری و جهانداریٔ او اتّفاق داشتند و زهراء دهر و حمیراء عصر و زبدهٔ کیان و بلقیس دوران بوذ و نزد ابناء الزمان اعزّ من الزبّا فی یونان[6] *

بیت

آفتاب اندر هوا گویش آمذ شد نداشت تا بتانیش مسمّا واضع اسما نکرد

نسر فرا گویش کنیزانش نیاراست آوریذ لؤلؤ کافوروش تا نام خود لالا نکرد

و آن بانویهٔ جهان[7] چندان لطف و إحسان در حقّ علماء زمان و افاضل دوران بتقدیم رسانید چندان[8] خیرات و مبرّات و انعامات و صدقات

---

(۱) ل . — (۲) ل . — (۳) آ . — (٤) ل . — (٥) ل : نوارش فرمود . — (٦) آ : یونان: ل : توامان . —(۷) آ و ل . میرخواند: ان بانوی جهان . — (۸) ل: و جندان.

در بارهٔ جهانیان بفرموذ که شرح آن در زبان قلم که سفیر قلم زبانست[١] نگنجد و ذکر ان از صحایف أیّام علی تعاقب الشهور والاعوام منمحی نشود ما حان حین وآن آوان[٢] ودر ان وقت بجوار رحمت یزدان پیوست وسلطان بوفات ان کاملهٔ دوذمان مملکت وعاقلهٔ خاندان دولت دل خسته شد وپشت استظهارش شکسته گشت ودر ان واقعه فغان از نهاد شاه وپاسبان بر آمذ ودران حادثه وآفت زهره جامهٔ زربفت چون[٣] آسمان کبوذ کرد ومشتری رداء سروری در نیل زد ودولت سلطان روی بنقصان نهاذ شعر

وما کان قیس هلکه هلك واحد ولکنّ بنیان قوم تهدّما *

وچون ماهی ازین مصیبت بگذشت اتابك ایلدگز که سُوار معرکهٔ شجاعت وسوار ساعد مملکت بوذ در میدان کلّ من علیها فانٍ[٤] از یکران حیات در افتاذ واز اسب زندگانی پیاده گشت وسلطان بعداز انك مرضش روی بانحطاط نهاذه بوذ واز دست جاشنی گیرانِ لطف خدا غذاء[٥] م

اذا سلمت فکلّ الناس قد سلموا ستده سیّدهٔ معظّمه فاطمه خواهر علاء الدّولهٔ همذان را در تحت نکاح آورد ودر جمیدی الاوّل سنه احدی وسبعین وخمسمایه بخانهٔ او رفت وهم درین ماه روزی چون امراء دولت بر معهود عادت بدرگاه سلطنت آمذند صاحب بارگاه

---

(١) ل : سفیر ربان است . — (٢) ل . — (٣) ل: جو . — (٤) سورة الرحمن. — (٥) آ و ل : غدا .

قل يتوفاكم ملك الموت الذى وُكِّلَ بكم[1] نداء م امروز روز ديذن آن شهريار نيست در آن مجمع داذ وآن شاه سعيد روى بحضرت فعّال لما يريد[2] نهاذ وضماير امرا وعامّهٔ رعايا از ان حادثهٔ شنعا سراسيمه گشت بيت

ز ملك و دولت باقى نبود هيج وليك حه سود از ان كه چنين بوذ در ازل مسطور
چو جُرّه* باز أجل بال قهرى بكشايذ به پيش ضربت او چه عقاب وچه عصفور

مدّت عمرش چهل و سه سال بوذ و زمان پادشاهيش پانزده سال و هفت ماه و نيم و زيرانش شهاب الدين ثقه و فخر الدين بن معين الدين مختصّ توقيعش اعتصمت بالله وحده •

السلطان الاعظم ركن الدنياء والدين معزّ الاسلام والمسلمين ابو طالب طغرل بن ارسلان قسيم امير المؤمنين •

كمال دولت وكاميارى و وفور حشمت و بختيارى سلطان ماضى طغرل سلجوقى از ان زيادت بوذ كه دست عبارت بدامن شرح اندكى از ان رسد يا عشرى از معشار آن در حيز وصف آيذ بتاييد الهى وعنايت لا يزالى كه مستدعىٔ سعادت أبدى و مقتضىٔ دولت سرمدى است اختصاص يافته بى تكاپوىٔ جنگ چنگ در دامن مراد زد و بى تعب

---

(١) سورة السجدة . — (٢) سورة هود .

طلب عروس مملکت را در کنار گرفت و بی زحمت غرس میوهٔ سلطنت از درخت دولت بچید و در رعایت رعیّت نام نیك اندوخت و در إشاعت خیرات و انعام در بارهٔ رعایا ورُعاة و دفع ظلمه و سدّ اطماع مستأکله ورفع رسوم أهل عدوان و إحسان در حقّ عامّهٔ عالمیان مشار الیه گشت و در إحیاء قواعد أجداد و تجدید مراسم اسلاف سعی بلیغ نموذ و در عهد پادشاهیٔ او کزی جز در زلف (۱) دلبران چین بدست نمی آمذ و فتنه جز از چشم خوبان نازنین بر نمی خاست ذاتش مستجمع کمالات نفسانی و خصایص جهانبانی بوذ صورت پسندیده و سیرتی گزیده داشت و بعلم و هنر آراسته و بعقل و فضل پیراسته بوذ در سخن دانی موی شکافتی و شعری روان چون آب حیوان گفتی تعظیم علماء و انعام در بارهٔ فضلا علی الدوام فرموذی و التفات خاطر ایشان سبب ازدیاد رونق امور و إتمام مناهج جمهور دانستی (۲) و در حقّ شیخ الاسلام ربّانی بایزید ثانی ظهیر الدین بلخی که در عهد خویش با کمال علم و غزارت فضل مذکور بوذ و بتقوی و دین داری مشهور اعتقادات صادقانه و صفای صوفیانه داشت و شبها بقدم إرادت جهت استراحت بزاویهٔ شیخ رفتی و مصالح ملك و دین با وی مشورت کردی و امراء دولت را این معنی گلوگیر می آمذ و از چاره و تدبیر عاجز آمدند و باتّفاق با سلطان نفاق آغاز نهاذند و بعهود و مواثیق مقرّر کردند که یداً واحداً باشند و در قصد سلطان بکوشند و شیخ بفراست و قراین

---

(۱) ل : ز سر زلف . ـ (۲) ل : داشتی .

قولی و فعلی بدانست (١) و بحکم رخصت ذکر مساوئ الشخص لمصلحة الغیر بنا بر رعایت حقوق مصاحبت (٢) با سلطان بگفت بیت

چو کاری بی فضول من بر آیذ مرا در وی سخن گفتن نشایذ
وگر بینم که نا بینا و چاهست اگر خاموش بنشینم گناهست *

سلطان با امرا بی‌عنایت گشت و اثر آن بظهور رسانیذ امرا گرد هر حیلت و مکر بر آمذند تا مگر از خشم سلطان أمان یابند و مکتوبات بقتلغ اینانج که ساکن ری بوذ نوشتند بشکایت سلطان و انك او اکثر اوقات بخانهٔ ظهیر الدین بلخی می باشد و در کلّ قضایا مخالفت از صواب دیذ او خطا می‌پندارذ و مارا پشت‌پای‌زده و کالعدم انگاشته و التماس کردند تا او موافقت نمایذ و إجازت دهذ تا ایشان بمشورت سیّد علاء الدولهٔ همدان سلطانرا بگیرند و این مکتوبات در میان عصایی تعبیه کردند و بدست قاصدی داذند تا بری برد و بذین تدبیر قناعت نکردند (٣) وشبها رنود و اوباش و شرار الناس‌را بر سر راهها می نشاند (٤) تا باشد که بذان طریق سلطانرا هلاك توانند کرد و چون آن تدبیر موافق تقدیر نیامذ سلطان از آن آگاه شد و باحتیاط تردّد می‌فرموذ (٥) شعر

یریدا الجاحدون لیطفؤه و یابی الله الاّ أن یتمّهْ

وقاصد بری رفت و در اثناء راه با پسر سراج (٦) الدین قتلغ آبه شرابی

---

(١) ل : بدانست قولی و فعلی . ـ (٢) آ : حقوق و مصاحبت . ـ (٣) ل : نمودند . ـ (٤) ل : نشاندند . ـ (٥) ل : میفرمود . ـ (٦) ل : تاج .

دوچار (١) خورد وآواز قاصد تعرّف هر جايی ميكرد (٢) وقاصد از بی‌طالعی چنانچه شيوهٔ بذ دولتان باشد ملالتی بنمود والتفاتی كما ينبغی نكرد پسر سراج الدين از ان بی‌التفاتی برنجيد گرزی گران كه بر دست داشت براند تا بر ان نادان زند او محافظت نفس را عصا در مقابل (٣) صدمهٔ گرز بداشت وگرز بر عصا آمذ وعصا خرد (٤) وناچيز شد ومكتوبات هر يك بطرفی افتاذ بيت

تعبيها بين كه روزگار بر آرذ   تا ز دل بی‌دلی دمار بر آرذ

پسر سراج الدّين مكتوبات بخواند وچون برحال اطّلاع يافت در رفتن شتاب كرد وبحضرت سلطان رفت ونوِشْتها عرض كرد وان قصد منجح وان تجارت مرْبِح نيامذ سلطان روز ديگر كه اركان دولت بر معتاد عادت بحضرت آمذند (٥) بيرون نيامذ وسيّد فخر الدين علا الدوله را كه بذان كبيره متّهم وبا آن جماعت همدم بوذ بخلوت طلب داشت واورا بنا بر انك از خاندان نبوّت ودوذمان رسالت بوذ وبشرف سيادت وانتما بخانوادهٔ ولايت ممتاز خلعت عفو پوشانيد وجرعهٔ لطف نوشانيد وقصّهٔ حال بر رایٔ رزين او عرض كرد وبعد از ان خواجه عزيز وزير وپسران او موفّق وكيلدر وظهير منشی وشهاب چك نويس (٦) وقتلغ طشت‌دار وچند كس ديگر را كه درين كار با ايشان همراز بوذند طلب كرد وهر يك را نوشتهٔ خويش ميداذ ومی

---

(١) ل : دوجاری . — (٢) ل : تعرف حالی می‌كرد . — (٣) ل : عصا مقابلهٔ . — (٤) آ و ل : آمذ (آمد) و خرد . — (٥) ل : بحضور آمدند . — (٦) ل .

گفت اِقرأ کتابك کفی بنفسك اليوم عليك حسيباً[1] بيت

اگر بارخارست خود کِشتهٔ وگر پرنیانست خود رشتهٔ

ایشان با خار غمّ چار و ناچار دوچار خوردند و دُردی دردی بی‌دوا نوش کردند و دران روزکه یوم تبلی السرائر[2] صفت آن بوذ در غرقاب حیرت و مذلّت افتاذند و بامر سلطان جهان آن عاصیانرا در قلعهٔ همدان مقیّد و محبوس کردند بعد از آن متحیّران بادیهٔ محنت و مجاوران زندان مشقّت طوعاً او کرهاً التجا بجناب مجد و معالی شیخ الاسلام بلخی کردند و گفتند اگر سلطان برین چند بی دولت که چون مرغ نیم بِسْمِل در اضطراب و از نظر مشتری[3] سعادت در حجاب آمده و بباذ نکبت از اعلیٔ علیّین بتحت التراب افتاده ببخشد[4] و رقم عفو بر زلّت ما کشد[5] ما انچه از املاك و اموال که لولاه لم تقطع یمین سارق ایثار کنیم و از أعراض دنیوی بیکبار إعرض نمائیم و حکم أنیبوا الی ربّکم[6] منقاد شویم و امر توبوا الی الله[7] امتثال نمائیم و موتوا قبل أن تموتوا بر نفس سرکش خوانیم و ترك محرّمات و منهیات از لوازم شمریم و چون دیگر مریدان ملازمت کوشهٔ سجّادهٔ مقدّسه بر خود فرض گردانیم تا ازین میدان مردان بو که سر بیرون بریم شیخ الاسلام ان سخن بحضرت سلطان عرضه کرد و گفت اگر مجرمان عاصی و خاطیان ساهی بر معاصی و مناهی اقدام نمایند پاذشاهان لذّت صواب و الکاظمین

---

(١) سورة الاسری . ـ (٢) سورة الطارق . ـ (٣) ل . ـ (٤) ل : ببخشند .
(٥) ل : کشند . ـ (٦) سورة الزمر . ـ (٧) سورة التحریم .

الغیظ و العافین عن الناس (۱) از کجا یابند و اگر مجرمان مرتکب جرایم نکردند ذوق اجر فمن عفی واصلح (۲) بکام خسروان زمانه چگونه رسد شعر

تَرَفَّق ایها المولی علیهم فانّ الرفق بالجافی عتاب
چون هست جهان بی‌وفا بر گذران گر دست رسیت هست بر گذران
از هر که گناه دیدهٔ عذر پذیر وز هر که جفا شنیدهٔ در گذران

و سلطان درین باب اندیشه فرموذ (۳) و دران بوذ که جریمهٔ ایشانرا عفو کند (٤) اتّفاقا درین میانه روزی جهت ملاحظت عمارت بقلعه رفت و قتلغ طشت دار را هوس جان باختن و بر سر دار وطن گرفتن (۵) بر سر آمذ و زبان بر کشاذ و نا سزا گفتن آغاز کرد (٦) و گفت من در تدبیر آن بوذم که دمار از نهاد تو بر آرم و بپذرت ملحق گردانم چون دولت تو بیذار بوذ و بخت من در خواب فرصت دست نداد اکنون توقّف در کشتن من (۷) چراست بیت

وعده می ندهم هین من و قتّال و طناب مهلتی می ننهم هان من و جلّاد و دوال*
سر من بر گیر و چنین و چنان کن والیأس احدی الراحتین* و دیرست

تا (۸) گفته اند بیت

هر که دست از جان بشوبذ هر چه خواهذ ان بگویذ

---

(۱) سورة آل عمران . ـ (۲) سورة الشوری . ـ (۳) ل : می فرمود . ـ (٤) ل : فرماید . ـ (۵) ل : ساختن . ـ (٦) ل : آغاز نهاد . ـ (۷) ل : اکنون در کشتن من توقف . ـ (۸) ل : دیرست که .

سلطان گفت با پذرم که نعم این جهانی بتو داذ و ترا از بندگی بخداوندی[1] رسانید چه کینه‌داشتی و در حق[2] آن ولیّ نعمت چه‌اندیشه کرده بوذی گفت باشارت اتابك محمّد سیّد علاء الدوله ده هزار دینار زر سرخ بمن داذ تا پذرت را در حمّام حِمام داذم و حَمام روحشرا از قفص کالبد بصحراء ممات فرستاذم سلطان ازین سخن‌عظیم در خشم رفت و چشم مرحمت در هم نهاد و بقتل آن محبوسان حکم فرموذ م إنّ البلاء مُوکّل بالمنطق[3] و هر چند سیّد علاء الدوله در جریمهٔ اوّل معفو بوذ بلی چون این کبیره[4] ضمیمهٔ قضیّهٔ اوّل شد و از میان آن قوم اوّل الجریدة و واسطة القلادة و سرّ المسئلة و بیت القصیدة او بوذ زَلَّة العالِم یضرب بها الطبل[5] در تدبیر فوات او مشغول شد و چون قتل چنان سیّدی م هم نبوّت در نسب و هم پاذشاهی در حسب * از دین‌داری و نیکوکاری بعید بود دران تَلَعْثُمی میکرد و توقّفی می‌فرموذ و در ان وقت که از همدان بیرون می رفت التماس کرد تا بمسافرت با وی موافقت کند و از وطن اصلی مهاجرت نماید سیّد علا الدوله تمارضی ساخت و تکاسلی می نمود امّا چون سلطان در مبالغت[6] إفراط میکرد و در ارادت مصاحبت با وی الحاح می فرموذ از مطاوعت چاره ندیذ و چون دو منزل از همدان[7] بیرون

---

(۱) ل : از پایهٔ بندگی بحد خداوندی . — (۲) ل : جه کینه و در حق . — (۳) میدانی ج اوّل ص ۱۴ . — (٤) ل . — (٥) میدانی ج اوّل ص ۲۸۶ . — (٦) ل : مبالغت او . — (۷) ل : و جون از همدان .

شدند شیطان رجیم سلطان رحیم را از راه صواب بگردانید و بر ان داشت که بهلاك آن سیّد کریم اشارت کرد واورا زه بر نهاذند ومرقدش بهمدان فرستاد واین حرکت مذموم بر سلطان مبارك نیامذ وبذان واسطه کار و بار سلطنت و روز بازار مملکت بهم بر آمذ وسلطان مدّتی در ششدرهٔ بلیّت وبادیهٔ نکبت افتاذ واتابك ارسلان از اذربیجان بجنگ بر خاست و سلطان تخت گاه بگذاشت و روی باذربیجان نهاذ واتابك ارسلان ازعقب سلطان برفت واسباب واموال بیشمار(۱) بتاراج داذ وسلطان بعداز هزار حیله بجست وبقفجاق رفت* واز دار الخلافه باسم اتابك تشریفی ومنشوری بفرستادند وکار مملکت برو مقرّر گشت وبعد از مدّتی سلطان بهمدان آمذ اسباب شاهی را پشت پای زده وتخت فرماندهی بگذاشته وروی از عروس دنیي بذمهر شعر

شؤم ملول لا یدوم لصاحب نشوز فروك لا یحب لخاطب

بگردانیده وبر سر تربت اسلاف واجداد خود که پاذشاهان دین‌دار وکامکاران نیکوکار ومنصفان ظالم بر انداز ومنتصفان مظلوم نواز بودند مقیم شده وبعد ذلك بمشورت واشارت اتابك ارسلان امراء عراق ومعتکفان خانهٔ نفاق مخربان اساس وفاق از پی سلطان آفاق بیامذند وگفتند بحکم سوابق حقوق سالفه وتربیّت گذشته از اتابك ارسلان کرانه کرده‌ایم وازو برگشته وبخدمت آمذه اگر سلطان

---

(۱) آ: بهمار، ل: بهمان.

گناه ما ببخشد و مارا خلعت عفونا عمّا سلف پوشاند تا کمر خدمت بر میان جان بندیم و ملازم حضرت شویم ساطان از بذ طالعی این کلمات مجوَّف بتوجّه بشنید و بر ایشان مغاطهٔ أیْمان که مخالفت آن محلِّ مخالف إیمان باشد عرض کرد ووعده فرموذ که بمیدان سورین عهد ملاقات مجدّد گرداند وچون بمیدان رسیدند امرا گِرْد چتر سلطان حلقه زدند و فخرالدین قتلغ که ننگ هر سگ‌دین بوذ شمشیری بر چتر سلطان زد وباتّفاق سلطانرا بگرفتند و کردند انچه کردند فی الجمله زحمت و ناکامیٔ سلطان متضاعف شد ومحنت و بذ دولتی متزاید گشت وبنا بر انك م برگ گل آسیب دندان بر ندارد بیش ازین فریاد ایا موت [۱] إنّ الحیوة ذمیمة میزد ومی‌گفت م سیرم ز حیوة محنت آگندهٔ خویش وچون خبر این حادثه مشهور شد اتابك ارسلان بهمذان آمذ و ملك سنجر بن سلیمانرا از قلعه بخواند تا بر تخت سلطنت نشاند ناگاه از دار الخلافه ملطّفه باتابك فرستادند مشتمل بر انك ترا خود بر تخت سلطنت می‌بایذ نشست بدیگری چه ضرورت و بقبلهٔ دیگر چه حاجت اتابك ارسلانرا خود نیم اشارت تمام بوذ واین اشارت [۲] بشارتی دانست وبکاری که بذان منصوب بوذ و بشغلی که بذان منسوب قناعت نمود و خود بر تخت سلطنت قرار گرفت واذا اراد الله هلاك نملةٍ انبت لها جناحین [۳] امراء عراق

---

(۱) ل : ایا الموت . — (۲) آ : نیم اشارت . — (۳) شرح عتبی ج اوّل ص ۳۵۹ . میدانی ج اوّل ص ۸٦ . آ و ل: النملة .

که در قصد و ایداء (۱) ولیّ نعمت اتّفاق کرده بوذند و هر یك خودرا بمرتبه باتابك مساوی بل راجح می دانستند ودم از نخوت میزد (۲) با یکدیگر مشورت کردند و گفتند چون ما با (۳) سلطان طغرل با وجود حقّ نعمت و انتما بخانوادهٔ سلطنت بی مروتی کردیم و بکسر حال او میان در بستیم دیگری بر ما چه اعتماد کند و کدام کس دوستیٔ مارا وزنی نهد ومباذا که اتابك چون بمخالصت ما وثوقی ندارذ در هلاك ما سعی کند وخواهد که غلامان خودرا بمنصب ما (٤) منسوب گرداند و باتّفاق برفتند و اتابك را بگرفتند و بقتل آوردند * و روز دیگر مملکتی که مستحقّ چون سلطان طغرل داشت بی خداوند پنداشتند ومانند میراث پذر و ماذر بر خود قسمت کردند وهر یك مملکتی را در تحت حکم خویش گرفتند و بر عراقیان حاکم و فرمان روان گشتند

بیت

بر بزرگان زمانه شده خردان سالار   بر کریمان جهان گشته لئیمان مهتر
بر در دونان احرار حزین و حیران   درکفّ رندان ابرار سیر و مضطرّ *

و بعد از انك اتابك را کشته بوذند رسولان اطراف بعزم دیذار او کالبرق الخاطف میرسیدند که می پنداشتند که بناء مملکت او بر قرار ست واساس سلطنتش استوار و ندانستند که هر قاعده که بر خلاف اصل باشد دیر نپایذ وهر بنا که بنیاذ آن بباذ هوس نهاذه باشد زود از پای

(۱) آ. ل: ایذاء. ــ (۲) ل: میزدند. ــ (۳) ل: ما جون با. ــ (٤) ل.

درآیذ م إنّ للباطل حولةً ثمّ یضمحلّ[1] وچون حال بذین منوال می‌دیذند متعجّب ومتحسّر باز می‌گردیدند ودرأثناء راه آیندگانرا می‌گفت بیت

آن قصر مملکت که‌تو دیذی‌خراب‌شد وان نیل معدلت که شنیدی‌سراب‌شد

فی القصّه مملکت عراق بر فخر الدین قتلغ و امرا قرار گرفت وصارت البئر المُعَطَّلة قصراً مشیداً[2] وگمان بردند که الی أن یرث الله الارض آن طول و عرض بخواهذ ماند و الی‌قیام‌الساعة وساعة القیام توسن فلكِ بذرام لگام‌کام و مرام در دست آن‌مغروران ایّام بخواهذ گذاشت خود بزمانی اندك آن کار و بار بهم برآمذ وبازار آن جمعیّت آشفته‌شد وسبب آن بوذ که اسفهسالار حسام‌الدین دزماری[3] وچند کس‌دیگر که حقّ گزاریٔ نعم و ایادیٔ سلطان مفترض دانستند وشکر منعم عقلاً وشرعاً متحتّم می‌شناخت[4] جان برکفّ نهاذ و صاحب الحقّ أحقّ‌بمتاعه بر خواندند وسلطانرا از قلعه بیرون‌آوردند وبا لشکری چیده برچیده م بذان امیذ که سعی کند فلك مشکور روی‌بعراق نهادند وبدر قزوین میان هر دو قوم اتّفاق ملاقات افتاد واسبان عراقیان گندم خورده بوذند واز چاه‌نکبت سیراب شده وبذین واسطه‌قوّت‌مصافّ نداشتند وسلطانیان‌هست و نیست ایشان‌بتاراج ببردند* وعروس مملکت که یار قدیم سلطان بوذ برقع بر انداخت

---

(۱) میدانی ج ثانی ص ۱۲۷ . میرخواند : صولة ـ . (۲) میدانی ج اوّل ص ۳٦٦ . ـ (۳)ل : دزمازی . ـ (٤) ل : می شناختند .

وکدخدای قضا و قدر درِ کشور جدّ و پذر بر سلطان داذ گر بر کشاذ

بیت

والحمد لله علی فضله اذ رجع الحقّ الی اصله

صداء گنبد پیروزه (١) می دهذ آواز که آمذ آب معالی بجوی دولت باز

و سلطان بر تخت سلطنت قرار گرفت و بر سریر مملکت جای یافت و بزبان شکر می گفت یا ایت قومی یعلمون بما غفر لی ربّی وجعلنی من المکْرمین (٢) و بفرموذ تا فخر الدین قتلغ را بر دار کردند و در سنه تسع و ثمانین وخمسمایه خواجه معین الدین کاشی را بر دست وزارت نشاند و اورا در حلّ و عقد امور مملکت نافذ الامر گردانید و بفصل بهار بری رفت و طبرك را بستد و خراب کرد و طمغاج خوارزمی را که از قبل خوارزم شاه کوتوال قلعه بوذ کشته بتُحْفَه بخوارزم فرستاذ و ملك را از زحمت هر گدایی و مداخلت هر بی سر و پای خلاص داذ و از اطراف و اکناف جهان روی بدرگاه سلطان نهاذند و طایفهٔ از خدم وخوَل که همیشه میخواستند که ملازم آستان معدلت آشیان سلطان باشند و در شدّت ورخا یار غار و از پادشاه با سزا بزاری و نیاز و روزه و نماز حشمت وملکداری و سلطنت و شهریاریٔ او مسألت میکردند و بحکم شعر

وإنّی لارجو أن یعود زماننا بوصل فمن بعد الشتاء ربیع

انجاح مقصودرا منتظر می بوذند (٣) و می گفت بیت

این دولت سرمستش هشیار شود روزی و این بخت گران خوابش بیذار شود روزی

---

(١) ل : فیروزه . — (٢) سورة یس . — (٣) ل : می بود .

بحضرت سلطان آمذند و تختگاه رونقی تازه و رفعتی اندازه یافت و در محرّم سنه تسعین و خمسمایه جمعی از راه حسد و کتاه همّتی و حقد و فرعون طبعی تقبیح حال[1] معین الدین کاشی بر حضرت سلطان ماضی بکردند و وزارت بخواجه فخر الدین پسر صفی الدین ورامینی تفویض فرموذ و معین الدین را بگرفت و فخر الدین را بتمکینی هرچه تمامتر بر مسند تدبیر نشاند و خوارزم شاه تکش که کفران نعمت کار او و پیشهٔ پذر بوذ[2] و کابراً عن کابرٍ بمیراث یافته بمهمّی روی بعراق نهاذ و اتّفاقا در ان چند روز سلطان مقبل مقبول بعیش و طرب مشغول بوذ و از تدبیر کار ملك ملول و آمذن خوارزم شاه را وقعی ننهاد و ندانست که شرّ السمك یکدّر الماء و چون کارد باستخوان رسید و حکایت در تقویّت جان و تخریب خان و مان میرفت سلطان لشکر آماذه کرد و از همدان بیرون آمذ و این دو بیت در ان وقت در سلك نظم آورد بیت

رَوْ جوشن من بیار تا در پوشم کین کار مرا فتاذ تا خود کوشم
تا هست بکفّ گرز و سپر بر دوشم من ملك عراق را بجان بفروشم

و یوم التقی الجمعان[3] در شهر جمیدی الاخر سنه تسع و ثمانین و خمسمایه بوذ و چون از طرفین جنگ در پیوست و حمله کردند جملهٔ امراء سلطان عصابهٔ عقوق بر پیشانیٔ إدبار باز بستند و جوشن بی حمیّتی در پوشیدند و خود بی مروّتی بر سر نهاذند و سلطان بحکم انك گفته اند بیت

---

(۱) ل: صورت حال. — (۲) ل: کار او بود و پیشهٔ بدر. — (۳) سورة آل عمران.

چو مرد بر هنرخویش أیمنی دارد شود بدیذه دشمن بجُستنِ [۱] پیکار
بنفس خویش م علی مرکب کالریح تجری المواميا درمیان میدان
دشمنان رفت بامیذانك م مگر بخت نیکش بوذ رهنمای ولشکر
از راه‌ستیز طریق گریز بر گرفتند وسلطانرا فریداً و وحیداً بگذاشتند
وچون سلطان پریشان حال گشت واز دلیران کارزار وشیران آدمی
خوار غایب ماند جمله روی بوی نهاذند و اورا در قید حکم خویش
آوردند وقتلغ اینانج قصد کشتن وی کرد وسلطان ظن برد که مگر
اورا یقین [۲] شود که او کیست بفوات او نکوشد [۳] ودر ان کار عنان
اختیار بدست شیطان بذ کار مکّار ندهذ وخود از سر بر گرفت م
فریاد ز دست خویش فریاد کالباحث عن حتفه بظلفه و الجادع مارن
أنفه بكفّه قتلغ اینانج خود اورا می طلبید شمشیرعدوان از غلاف عصیان
بر کشید واز سر جهل با نفس بذ اصل گفت م باری چون گنه کنی
کبیره وسلطانرا شهید کرد وبتُحفَه بنزدیك خوارزمشاه برد
خوارزمشاه چون خصمرا کشته دید ومقصود بحصول پیوسته یافت
از اسب پیاذه گشت وسجدهٔ شکر گزارد وسرسلطان ببغداد فرستاذ
وتن نازنین آن سپهدار تاجداررا در بازار ری بر دار کرد بیت
پاذشاهی پاذشاهیء [٤] ایزدست زیرا که او جاودانه کامکار و پایدار و پاذشاست
گویند در میان معرکه کمال الدین شاعر که از ندماء حضرت و مادحان
درگاه سلطنت بوذ بگرفتند وپیش نظام الملك مسعود وزیر آوردند

---

(۱) ل : نخستن . — (۲) ل . — (۳) ل : نکوشند . — (٤) ل : بادشاه .

وزیر با تدبیر با شاعر نیـك تقریر[1] گفت آن همه آوازهٔ قوّت وشجاعت و شوکب و مبارزت طغرل که در جهان افتاذه بوذ خود این بوذ کمال‌الدین بر فور جواب داذ که

بیت

ز بیژن فزون بوذ هومان بزور   هنر عیب گردذ چو برگشت هور[2]

وخوارزمشاه بعد از نیل مطلوب ویافت مرغوب متوجّه همدان شد وچون بخت مساعدت میکرد و دولت معاونت می‌نمود بمدّتی اندك بسیار قلاع حصین بستد وبسی گردن‌کشان با تمکین‌را مقهورگردانید وحکومت اصفهان بقتلغ اینانج تفویض کرد وری به پسر خود یونس خان داد[3] وخود بخراسان معاودت نمود[4] وآفتاب دولت سلجوقیان

شعر

الحائزون اسالیب العلی کَمَلاً[5]   والفائزون باقداح السعادات
شادوا قصوراً من الانصاف شامخةً   ومهّدوا کرماً فرش المبرّات

بمغرب فنـا فرو رفت وماه حشمت خوارزمشاهیان از افق سعادت بر آمذ

بیت

فرّش بملك‌گیری رایت چو بر کشید   طغرل برفت وتیغ تهی در نیام کشید

وفرّاس روزگار مکّار غدّار نا پایدار که در هر وقتی ملازم درِ صاحب صدری باشد ودر هر قرنی ملازمت عتبهٔ رفیع‌قدری نمایذ بدست

---

(۱) ل : شاعر نیك تقریررا . — (۲) ابو القاسم فردوسی : شاهنامه ' بمبی ۱۳۰۰ ج ثانی ص ۵۸ . — (۳) ل: بیونس بسر خود تفویض کرد . — (٤) ل : کرد . — (۵) آ و ل : کمالاً .

ارادت* دست دولت و رفعت خوارزمشاهیان در بسیط زمین بگسترانید و بساط سلطنت آل سلجوق را در نوردیذ شعر

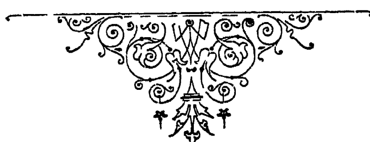
ثمّ انقضت مدّة اقبالهم ودولة الدنیا متاع الغرور

زان گونه که آمدند بیرون رفتند نه هیج[1] ببردند ونه هیج[2] آوردند

ربّنا تؤتی الملك من تشاء و تنزع الملك ممّن تشاءو تعزّ من تشاء و تذلّ من تشاء بیدك الخیر إنّك علی کل شیٔ قدیر وهذا آخر کلامنا بتوفیق الملك العلاّم .

---

(۱) ل : نهیح . — (۲) ل : نهیج .

ذیل

متن کتابده نجم ایله تمیز اولنان بعض عباره‌لرك
شرحیله سائر معلومات متممه‌یی حاویدر

صحیفه ٢ سطر ٥ : فَلَق چاتلاق و چاتلامش شیئه دیرلر. — س ٨ : بوندن بر آز فرقلی بر بیتك نوادر افکار انوریدن اولدیغی هر نقدر تاریخ وصافده ادعاء اولنور ایسه‌ده کلیّات انوریده (طبع لکنو ١٢٩٦) بولنه‌مامشدر. — (الله) کلمه‌سنك (آله) تخفیفی عربجه دکل، فارسی‌یه مخصوصدر

ص ٣ س ٦ : (وَدّ) و (سُواع) عربلرك جاهلیت زماننده طاپدقلری ایکی پوت اسمیدر. بونلر حقنده الڭ اِیی تفصیلاته هشام بن محمّد الکلبیده تصادف اولنور . — س ١٢ : بو قطعه‌نك ایللك مصرعی مرثیهٔ نبی صلعم اوله‌رق دیوان حسّان بن ثابتدندر (طبع تونس ١٢٨١ ، ص ٢٤) . ایکنجی بیتك دخی شاعر مشار الیهك اولدیغی شرح المنینی علی تاریخ محمّد العتبیده (ج اوّل ص ٩٥) بیان ایدیلیر.

ص ٤ س ٧ : (هَلا هِل) زهر قاتل معناسنه کلن (هَلْهَل) ڭ عربجه‌ده قوللانلمیان بر جمعیدر . — س ١٠ . بو عباره سورة الاعراف و سورة الانفال خاطره کلمکله تسکیل اولندی . — س ١٣ آو ل : کدب . — س ١٥ : « بن عبد الله » آده آکسیکدر .

ص ٦ س ٧ : حَلاً صو ايله قاريشيق بر علاجدر . ـ س ١٠ : (زمانه) آده يوقدر .

ص ٧ س ١٨ : سادات تابعيندن بر ذاتدر كه حلم و فدا كارلغيله ضرب مثل اولدى . ٦٧ و ٧٧ سنه‌لرى آراسنده كوفه ده وفات ايتدى . — س ١٩ : (ابو رَضْوَى) مدينهٔ منوّره نك غرب جهتنده ساحله ياقن بر طاغدر؛ (ابو قُبيْس) مكّهٔ مكرّمه نك شرق طرفنده‌كى جبالدندر .

ص ١٠ س ٢ : آ و ل : يافت . — تصحيحاتدن آ كلاشله‌جغى وجهـله نسخه‌لرك انشاسى بوراده غلطدن عارى دكلدر . ـ س ١٢ : طوغريسى يالكز ٦٦ سنه ايدى .

ص ١٢ س ٤ : (سُكْسُك) چويك آت ديمكدر . ـ س ٨ . (بوتيمار) باليقچيل قوشيدر .

ص ١٣ س ١٥ : (سُهاء) دبّ اكبرايچنده كوچوجك بر ستاره‌در .

ص ١٤ س ١١ : (امان بيند) يرنده ل‌ده : (بپرهيزد) .

ص ١٥ س ٧ : رِئْيٌ و رِئْيٌ (رأى) لك جمعيدر ؛ اصحاب رأى حاله ياقيشان بر ايت يا حـديث بولمّاينجه رأيه كوره مسئله كسديرن بر صنف علما در . ـ س ٩ : حاتم طائى هجرت نبويه‌دن تقريباً اون سنه اوّل وفات ايتدى . ـ س ١٥ : (طِرْس) يا پراق ديمكدر . ـ (اللَحّ) كوزلرك چوق آ غلامقدن ياپيشمسيدر . ـ س ١٦ . (بياراست) لك مفعول بهى ص ١٤ س ١٥ ده (اعناق الخلق) در .

ص ١٦ س ١٢ : (مُزَيَّفات) دنصوكره ل‌ده طقوز نقطه واردر .

س ١٣ : بو كلمه نك آده نقطه‌لرى اولماديغندن معناسى يالكز قرينه ايله آكلاشيلير : ترنيق صويى بولانديرمق ، قوشك قانادلرينى قيرمق ديمكدر . زيبقله ييقامق يا قاپلامق معناسنده اولان (تزبيق) او قدر مناسب دكلدر . — س ١٥ : عبد الله بن معاوية بن جعفر بن ابى طالبكدر : الكامل للمبرّد (طبع الاستانة ١٢٨٦ ، ص ١٢٠) .

ص ١٧ س ٣ : لده يالكز (أسكنهم الله الجنان) واردر . — س ١٥ : عبدالوهّاب بن حنبه الغنوينك بر نشيده‌سندندر : مبرّد ص ٤٦ .

ص ١٨ س ٧ : انورى (كلّيّات ص ٥١) بيوردى :
بشهرخويش‌درون بيخطر بُوَدمردم بكان‌خويش‌درون بى‌بها بُوَد گوهر .

ص ٢١ س ١٤ : هجرتك برنجى عصرنده ابن عبّاسك نافع بن ازرقه خطاباً بالاختراع سويلديكى نكته‌در ؛ ابو القاسم محمودالزمخشرى : المستقصى فى امثال العرب (غير مطبوع) .

ص ٢٢ س ٤ : (ابو الغول الطُهَوِى) نك سوزيدر : شرح التبريزى على ديوان اشعار الحماسة لابى تمّام ج اوّل ص ١٦ . — س ١٢ : ٤٢٠ سنه‌سنده .

ص ٢٣ س ١٥ : (سر چوبه . . . آورد) آده اكسيكدر . — س ١٧ : سلطان محمودك سؤاليدر . — س ١٨ : بوده سلطانك سؤاليدر .

ص ٢٤ س ٤ : متنبّينك عيد اضحى تهنيتى ايچون سيف الدوله‌يه تقديم ايتديكى مشهور بر قصيده دندر : ديوانى ، قاهره ١٢٨٣ ، ص ٥٨ . — س ١٢ : (رَباب) هوانك آلحاق قسمنده‌كى بولوندر .

ص ۲۵ س ۲ : (أَيَّل وإِيَّل، جمعی أيائل) اكثری وعل دینلن كييك جنسندن بر حيواندر.

ص ۲۷ س ۲ : ل : سنگدل، كه اليوم ايرانده زبانزد در.

ص ۲۹ س ۱۱ : (نَسا) و (ابيوَرْد) شمالی خراسانی استيعاب ايدن جسيم چولك جنوب كنارنده خوارزم يولنك چيقه‌جغی يرده ايكی كوچك قصبه‌در. بعضی ديرلركه (ابيورد) قصبه نك، (باوَرْد) ناحيتك‌ا ديدر.

ص ۳۲ س ۱۹ : ۴۲۹ سنه‌سنده.

ص ۳۳ س ۵ : ل‌ده بوراده شو سرنامه واردر : ذكر جلوس طغرلبك در نيشاپور بر تخت سلطنت. — س ٦ : ۴۲۹ سنه‌سنده. — س ۱۸ : صوك بش كلمه آده اكسيكدر.

ص ۳۴ س ۱۰ : بوراده ل‌ده سرنامه اوله‌رق (ذكر مصافّ دادن سلطان مسعود با سلجوقيان در بيابان سرخس و منهزم شدن سلطان) اوقونور.

ص ۳۵ س ۹ : (نشاند) ركابدارك سؤاليدر. — (گفت) يعنی پادشاه جواب ويردی. — س ۱۲. (جَدّ) بَخْت معناسنه كلير. بو جهتدن قيامت كونی حقنده لا ينفع ذا الجَدِّ عَنْكَ الجَدُّ ديرلر (لسان العرب).

ص ۳٦ س ۱۷ : (جودی) موصل ولايتنده دجله نك شرق طرفنده سفينهٔ نوحك طور ديغی طاغدر.

ص ۳۷ س ۸ : عباره بوراده ناقصدر. — س ۱۱ : ل‌ده بوراده

شو سرنامه واردر : قصّه نوشتن سلجوقیان بحضرت امیر المؤمنین و قسمت کردن مملکت بر یکدیگر .

ص ٣٨ س ٣ : بتون اسمی ابو محمّد هبة الله بن محمّد بن الحسن بن المأموندر . — س ١٠ : بو راده لـ ده (بالخیر ان شاء الله) اوقونور ؛ بعده بریکی فصلك عنوانی کلیر : بیـان حال رسیدن سلطان طغرلبك بحضرت أمیر المؤمنین القائم بامر الله .

ص ٣٩ س ١ : قصائد أنوریدن : کلّیّات ص ٢٧١ . لکن ایلك اوّل بو مصرع انوریده دکل، بلکه انورینك فوق العاده صورتده مدح و باباسنی قدر احترام ایتدیکی سخنور بدیع ابو الفرج رونی نك غیرمطبوع دیوانده کوریلیر. شاعر مشار الیه ٥٠٠ سنه‌سنه طوغری هندستانده وفات ایتدی. — س ٨: ٤٥٠ سنه‌سنده . — س ١٦ : ٤٥١ سنه‌سنده .

ص ٤١ س ١١ : ٤٥١ سنه‌سنده .

ص ٤٣ س ٥ : (خُلْد) و (خُلُود) اصل اقامت معناسنده ایکی مصدردر . — س ٨ : ٤٥٤ سنه‌سنده .

ص ٤٦ س ١٧ : سورة توبه دن بالاقتباس تشکیل اولنمش عباره‌در .

ص ٤٧ س ١٤ : لـ ده بو راده « حکایت » واردر .

ص ٤٨ س ١٢ : ٤٥٦ سنه‌سنده .

ص ٤٩ س ١١ : (تَرَك) فارسی اوله‌رق کوك کورله‌مسیله بوکا مشابه بر چوق مجازی معناله کلیر . — س ١٧ : بونك الـ موافق تصحیحی (اِتَّسقت) در .

ص ٥٠ س ١٤ : (جُبّ) قويى ديمكدر.

ص ٥١ س ١٣ : كسيلن قويونك قورتيلمق هوسيله آياقلرينى هر طرفه صالوب اورمسندن كنايه‌در.

ص ٥٣ س ٣ : (خودرا ... انداخت) آده اكسيكدر. — س ١٣ : ل ده بوراده « حكايت » واردر.

ص ٥٤ س ١ : نسخه‌لرده (جاه) واردر. بوبيت انورينك ناموسنى مدافعه ايچون پادشاهه عرض ايلديكى بر قصيده‌دندر: كلّيّات ص ٢٦٣.

ص ٦٣ س ٣ : ٤٨١ سنه‌سنده.

ص ٦٤ س ٩ : (انسياب) ييلانك هجوم ايتمسنه ديرلر.

ص ٦٨ س ٦ : بو قطعه‌نك متنى وبيتلرك تعاقبى حقنده ابن النظام، ميرخواند، دولتشاه ايله سائر مورّخين واصحاب تذكره آراسنده فرق كلّى واردر. — س ١٦ : (شِعْرَى) قبّهٔ سماده پارلدايان ييلديزلرك اك پارلاغيدر.

ص ٧٠ س ٣ : الثانية، الثالثة الخ يرنده ل ده (اخرى) واردر. — س ٧ : آول : تراجع. — (نقصان) خسران معناسنده‌در.

ص ٧١ س ٧ : صوك اوچ كلمه آده نقصاندر.

ص ٧٤ س ١ : ٤٨٧ سنه‌سنده.

ص ٧٥ س ٦ : خالد بن صفوانك سوزيدر: ميدانى ج اوّل ص ٣٨٢.

ص ٧٦ س ٩ : ٤٨٧ سنه‌سنده . — س ١٢ : ٤٨٨ سنه‌سنده. — س ١٤ : ٤٨٨ ده .

ص ٧٧ س ١٠ : ٤٩٠ سنه‌سنده .

ص ٧٨ س ٨ : ل‌ده بوراده شو یکی سرنامه واردر : ذکر خروج کردن امرا بر سلطان برکیارق.

ص ٧٩ س ١ : ٤٩٢ سنه‌سنده .

ص ٨٠ س ٢ : ٤٩٤ سنه‌سنده . — س ١١ میدانی ج اوّل ص ٥٤ ؛ المستقصی‌یه دخی مراجعت بیوریله .

ص ٨١ س ٥ : بو قطعه کلستانك آداب صحبت قسمندندر : کلیّات ص ١٣٥ .

ص ٨٢ س ١٢ : سورة هود ، سورة یوسف و سورة فصلت ؛ ل : الکافرون .

ص ٨٣ س ١٠ : تقریباً ٤٨٨ سنه‌سنده . س ١٥ : نسخه‌لرده (لعاین) که (خزانه—خزائن) مثالنی تقلیداً مصدر یعنی فِعال بابندن غلط اوله‌رق تشکیل اولنان بر جمعدر .

ص ٨٤ س ١٠ : آ (بی قصور) دخی اوقونه بیلیر .

ص ٨٥ س ١ : (مُضِلّ) و (مُذِلّ) اسماء مکان کبی قوللانلیر. — س ٧ : ل‌ده بوراده « حکایه » واردر . — س ٩ : مدینی(مدنی)دن فرقلی اوله‌رق مدینهٔ منوّره‌دن غیری بلاد عظیمه اهالیسنه دیرلر : بو راده شبهه‌سز اصفهانلی دیمکدر .

ص ٨٦ س ١٤ : ل ــ (مَرْق) ایشلەنمەمش دری یه دیرلر .
ص ٨٧ س ١٣ : (زُبْیة) صو آشامیه‌جق قدر یوکسك تپه‌در ؛ میدانی ج اوّل ص ٧٩ .
ص ٨٨ س ٨ : ٤٩٤ سنه‌سنده .
ص ٨٩ س ٢ : سورة التحریمدن مشتقّدر . — س ١٣ . مجنونك لیلی مدحنده‌کی مشهور ندای حسرت انکیزی بر وجه حال دکیشدیریلمشدر؛ کلّیّات سعدی ص ١١٦ .
ص ٩٠ س ١٠ : ٥٠٠ سنه‌سنده .
ص ٩٢ س ٣ : ٥٠٠ سنه‌سنده .
ص ٩٥ س ١٩ : ٥١٠ سنه‌سنده .
ص ٩٦ س ٨ : مُکْران ایرانك جنوب شرقیسنده بلوجستان ایالتنده هند دکیزی بوینجه پك کری قالمش بر مملکتدر .
ص ٩٨ س ٤ : (در . . . لشکر) آده اکسیکدر .
ص ٩٩ ش ٥ : قُرَیْط بن عُنَیْفك سوزیدر . حماسه ص ٨ . — س ١٢ : ٥٣٦ و ٢٣٧ سنه‌لرنده . — س ١٨ : ٥٤٤ سنه‌سنده .
ص ١٠٠ س ٣ : سام خسته‌اقدر ؛ سرسام التهاب دماغی یا حمای دماغی اولملیدر . — س ٤ : ٥٤٤ سنه‌سنك رمضاننده . — س ٦ : ٥٤٥ سنه‌سنده . — س ١٤ : ٥٤٧ سنه‌سنده .
ص ١٠١ س ١ : بوراده لـده شو سرنامه واردر . ذکر خروج غزان و سبب عصیان ایشان و خرابئ خراسان بر دست ان ماعونان

وخاتمت كار سلطان رحمه‌الله . — س ۹ : تاريخ الفيه كوره ايلك رسوم اغنام اختلافى ٥٤٥ سنه‌سنده وقوعه كلمشدر .

ص ۱۰۵ س ٥ : جماذى الاوّل ٥٤٨ . — س ۷ : خاقانينكدر : دولتشاه : تذكرة الشعراء ، طبع پروفسور براون ، ايدن ۱۹۰۰ ، ص ٦٦ .

ص ۱۰٦ س ۹ : (ذائع) مشهور ، (خامل) مشهور اولميان‌در .

ص ۱۰۷ س ۱ : (پرْكْ) كوز قاپاغى معناسنده‌در .

ص ۱۰۸ س ۱۳ : آ : اسكاف ؛ عبد الرحمن بن عبد الصمد احمد ابن على ابو القسم النيشابورى ٥٤۹ سنه‌سنده اولديريلدى . — س ۱٥ : (بوذ . . رياح) ل‌ده اكسيكدر . — س ۱۸ : فرّاء بغَوِى لقبيله اشتهار و ٥۱۰ ده ، قول آخره كوره ٥۱٦ ده ارتحال ايتمش اولان ابو محمّد الحسين بن مسعود بن محمّد شافعى ايدى . آثارندن الك نامدارارى وقتيله ايادئ ناسده متداول وآدلرى (العراضه) ده دخى بالتلويح مذكور اولان (معالم التنزيل) ، (كتاب شرح السنّة فى الحديث) و (كتاب التهذيب فى الفقه) در . — س ۱۹ : كشّاف صاحبى ابو القاسم محمود الزمخشريدر ؛ تاريخ وفاتى ٥۳۸ سنه‌سيدر .

ص ۱۰۹ س ۱ : بديع الزمان احمد بن الحسين الهمدانى ۳۹۸ ده ، جرير بن عطيّة الخطفى ۱۱۰ ده وفات ايتدى .

ص ۱۱۰ س ٤ : انورينك بغداد مفارقتى زماننده انشاد ايلديكى قصيده‌دندر ؛ كلّيّات ص ۱۸۱ . — س ۱۰ : (درجه) يرنده نسخه‌لرده (در) واردر . — س ۲۰ : سعدى (كلّيّات ص ٥۳) اثر بيعديل كلستانى

بو آیهٔ کریمه ایله وصف ایدر.

ص ۱۱۲ س ۲ : معناسی خرما آغاجندن یمش طوپلامق اولان (تسمیر النخل) دن کنایه در. — س ۱۳ : یعنی مساحه‌سی بش آرشون مقدارنده بر قبر نهایة الامر نصیبی اولدی.

ص ۱۱٤ س ٥ : سلطان محمودك خسته اولدیغی ٥۱۳، ٥۱٤، ٥۱٦، ٥۱۷، ٥۲۱ و ٥۲۲ سنه‌لری ایچون مرویدر. — س ۹ : ٥۲۰ و ٥۲۱ سنه‌لرنده. — س ۱۲ : ٥۱۳ سنه‌سنده. — س ۲۰ : (نِقیر) خورما آغاجنك کوتوکی، (قِطْمیر) خورما چکیردکنك اینجه‌جك بر غشاسیدر.

ص ۱۱٥ س ۱۰ : بو ضرب مثلك مخترعی ۲۳۱ سنه‌سنده وفات ایدن محمّد بن زیاد الأعرابیدر؛ میدانی ج ثانی ص ۱٦٤. — س ۱۸ : ٥۲٦ سنه‌سنده.

ص ۱۱٦ س ٦ : با خصوص ٥۲٦ و ٥۲۷ سنه‌لرنده.

ص ۱۱۷ س ۷ : معَن بن زائدة الشیبانی شجاعتیله ضرب مثل اولدی؛ سجستان والیسی ایکن ۱٥۱ سنه‌سنده مقتولاً وفات ایتدی. — یحیی بن خالد بن برمك هرون الرشید زماننده فرط فضل و عقل ایله ممتاز بر وزیر ذی شان اولوب ۱۹۰ سنه‌سنده وفات ایتدی.

ص ۱۲۱ س ۱ : ٥۳۲ سنه‌سنده. — س ۱٤ : همدان جوارنده‌در.

ص ۱۲۳ س ٥ : ٥٤۰ سنه‌سنده. — س ۷ : (گازر) چرپیجی، (گازرِی) بم بیاض دیمکدر.

ص ۱۲٤ س ٥ : اصل انورینك ایکن ایران ادباسنجه الك زیاده

مقبول اولان بيتلردندر؛ كلّيّات انورى ص ١٤٠ — س ١١ : سَواد أَعْظَم جماعت مسلمينه ديرلر.

ص ١٢٦ س ١ : ٥٤١ سنه‌سنده. — س ١١ : ٥٤١ سنه‌سنده.

ص ١٢٧ س ٢ : همداندن بر مرحله بعد ومسافه‌ده‌در؛ بو حرب عظيم ٥٤٢ سنه‌سنده وقوعه كلدى. — س ١٧ : ديار مصريه‌يه انتقال ايتمش اولان متنبّينك سيف الدوله ايله حلبده قالمش احبّاسنى خاطرلاركن انشاء ايلديكى مشهور بيتلر؛ ديوانى ص ٢٨٩.

ص ١٣٠ س ٧ : آ : نستردّ ، بهب ؛ ل : يسترد ، يهب ؛ تاريخ وصّاف مذكّر يازارسه‌ده كليله و دمنه‌ده مؤنّث كوريلير.

ص ١٣١ س ٦ : ديوان انوريدن : كلّيّات ص ٤٤٨.

ص ١٣٢ س ١٧ : رباعيّات انوريدن : كلّيّات ص ٥٢٥.

ص ١٣٤ س ٨ : بوراده ل‌ده « حكايت » واردر. — س ١٤ : بو اسمك املاسى آ و ل‌ده پك بللى دكلدر.

ص ١٣٧ س ٩ : (عَوان) بكارتنى غائب ايتمش قيز يا قادين‌در. — س ١٣ : ٥٤٨ سنه‌سنده.

ص ١٤٠ س ٣ : (ماندند) نسخه‌لرده اكسيكدر.

ص ١٤١ س ٩ : ٥٤٨ سنه‌سنده.

ص ١٤٢ س ٣ : ٥٥١ سنه‌سنده.

ص ١٤٣ س ١٠ : ٥٥٢ سنه‌سنده. — س ١٢ : ٥٥٣ سنه‌سنده.

ص ١٤٤ س ٤ : (داشت) آ و ل‌ده يوقدر.

ص ١٤٨ س١٢ : بو ترکیب یا کلشدر؛ مأمول ایدیلن عباره (أسكنهُ الله حظائرَ القدس) در . — (حظيرة القدس) جنّت معناسنده اوله‌رق بوراده (لا يلجُ حظيرةَ القدس مُدْمِنُ الخمر) حديث شريفی تخطّر ايله نا بجمالّ قوللانلدی .

ص ١٥٠ س ٨ : نسخه‌لر بوراده پك اوقوناقلی دكلدر : آ : مىر نحسد وداء : ل : و الدّامر . ميدانی (ج اوّل ص ٢٤١) ه مراجعت بيوريله .
— س ١٣ : آده ا كسيكدر؛ ل : مصيبت و مصابرت .

ص ١٥١ س ٥ : (دينه) كسلمين متمادی ياغموره ديرلر . —
س ١٣ : ٥٤٧ سنه‌سنده .

ص ١٥٢ س ٦ : ٥٤٩ سنه‌سنده . — س ٩ : ٥٤٩ ده .

ص ١٥٣ س ٣ : آل عمران سوره‌سنك بر آيتندن مشتقّدر . —
س ٥ : ٥٥٨ سنه‌سنده . — س ٧ : ٥٥٨ ده . — س ١١ : ٥٥٨ سنه‌سنده .

ص ١٥٤ س ٤ : ل : كافور اسم علم ؛ (نِقْس) مُرَكّبه ديرلر . —
س ٥ : بو معناده فارسیده (بر عكس نهند نام زنگی كافور) دیه بر ضرب مثل واردر . — س ٦ : ل ده بوراده «حكايت» واردر . — س ٩ : ٥٤١ سنه‌سنده .

ص ١٥٥ س ٩ : ٥٦١ سنه‌سنده . — س ١٤ : بوراده آ و ل ده (فرو آمد) فعلی نقصاندر .

ص ١٥٩ س ٣ : بو اسم (بار) و (باز) شكلنده دخی كوريلير؛ الكامل لابن الأثير (ياغ) يازار .

ص ۱٦۱ س ۱٤ : تَدْمُر ملکه‌سی زینب و (الزّباء) اسمنده جنرالی شجاعتله مشهور ایدیلر؛ میدانی ج اوّل ص ٤۲۷ .

ص ۱٦۲ س ۹ : قیس بن عاصم المنقری حقنده انشاد اولنمش بر مرثیه‌دندر: کتاب الأغانی، بولاق ۱۲۸٥، ج ۱۲، ص ۱٥٤ و ۱٥۸ .

ص ۱٦۳ س ٦ : (جُرَّه) فارسیده ارکك دیمکدر .

ص ۱٦٥ س ٤ : گلستانك (سیرت پادشاهان) بابنده وزیر فاضل بزرجمهرك سوزیدر .

ص ۱٦۸ س ۱٤ : قصائد انوریدن: کلّیات ص ۲٦۳ . — س ۱٥ : البحتری‌نك امیرالمؤمنین المتوکّل مدحنده قوللاندیغی مثلدر: دیوانی، طبع قسطنطینیّة ۱۳۰۰، ج اوّل ص ٥ .

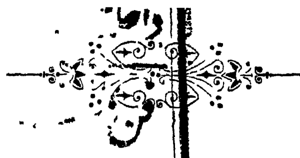
ص ۱٦۹ س ۱۲ : قصائد انوریدن: کلّیات ص ٤۰۰ .

ص ۱۷۰ س ۹ : ٥۸٥ سنه‌سنده .

ص ۱۷۲ س ۸ : ٥۸۷ سنه‌سنده . - س ۱٤ : انوری‌نك سلطان سنجره خطاباً انشاد ایتدیکی قصیدهٔ شکایت بیاندندر؛ کلّیات ص ۱٦۷ .

ص ۱۸۳ س ۱۸ : ٥۸۸ سنه‌سنده .

ص ۱۷۸ س ۱ : (بدست ارادت) لده‌یوق ایسه‌ده میرخواند طرفندن بویرده استعمال اولنور .

تصحیحات

ص	س	خطأ	صواب
ص١٥	س٣	نَحْدَةُ	نَجْدَةُ
١٩	٤	أیّ (آ)	أيّة (ل)
٢٨	١٣	الجُبَنَاءَ إنّ	الجبناءُ أنّ
		العحرُ	العَجْزَ
٣٢	٥	اوّل.. مبدأ	واوّل..ومبدأ
٣٣	١٢	مرّوا بعُباب	مرهوا بإغباب
		التری	السری
٤٨	١٠	گرافت	گرفت
٦٣	١٨	دانیهم	دانیم
٦٧	١٦	یِعقدكَ (آ)	نفقدكَ (ل)
٧٧	١	شریئ	شیریئ
٨٠	١٦	تانی (آ)	تارةً (ل)
	١٨	حُحْرٍ	جُحْرٍ

ص	س	خطأ	صواب
ص٩٤	س١٣	أنخا	أنحا
٩٧	٢	غصب	غصب
١٠٠	١١	یا	با
١٠٢	١	یحیي	یحنی
١٠٣	١	بقیتَ	نقیتَ
١١١	١	شده	شده بوذ
١١٢	١٣	خمس	خمسة
١٢٦	٤	مخالفت	محالفت
١٣٣	١٣	تا یك	بابك
١٤٧	١٥	شامی	ساهی
١٤٨	٦	مالَكَ . .	مالَكَ من
		و	مالِكَ إلاّ .
١٦٨	٤	بالجاقی	بالجانی

---

١٨٠ ١٤ (صاحب ری) ٣٨٥ سنه‌سنده وفات ایتمس اولار وزیر ابوالقاسم اسماعیل بن عبّاد در

١٩ ص ١٤ س١٥ ده ص ١٤ س ١٣ ده

(اعاق الخلق) (این عبارات سمحه)

١٨٢ ٢٠ ناقصدر ناقص دکلدر

١٨٤ ١٨ ٤٨٧ ٤٨٥ یاخود ٤٧٦

افاده ص٣٩ س١١ حلیفه‌ده خلیفه‌دن .

مهمّ : فارسی متندن برچوق فورمه‌لرینك پرووه‌لرینی اوقومق لطفنده بولنمش اولان قاهره‌ده مقیم فضلای ایرانیه‌دن دوقتور میرزا مهدی خان حصرتلریله معلّم حسن طهرانی افندی‌یه التفات و عنایتلریدن طولایی عرض تشکران و محمدت ای . . .